Korporativni identitet između autonomije i umreženosti, institucionalni i gospodarski položaj zagrebačkog Kaptola krajem srednjeg vijeka (1490.-1526.)

Vručina, Petra

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:354727

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODSJEK ZA POVIJEST

PETRA VRUČINA

Korporativni identitet između autonomije i umreženosti

Institucionalni i gospodarski položaj Zagrebačkoga kaptola krajem srednjega vijeka (1490.-1526.)

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Marko Jerković

Zagreb, 2018.

Hvala Hrvatskim studijima na pet predivnih godina studiranja. Posebno hvala mojem mentoru Marku Jerkoviću, i ostalim profesorima od kojih sam imala priliku toliko toga naučiti: Tomislavu Popiću, Ivani Jukić, Mladenu Ančiću, Anti Birinu, Miroslavu Bertoši. Promijenili ste moj pogled na svijet.

Za ovaj rad hvala također doc. dr. sc. Kristini Milković i prof. Gergely Kissu na pomoći s literaturom te kolegi Anti Bećiru, čiji su komentari pomogli u jasnijem argumentiranju teze. Veliko hvala zaslužuje i Dora Tot jer je na moje inzistiranje često sa mnom raspravljala o, za nju mrskim, srednjovjekovnim temama.

Sadržaj:

Uvod.....4

1. Korporativni identitet i centri moći: afirmacija «državnoga imaginarija»?.....10
   1.1. *Kaptolski statuti kao iskaz korporativnoga identiteta i autonomije*.....10
   1.2. *Zagrebački kaptol i kralj*.....13
   1.3. *Zagrebački kaptol i biskup – i Toma Bakač*.....19
   1.4. *Zagrebački kaptol i papa* 27

2. Institucionalni položaj Kaptola.....32
   1.1. *Duhovno-karitativna sfera*.....32
   1.2. *Administrativno-sudska sfera*.....37

3. Gospodarski položaj Kaptola.....43
   3.1. *Okvir i ograničenja gospodarskoga razvoja*.....43
   3.2. *Fenomen monetizacije, širenja tržišta i «ruralne urbanizacije» na kaptolskim posjedima*: *ka gospodarskim modelima*.....48

Zaključak.....54

Primarni izvori.....56

Literatura.....57

Uvod

Zagrebački su kaptol i biskupija osnovani krajem 11. stoljeća u kontekstu širenja i učvršćivanja vlasti Arpadovića.[1] Budući da se u nedostatku resursa te modernih sredstava transportacije i komunikacije srednjovjekovna vlast nužno morala oslanjati na druge više ili manje autonomne jedinice vlasti,[2] kralj je morao na neki način ojačati poziciju Kaptola i Biskupije, a to je činio darovanjem posjeda i transferom brojnih prava i privilegija. Iako je Zagrebački kaptol i nadalje bio prvenstveno kraljevska institucija što se ogleda u tomu da od druge polovice 13. stoljeća postaje vjerodostojnim mjestom,[3] paradoksalno međutim, posjedovna je moć osigurala autonomniji i politički moćniji položaj Kaptolu.[4]

Ovaj će rad polaziti od teze da je institucionalnogospodarski položaj Zagrebačkoga kaptola krajem srednjega vijeka (1490.-1526.)[5] bio dvojak – s jedne ga je strane karakterizirala umreženost, tj. ovisnost o državnom i crkvenom utjecaju, a s druge autonomija. Ovaj apstraktan koncept jasnije će dočarati Weberova sociološka podjela društvenih organizacija. Prema Weberu organizacije mogu biti samoregulirajuće ili autonomne; regulirane izvana ili heteronomne; autokefalne – one koje svoje članove biraju samostalno; heterokefalne – one čije nove članove bira netko izvan organizacije; i miješani tip ovih organizacija. Kao primjer potonjih Weber daje primjer države unutar federativoga Njemačkoga Carstva. One su bile autokefalne te u određenim sferama, poput religijske i obrazovne, autonomne. No, s druge strane bile su i heteronomne utoliko što su potpadale pod autoritet, odnosno jurisdikciju Reicha.[6] Imajući na umu da se radi samo o apstraktnom konceptu koji veoma pojednostavljuje prošlu stvarnost, Zagrebački bi se kaptol mogao okarakterizirati kao heterokefalna i heteronomno-autonomna organizacija, odnosno korporacija. Naime, tijekom srednjega vijeka možemo pratiti imenovanja kanonika od strane izvanjskih autoriteta, državnih (kralj) i dijecezanskih (biskup). Osim toga, te su instancije nastojale kanonike uklopiti u svoje mehanizme vlasti i afirmaciju autoriteta. Na taj je način i

[1] Vidi više primjerice: Ante GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli: loca credibilia sjeverne i središnje Hrvatske*, Zagreb, 2001., 19-24; Marko JERKOVIĆ, *Djelovanje Zagrebačkog kaptola i njegovi kanonici u 14. stoljeću: doktorski rad*, Zagreb: Hrvatski studiji, 2011., 32-35.
[2] Patricia CRONE, *Pre-Industrial Societies: Anatomy of the Pre-Modern World*, Oxford, 2009., 38-46.
[3] GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 57-63.
[4] O zemljišnim posjedima kao izvoru političke moći: Trevor DEAN, *Land and Power in Late Medieval Ferrara: The Rule of the Este 1350-1450*, Cambridge University Press, 1988.
[5] Prema uvriježenoj općoj periodizaciji 1492. godina početak je ranoga novoga vijeka, no u hrvatskoj historiografiji razdoblje srednjega vijeka uglavnom se pomiče do 1526. godine, koja se smatra godinom prekretnicom s obzirom na Mohačku bitku.
[6] Max WEBER, *Economy and Society. An Outline of Interpretative Sociology, Berkely – Los Angeles – London*, 1978., 49-50.

identitet Kaptola kao institucije bio dobrim dijelom oblikovan izvana. No, s druge pak strane, Zagrebački je kaptol neosporno imao samostalan autoritet u vjerskoj sferi i u regulaciji posjedovnih i društvenih odnosa na svojim posjedima.

Kaptolska autonomija u tim sferama temeljila se na osviještenosti o korporativnom identitetu koji je svoj legitimitet crpio iz povijesno-pravne tradicije i općenito prošlosti.[7] Paradigmu korporativizma razradio je poljski povjesničar Ernst Kantorowicz analizirajući ovaj koncept u crkvenim, pravnim i političkim sferama.[8] Drugi pak dio tvrdnje – o legitimaciji uz pomoć prošlosti, primijenio je primjerice talijanski povjesničar Filippo de Vivo na primjeru Venecije. Autor je ustvrdio da je glavno sredstvo legitimacije moći Venecije nad *Terrafermom* bila konstrukcija i reprodukcija povijesnih mitova.[9] Mitski element u slučaju Zagrebačkoga kaptola u svrhu legitimacije moći i autonomnoga djelovanja bio je vezan uz reprodukciju povijesno-pravne tradicije, što se vidi na primjeru kaptolskih Statuta. U njima su sabrani pravni propisi i privilegiji, koji su na temelju prošlosti regulirali položaj Kaptola u sadašnjosti. Jasno da su kaptolski Statuti i drugi privilegiji pružali prije svega pravnu legitimaciju korporativnoga identiteta, no u ovom se radu želi pokazati način na koji su bili i povijesnom legitimacijom promjena koje su se događale u funkcioniranju Kaptola kao gospodarsko-administrativne institucije te njihovom inspiracijom. Srednjovjekovni je društveni život općenito bio inspiriran tradicijom jer se on prema Gabrielle Spiegel vodio maksimom «ukoliko je regulirano običajem *ipso facto* je dobro, a ukoliko je dobro treba se slijediti».[10] Vjera u legitimni poredak, temeljen na tradiciji i društvenom konformizmu, bila je razlogom voljnosti za podređivanjem jednoj grupi ljudi,[11] u ovom slučaju korporaciji kanonika. Drugim riječima rečeno temelj njihove dominacije nad podložnicima, ali i političke moći unutar Kraljevstva.[12]

Osim što će rad pokušati dati odgovor na pitanje prirode autonomije Kaptola u pojedinim sferama djelovanja, pokušat će se s druge pak strane odgovoriti na pitanje u kolikoj

[7] Tezu o legitimaciji korporativnoga identiteta tradicijom iznosi već i Marko Jerković u: «Posttridenstka obnova i Zagrebački kaptol u prvoj polovici 17. stoljeća», u: *Tridentska baština: katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama: Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 6. i 7. prosinca 2013*., Zagreb, 2016., 170.

[8] Ernst H. KANTOROWICZ, *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*, New Jersey – Oxford, 2016. Konceptom tijela bavio se i Michel Foucault, no iz prizme tijela kao «polja znanja», odnosno mikrofizike moći. Vidi: *Surveiller et punir: naissance de la prison*, Paris, 1975., posebno: 30-35.

[9] Filippo DE VIVO, «Historical Justifications of Venetian Power in the Adriatic», *Journal of the History of Ideas*, vol. 64, br. 2, 2003., 159-176.

[10] Gabrielle M. SPIEGEL, «Political Utility in Medieval Historiography: A Sketch», *History and Theory*, vol. 14, br. 3, 1975., 315. Usp. i: WEBER, *Economy and Society*, 37.

[11] ISTO, 37.

[12] Weber definira moć (*Macht*) kao vjerojatnost da je jedan od aktera unutar društvenih odnosa u poziciji nametati svoju volju bez obzira na mogući otpor, a dominaciju (*Herrschaft*) kao vjerojatnost izvšavanja naredbe od strane određene grupe ljudi. ISTO, 53.

je mjeri Kaptol bio umrežen u političke i crkvene strukture – na koji su način kralj, biskup i papa utjecali na Kaptol? Također, s obzirom na to da je Kaptol prije svega crkvena institucija, moći će se ispitati i odnos Crkve i države – je li krajem srednjega vijeka taj odnos prevagnuo u korist države? Hrvatska i mađarska historiografija uvelike su nametnule predodžbu o politički oslabljenom Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu u periodu od smrti kralja Matije Korvina (1490.) do Mohačke bitke (1526.), zbog toga što su Jagelovići, koji tada vladaju Kraljevstvom, okarakterizirani kao uglavnom slabi vladari jer su stvarnu vlast u Kraljevstvu imali staleži i prelati. Nepostojanje čvrste ruke kralja, kao primjerice u vrijeme dok su Ugarsko-Hrvatskim Kraljevstvom vladali Sigismund Luksemburški (1387.-1437.) i Matija Korvin (1458.-1490.),[13] navodi nas pomalo na zaključak da država tada nije učinkovito funkcionirala. No, treba li posve poistovjetiti, da se poslužimo veberovskim rječnikom, kraljevsku «karizmu» s učinkovitim funkcioniranjem države, u ovom slučaju kasnosrednjovjekovnoga Kraljevstva? Ukoliko pak ni karizma vladara niti još nepostojeće «racionalne institucije»[14] nisu bile ona karika koja je omogućavala učinkovito funkcioniranje Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva 1490.-1516., postavlja se pitanje tko ili što je to bilo?

Prema Ernstu Kantorowiczu ideja o srednjovjekovnoj kraljevskoj vlasti bila je perpetuirana predodžbom da kralj posjeduje dva tijela – jedno fizičko i smrtno te drugo imaginarno i besmrtno, koje je činilo bit njegova političkoga legitimiteta.[15] Dakle, prema Kantorowiczu koncept korporativizma bio je taj koji je omogućavao funkcioniranje srednjovjekovne države. U slučaju Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva, gdje se, u ovom kasnosrednjovjekovnom razdoblju, politička vlast temeljila na lenskom modelu – dakle u uskoj suradnji kralja s drugim zemljoposjednicima[16] koji počinju formirati svoje vlastito reprezentativno tijelo,[17] korporativno shvaćanje vlasti kralja ne može u dovoljnoj mjeri objasniti funkcioniranje države. Rađanje modela države u nama bliskom, ali i zapadnoeuropskom, shvaćanju – države koja nije kraljevo privatno dobro, već koja je percipirana kao imaginarno nepersonalno tijelo čije funkcioniranje ovisi o birokratskom aparatu koji je sam sebi svrhom prema Martinu van Creveldu nastaje u onom trenutku kada se

[13] O vladanju Sigismunda Luksemburškoga, Matije Korvina i Jagelovića opširnije: János BAK, «The Late Medieval Period, 1382-1526», u: *A History of Hungary* (ur. Peter F. SUGAR – Péter HANÁK – Tibor FRANK), Bloomington – Indianapolis, 1994., 54-82; Pál ENGEL, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895-1526*, London – New York, 2001., 199-243; 298-371; László KONTLER, *Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi*, Zagreb, 2007., 109-142.
[14] WEBER, *Economy and Society*, 241-271.
[15] KANTOROWICZ, *The King's Two Bodies*, vidi posebno: 314-437.
[16] Ivan BEUC, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb, 1985., 87-89.
[17] ISTO, 114-117.

autoritet države uspio postaviti iznad partikularnih interesa autonomnih entiteta plemstva i gradova te univerzalističke vlast Crkve i cara, ali i autoriteta monarha.[18] Za vrijeme Jagelovića nepersonalna država u Creveldovu shvaćanju, odnosno država koja se oslanja samo na, ponovno veberovski rečeno, racionalne institucije, očito još ne postoji. Međutim, nekakav oblik «državnoga imaginarija»[19], a koga ne reprezentira samo kralj, odnosno koji nije poistovjećen samo s političkom ulogom kralja, ipak jest postojao te u ovom razdoblju počinje biti izraženiji. Upravo je njime funkcioniranje Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva krajem srednjega vijeka počelo bilo potkrjepljivano kako bi država bila učinkovita, kako bi bila postignuta konsolidacija plemstva. To nam prije svega sugerira činjenica da početkom 16. stoljeća Werbőczy definira već postojeću ideju o kraljevskoj kruni (*corona regia*) kao onu prema kojoj su sva prava, no sada po prvi puta i kraljevska, proistjecala iz nje. Kruna se stoga počinje nazivati svetom (*sacra corona*).[20] Ovaj će rad zato pratiti i izgradnju toga «imaginarija»[21] ponajviše u kontekstu osmanskih osvajanja. Analizirat će se koordinacija lokalne i centralne vlasti. I najzad, ovaj će rad pokušati sagledati prošlost i iz mikroperspektive. Pokušat će se rekonstruirati mehanizme kreiranja koherentnoga društvenoga sustava na razini lokalne zajednice odgovoranjem na pitanje: na čemu su se temeljile recipročne veze između kasnosrednjovjekovnoga pojedinca i institucije?

Sam se rad sastoji od tri poglavlja. Prvo poglavlje analizira ovisnost Kaptola o centrima moći – s obzirom na kralja, biskupa i papu. U pozadini ovih centara moći bit će sverastući imaginarij nepersonalne države. Drugi pak dio rada bavi se institucionalnim djelovanjem Kaptola – njegovim funkcijama kao duhovne, karitativne te administrativne i pravne institucije. I treći dio rada analizira ekonomski položaj Kaptola, kao i principe na kojima se temeljio razvoj njegova gospodarskoga sustava. Analizirat će se izvori koji su najvećim dijelom diplomatička građa: korespondencija između raznih institucija i predstavnika crkvene i svjetovne vlasti, potom isprave koje je sastavio Zagrebački kaptol te kaptolski Statut. Za izdavanje toga korpusa izvora zaslužan je Ivan Krstitelj Tkalčić.[22] Koristit će se također i dostupni mađarski izvori.[23]

---

[18] Martin VAN CREVELD, *The Rise and Decline of the State*, Cambridge University Press, 2003., 59-188.
[19] Koncept imaginarija primijenio je primjerice Jacques LE GOFF u: *L'Imaginaire médiéval: essais*, Paris, 1985.
[20] BEUC, *Povijest institucija*, 161-162.; BAK, «The Late Medieval Period, 1382-1526», 80.
[21] Disciplina povijesne sociologije razlikuje primordijalne od modernističkih teorija o postanku države. Koncept «državnoga imaginarija» ide u smjeru povezivanja ovih dviju teorija. Vidi u: Robert FINE, Daniel CHERNILO, «Classes and Nations in Recent Historical Sociology», u: *Handbook of Historical Sociology* (ur. Gerard DELANTY – Engin F. ISIN), London – Thousand Oaks – New Delhi, 2003., 235-249.
[22] Ivan Krstitelj TKALČIĆ (prir.), *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije (Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis)*, Zagreb, 1874. (dalje: MHEZ II); ISTI, «Izprave XV. vieka iz „crvene knjige“ zagrebačkog kaptola», Starine JAZU, sv. XI (1879.), str. 19-75; ISTI, *Povijesni spomenici slobodnog i kraljevskog grada*

Povijest Zagrebačkoga kaptola pobuđivala je velik, mada ne uvijek posve kritički, interes hrvatske historiografije. Posjedi Kaptola nalazili su se u samom srcu Slavonije pa je u vrijeme osmanskih osvajanja njihov manji dio završio pod osmanskom vlašću zbog čega se povijest Zagrebačkoga kaptola može pratiti u kontinuitetu. Zbog velike opširnosti literature o Zagrebačkom kaptolu, ovdje je naveden samo jedan dio. Dosada je temi Zagrebačkoga kaptola pristupano ponajviše iz perspektive crkvene povijesti i povijesti grada Zagreba,[24] no razriješena su i neka pitanja funkcioniranja institucionalnoga i gospodarskoga sustava[25] Zagrebačkoga kaptola. U novije je vrijeme Marko Jerković napravio prozopografsku studiju njegovih članova u 14. stoljeću i time istraživanje Zagrebačkoga kaptola uklopio u suvremene europske trendove društvene povijesti.[26] Isti se autor bavio i s istraživanjem uprave nad posjedima Zagrebačkoga kaptola,[27] čime se bavila i Ana Novak.[28] Ovaj rad pokušat će dati svoj doprinos tematici gospodarskoga i institucionalnoga razvoja Zagrebačkoga kaptola

---

Zagreba, Monumenta historica liberae et regiae civitatis Zagrabiensis, sv. II. i III, Zagreb, 1880.-1905. (dalje: MCZ).

[23] György BÓNIS (prir.), *Szentszéki regeszták: iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae), Jogtörténeti Tár 1/1*, Budimpešta, 1997. (dalje: BÓNIS, *Szentszéki regeszták*); Ferenz DÖRY, (prir.), *Epistolae procerum Regni Hungariae, pars* I., Bécs, 1806. (dalje: DÖRY, *Epist. proc. Reg.*); Vilmos FRAKNÓI, (prir.), *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, sv. V: Liber confraternitatis sancti Spiritus de Urbe*, Budimpešta, 1889. (dalje: FRAKNÓI, *Liber confr. s. Spiritus de urbe*); Augustin THEINER, *Vetera Monumenta Historica Hungariam sacram illustrantia*, sv. I, Rim, 1859.-1860. (dalje: THEINER, *Mon. Vet. Hung.*).

[24] Ljudevit IVANČAN, «Zagrebački kaptol (1093.-1932.)», *Croatia sacra*, 2, 1932., 161-275; Nada KLAIĆ, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb, 1982.; Lelja DOBRONIĆ, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Zagreb, 1991.; GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*.

[25] Za pitanja gospodarskoga sustava Zagrebačkoga kaptola vidi posebice: Radovan GAJER, «Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici 14. st.», *Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu*, br. 11, Zagreb, 1978., str. 5-102. i Josip ADAMČEK, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Zagreb, 1980.

[26] JERKOVIĆ, *Djelovanje Zagrebačkog kaptola i njegovi kanonici u 14. stoljeću: doktorski rad*. Vidi i svu literaturu koju autor navodi u disertaciji. Za usporedbu prozopografskoga pristupa istraživanju srednjovjekovnih kaptola vidi također francuski primjer: http://fasti.univ-paris1.fr/ (pristupljeno: 20. 9. 2017.), i mađarski: http://delegatonline.pte.hu/ (pristupljeno: 20. 9. 2017.). Uz to vidi i studije istoga autora o sustavu stjecanja kanonikata: «Načini stjecanja kanonikatâ Zagrebačkog kaptola u 14. stoljeću», *Croatica Christiana Periodica*, vol. 36, br. 70, 2012., 1-25; «Kandidati za prebendu Zagrebačkog kaptola u provizijama pape Bonifacija IX. (1389.-1404.)», *Croatica Christiana Periodica*, vol. 37, br. 72, 2013., 21-49.

[27] ISTI, «Uprava Zagrebačkog kaptola nad sisačkim vlastelinstvom od 1215. godine do sredine 14. stoljeća», u: *Antiquam fidem – Radovi sa znanstvenoga skupa. Sisak, 3.-5. prosinca 2010*., (ur. Spomenka JURIĆ – Darko TEPERT), Zagreb, 2011., 149-176; ISTI, «Rijeka Sava i Zagrebački kaptol u razvijenome srednjem vijeku», u: *Rijeka Sava u povijesti – Zbornik radova znanstvenog skupa održanog u Slavonskom Brodu 18-19. listopada 2013*., (ur. Branko OSTAJMER), Slavonski Brod, 2015., 143-157; ISTI, «Kaptolski Sisak u srednjem vijeku: Društvo, gospodarstvo, posjedi», u: *Kaptolski Sisak 1215.-2015.: Zbornik radova sa skupa* Kaptolski Sisak 1215.-2015. *održanoga u Sisku 19. rujna 2015. godine*, (ur. Hrvoje KEKEZ – Stipica GRGIĆ), Sisak, 2017., 9-27.

[28] O administrativnom sustavu Zagrebačkoga kaptola na primjeru arhiđakonata Gore u 14. stoljeću: Ana NOVAK, *Gorski arhiđakonat Zagrebačke biskupije od 1334. do 1501. godine (Povijesni razvoj crkvenoadministrativnoga područja), doktorski rad*, Zagreb: Hrvatski studiji, 2011. O upravi nad Sisačkim vlastelinstvom Zagrebačkoga kaptola: ISTA, «Sisački kaptolski posjedi u 14. stoljeću», u: *Antiquam fidem – Radovi sa znanstvenoga skupa. Sisak, 3.-5. prosinca 2010*., (ur. Spomenka JURIĆ – Darko TEPERT), Zagreb, 2011., 177-192.

krajem srednjega vijeka iz prizme političke povijesti.[29] Pokušat će se što više kontekstualizirati njegovu povijest, kako u okvirima Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva tako i u europskim uz interdisciplinaran pristup temi – uključivanjem ponajprije sociologije i antropologije.

[29] Ili možda zapravo jednom od širokoga spektra društvene povijesti s obzirom na to da je povijest inheretno sama po sebi znanost neodvojiva od proučavanja (prošloga) društva. Vidi: Paul CARTLEDGE, «What is Social History now?», u: *What is History Now*, (ur. David CANNADINE), Basingstoke, 2002., str. 19-35.

1. Korporativni identitet i centri moći – afirmacija «državnoga imaginarija»?

1.1. Kaptolski statuti kao iskaz korporativnoga identiteta i autonomije

Prema Mary Douglas institucija može zaživjeti i postati stabilnom samo ukoliko svoje postojanje može legitimirati nekom analogijom bilo u fizičkom / prirodnom bilo u nadnaravnom svijetu.[30] U slučaju Zagrebačkoga kaptola analogiju je predstavljalo «tijelo» (*corpus*). Zagrebački je kaptol prilikom osnivanja krajem 11. stoljeća zamišljen kao korporacija, odnosno kao zajednica kanonika koji su usklađeno djelovali u pravnim, liturgijskim i drugim poslovima.[31] No, pravo korporativno uzdizanje Zagrebačkoga kaptola događa se tek u drugoj polovici 12. stoljeća kada dolazi do odvajanja biskupske i kaptolske mense, čime Kaptol počinje postajati i autonomno tijelo. Kaptol u 13. stoljeću ojačava svoju autonomiju širenjem posjedovne moći i formiranjem tri veća homogena posjeda – Zagrebačkoga, Sisačkoga i Topličkoga.[32] Nakon faze širenja posjeda, uslijedila je faza reorganizacije uprave nad njima i normiranja unutrašnjih hijerarhijskih odnosa, u jeku čega je gorički arhiđakon Ivan sastavio 1334. godine *Statuta Capituli Zagrabiensis*, a otprilike 20 godina kasnije, vjerojatno 1354., nastala je nova nadopunjena verzija.[33] Kaptolski su statuti pravno regulirali i legitimirali dotadašnje djelovanje Zagrebačkoga kaptola, ali ujedno i fiksirali korporativni identitet. Naime, upravo je pravna teorija kreirala fiktivnu osobnost Kaptola budući da institucije ne posjeduju stanovišta same po sebi.[34]

Osim toga, Statuti su determinirali kaptolsku hijerarhijsku strukturu i jednim dijelom načine upravljanja nad kaptolskim posjedima za budućih nekoliko stoljeća.[35] Georges Gurvitch razlikuje organzirana društva od neorganiziranih, odnosno intuitivnih. U trenutku kada je Kaptol svoju regulaciju počeo temeljiti na pisanim normativnim pravilima, a ne više samo na običajima, društvena je organizacija postala manje fleksibilna.[36] Usporedimo li

[30] Mary DOUGLAS, *How Institutions Think*, Syracuse University Press, 1986., 45-53.
[31] JERKOVIĆ, *Djelovanje Zagrebačkog kaptola*, 31.
[32] ISTO, 148-149.
[33] O sastavljanju Statuta: ISTO, 39-46.
[34] DOUGLAS, *How Institutions Think*, 9.
[35] Zapravo sve do sredine 19. stoljeća, kada Kaptol prestaje postojati kao politički autonoman entitet i biva uklopljen skoro u potpunosti u državni okvir. To se postiglo ujedinjavanjem Gradeca i Kaptola u jednu gradsku cjelinu. Franjo Josip I. donio je općinski red u travnju 1850. kojim je ujedinio do tada samostalne gradske općine u jedinstveni grad Zagreb: Gradec, Kaptol, Novu Ves, Vlašku ulicu i Horvate. Franjo BUNTAK, *Povijest Zagreba*, Zagreb, 1996., 751.
[36] Vidi: GURVIČ, Žorž, *Sociologija prava*, Podgorica, 1997., 189, 209-211. Usp. i: «But because they [customary systems of tenure] are strongly local, particular, and adaptable, their plasticity can be the source of microadjustments that lead to shifts in prevailing practice», u: James C. SCOTT, *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*, New Haven – London, 1998., 34-35.

primjerice kaptolski hijerarhijski sustav iz sredine 14. stoljeća – sustav kako ga ocrtavaju Statuti, s onim s kraja 15. ili početka 16. stoljeća vidjet ćemo kako se ne razlikuju. Prema Statutima Kaptol se sastojao od najviše 32 kanonika koji su se dijelili na kanonike dostojanstvenike: prepozit, lektor, kantor, prepozit kolegijalnoga Čazmanskoga kaptola; arhiđakone i kustosa; i obične ili jednostavne kanonike; te pomoćno katedralno svećenstvo i pomoćne upravne službe.[37] Uzmemo li primjerice jednu ispravu iz 1506. godine koja pobrojava kaptolski personal, vidimo kako je njegova struktura posve jednaka.[38] U slučaju pak upravnih modela Kaptola nad svojim vlastelinstvima pri uspoređivanju sa Statutima, promjena je izvjesna,[39] no i dalje se model ne udaljava previše od svoga ideala.

Ovim se želi reći da je kaptolskim Statutima bio kreiran idealan model hijerarhijske strukture i do određene mjere upravljanja posjedima. Model je ujedno zaslužan i za stvaranje razlikovnoga identiteta prema drugim korporacijama. Štoviše, ova je «konzervativna» struktura[40] – definirana i «okamenjena» kaptolskim Statutima, sama po sebi predstavljala povijesnu legitimaciju. Kada je 1487. godine Kaptol zatražio od pape Inocenta VII. dopuštenje da izmijeni svoje statute,[41] za pretpostaviti je kako se ta molba doticala usklađivanja starih Statuta u skladu sa zaključcima iz Crvene knjige. Naime, na kaptolskim su sjednicama bile donošene nove odredbe.[42] Među ostalim, redovno je održavanje tih sjednica perpetuiralo svijest o korporativnom identitetu.[43] Vremenom su se zaključci sa sjednica nagomilavali te je Kaptol počeo sastavljati poseban korpus odredbi koji će kasnije postati poznat upravo pod imenom *Liber rubeus*. Osim Crvene knjige, Kaptol je u 15. stoljeću posegnuo i za sastavljanjem novoga inventara koji je na jednom mjestu sadržavao posjedovna prava i isprave o pravu na ubiranje poreza.[44] Međutim, novi statut nije donešen niti je izmijenjen stari što doznajemo iz bule kojom papa potvrđuje statute prepozitu i Zagrebačkom kaptolu (*confirmationis statutorum ecclesie Zagrabiensis*) 1510. godine,[45] a što se moglo

[37] U jednom je dijelu Statut nekonzistentan te navodi da se moglo raditi i o 33 kanonika na što upozorava Jerković. Vidi opširnije o podjeli i funkcijama kanonika unutar Kaptola: JERKOVIĆ, *Djelovanje Zagrebačkog kaptola*, 47-71.
[38] MCZ III, dok. 49, str. 50.
[39] Vidi: JERKOVIĆ, «Kaptolski Sisak u srednjem vijeku: Društvo, gospodarstvo, posjedi», 9-27.
[40] Koncept konzervativizma u kaptolskom sustavu uprave trenutno istraživački razvijaju M. Jerković i P. Vručina te će biti predstavljen u skorašnjim publikacijama.
[41] MCZ II, dok. 343, str. 431-432.
[42] O *Liber rubeus*: TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka iz „crvene knjige“ zagrebačkog kaptola», 19-22. Prva isprava datirana je u 1420. godinu.
[43] O načinu održavanja kaptolskih sjednica: MHEZ II, cap. II, str. 13-14.
[44] JERKOVIĆ, «Kaptolski Sisak u srednjem vijeku: Društvo, gospodarstvo, posjedi», 22.
[45] Josip BARBARIĆ, Jozo IVANOVIĆ, Josip KOLANOVIĆ, Andrija LUKINOVIĆ, Jasna MARKOVIĆ, Stjepan RAZUM (prir.), *Camera Apostolica. Annatae, Introitus et exitus, Obligationes pro communibus servitiis, Obligationes et solutiones-additamenta (1302-1732), sv. 2* (dalje: MCV II), Zagreb – Rim, 2001., dok. 350, str. 246.

odnositi samo na već postojeće statute. Razlog zašto Kaptol ipak nije donio novi statut, ili izmijenio stari, možemo tražiti naravno u teškim okolnostima koje su tada vladale s obzirom na osmansku ugrozu i činjenicu da 1510.-1519. Zagrebačka biskupija nije imala rezidirajućega biskupa,[46] no vjerojatniji je razlog taj da Kaptolu novi statut u konačnici nije trebao. Upravo je on i oslanjanje na tradicionalnu strukturu i mehanizme upravljanja činilo svijest o korporativnom identitetu čvršćim te legitimiralo institucionalnogospodarsku autonomiju Zagrebačkoga kaptola. Prošlost i tradicija, a koji su vezani uz postupke i običaje predaka, legitimirajuće su sredstvo zato što «društvu pružaju prirodnu analogiju koja pečati društvene konvencije».[47] Stari je statut ujedno bio i inspiracijom za normiranje svih odnosa pod kaptolskim patronatom u novim izmijenjenim okolnostima.

Nove pak odredbe treba shvatiti kao «amandmane» na dotadašnje Statute,[48] koji su omogućavali učinkovito funkcioniranje korporacije kanonika i modificiranje odredbi Statuta. Njihovo donošenje moglo bi se ilustrativno usporediti s dominikanskom praksom. Naime, statutarne odredbe dominikanaca dijelile su se na tri razine pravovaljanosti: postojale su odredbe koje se nisu nikada mijenjale, odredbe koje su se mogle izmijeniti samo u specifičnim situacijama i odredbe koje su bile mijenjane već nakon tri čitanja na generalnom kapitulu.[49] Zagrebački kaptol nije definirao koje odredbe nisu nikada podložne promjeni, no može se primijetiti kako se jednom utvrđena temeljna hijerarhijska struktura kaptolskoga personala nije kasnije mijenjala.[50] Također, da su Statuti reprezentirali simbol tradicije i korporativnoga identiteta svjedoči sama činjenica da su prilikom uvođenja u kanonikat, uz Evanđelje, novoimenovani kanonici prisezali upravo nad njima.[51] Štoviše, kada je 1511. godine osnovana nova župa sv. Marije, njezin upravitelj obvezivao se prisegom da će poštivati Statute i običaje Zagrebačke crkve.[52]

Naposljetku, kao što je rečeno u uvodnom dijelu, iako su Statuti oblik, prije svega, pravne legitimacije korporativnoga identiteta, ovdje ih se želi promatrati i iz prizme legitimacije prošlošću. Zadnji, četvrti dio Statuta sadržava posjedovne i ostale privilegije, primjerice koje su se doticale poreza, a koje je Zagrebački kaptol dobivao od ugarsko-hrvatskih kraljeva i

[46] Vidi kasnije u poglavlju *Zagrebački kaptol i biskup – i Toma Bakač*.
[47] DOUGLAS, *How Institutions Think*, 50.
[48] JERKOVIĆ, *Djelovanje Zagrebačkog kaptola*, 46.
[49] Gert MELVILLE, *The World of Medieval Monasticism: Its History and Forms of Life*, Collegeville, 2016., 240-241.
[50] Usp. s hijerarhijskom strukturom u 17. stoljeću: JERKOVIĆ, «Posttridenstka obnova i Zagrebački kaptol u prvoj polovici 17. stoljeća», 167-168.
[51] TKALČIĆ, MCZ II, cxx.
[52] *Statuta, sanctiones et consvetudines laudabiles et approbatas apud dominos meos habita et existentes*... MCZ III, dok. 99, str. 116.

biskupa u svom formativnom razdoblju.[53] Srednjovjekovna država temeljila se na konsenzusu, tj. na kontinuiranim pregovorima između autonomnih entiteta i autoriteta, a njihov iskaz bili su upravo privilegiji koje je kralj darivao.[54] No, jednom dobivene povlastice kralj nije mogao samo tako «povući». Vremenom su dapače te povlastice bivale osnažene legitimacijskom moći tradicije te postaju temeljem autonomnoga položaja Zagrebačkoga kaptola. Zato se u diplomatičkoj kasnosrednjovjekovnoj građi Kaptola uz raznorazne privilegije i povlastice, kao što ćemo vidjeti u daljnjoj razradi, često javlja argument *ab antiquo* kao opravdanje za autonomno djelovanje. No, kao što je također već istaknuto «autonomija» nikada nije bila potpuna – na institucionalnogospodarski razvoj Zagrebačkoga kaptola neminovan utjecaj imali su kralj, biskup i papa.

1.2. Zagrebački kaptol i kralj

Vladavina Jagelovića (1490.-1526.) u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu započela je dobro poznatom krunidbenom zavjernicom, kojom se Vladislav II. obvezao uvelike poštivati interese baruna i prelata.[55] Vidi se iz Vladislavova načina vladanja, i postupaka njegova sina i nasljednika Ludovika II. Jagelovića, kako su se doista držali dogovora – nisu težili podčinjavanju staleža.[56] Štoviše, s obzirom na veliki utjecaj Kraljevskoga vijeća unutar koga su djelovali velikaši, plemstvo i prelati,[57] povjesničari ovom razdoblju pripisuju i obilježja parlamentarne monarhije uspoređujući ga sa suvremenim poljskim i engleskim političkim sustavom. No, za razliku od tih sustava, ugarski nije razvio prave mehanizme parlamentarnoga odlučivanja – vijeće je bilo veoma frakcijski raspoloženo te u najvećoj mjeri zastupljeno višim plemstvom. Niže plemstvo i predstavnici gradova imali su malo utjecaja[58] dok je s druge strane Vijeće, zajedno s kraljem, utjecalo na njih i na druge autonomne entitete, poput primjerice Zagrebačkoga kaptola. Međutim, i ovakav je «nedemokratski», pomalo oligarhijski, institucionalnodržavni okvir bio učinkovit. Robert Sohm, nastavljajući se na Weberov koncept karizme, iznio je ideju o konceptu karizmatične organizacije, odnosno ustvrdio je da legitimacija karizmom može proizlaziti i iz samoga institucionalnoga okvira,

[53] MHEZ II, *Quarta pars*, 100-149.
[54] CRONE, *Pre-Industrial Societies*, 157.
[55] Vjekoslav KLAIĆ, *Povijest Hrvata, knj. 4.*, Zagreb, 1980., 203-207.
[56] Više o vladavini Vladislava (1490.-1516.) i Ludovika Jagelovića (1516.-1526.): ISTO, 193-428; BAK, «The Late Medieval Period, 1382-1526», 76-82; ENGEL, *The Realm of St. Stephen*, 345-371; KONTLER, *Povijest Mađarske*, 137-142.
[57] O jačanju korporativne institucionalnopolitičke moći ugarskoga Kraljevskoga vijeća: BAK, «The Late Medieval Period, 1382-1526», 65-67. Vidi i: BEUC, *Povijest institucija*, 114-117.
[58] ENGEL, *The Realm of St. Stephen*, 348, 352; KONTLER, *Povijest Mađarske*, 136-137, 141.

čime se depersonalizira Weberova teorija karizme.[59] U ovom slučaju legitimacija upravnoga okvira unutar kojega su djelovali Jagelovići, temeljila se na vjerovanju u «državni imaginarij». Drugim riječima rečeno, karizma vladara transformirala se u karizmu institucije, prije svega kralja i Kraljevskoga vijeća koji su u ovom razdoblju počeli reprezentirati «državu». Pri tomu i sami državni funkcioneri, poput primjerice palatina, hercega, bana, suca, personala, tavernika, kancelara, rizničara a koje je formalno izabirao kralj,[60] nisu bili podložni kralju samo zbog njegove karizme, već zbog «imaginarija» koji je on predstavljao.

Nadalje, kao što je u uvodu izneseno, hrvatska i mađarska historiografija pod dojmom Mohačke bitke ovom su razdoblju (1490.-1526.) uglavnom pristupale kao politički degradirajućem. Glavni su razlozi za poraz kod Mohača argumentirani upravo institucionalnim i političkim slabljenjem države.[61] No, je li zaista bilo tako može se preispitati na temelju odnosa Kaptola i Vijeća / kralja s obzirom na gorući problem u vremenu vladavine Jagelovića – Osmanlija koji su stalnim upadima uništavali posjede i uzrokovali migracije.[62] U historiografiji se tvrdi kako se tadašnji sustav obrane Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva oslanjao ponajviše na nastojanjima i naporima pojedinaca da se pokušaju suprotstaviti osmanskim akindžijama.[63] Ipak, Jagelovići su u suglasnosti s Kraljevskim vijećem pokušavali donekle koordinirati te napore, i osim toga, inicirali su osposobljavanje postojećih i izgradnju novih utvrda. Tako je Vladislav II. Jagelović naložio zagrebačkom biskupu i Kaptolu da učvrste fortifikacijski sustav oko same katedrale prilikom čega su se kanonici upustili u izgradnju snažne utvrde.[64] Prije same gradnje trebalo je učiniti mnogo pripremnih radnji,[65] no kanonici su prebrodili sve teškoće i do 1521. godine izgradili utvrdu[66] koja je stilski odgovarala renesansnim utvrdama kakve se u to vrijeme grade na Apeninskom poluotoku.

---

[59] Roberta Sohma (R. SOHM, *Kirchenrecht. Systematisches Handbauch der Deutschen Rechswissenschaft. 8 vols*, Leipzig – Münich, 1892.-1923.) citira Kriston R. RENNIE, u: *The Foundations of Medieval Papal Legation*, Basingstoke, 2013., 29.

[60] BEUC, *Povijest institucija*, 101-115.

[61] Na ovom bi se mjestu valjalo posvetiti razlogu poraza kod Mohača 29. kolovoza 1526. godine. Johan Huizinga u *Jeseni srednjega vijeka* iznosi pomalo neobičnu tvrdnju o razlogu poraza Sigismundove vojske kod Nikopolja 1396. godine. Huizinga je poraz povezao s prevelikom samosviješću plemstva koje se osjećalo superiornije «nekrštenim Turcima» pa se iz toga razloga niti nije dobro pripremilo za bitku. Vidi: Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, Zagreb, 1991., 93. Kada se čita Brodarićev zapis o Mohačkoj bitci stječe se sličan dojam. Vidi: Stjepan BRODARIĆ, *Mohačka bitka 1526. [preveo i bilješkama popratio Stjepan Sršan]*, Vinkovci, 1990.

[62] Više o dinamici osmanskih osvajanja ugarskih prostora vidi primjerice: Sándor PAPP, «Hungary and the Ottoman empire (from the beginnings to 1540)», u: *Fight against the Turk in Central-Europe in the first half of the 16th century*, (ur. István ZOMBORI), Budimpešta, 2004., 37-89.

[63] Tomislav RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*, Zagreb, 1997., 100.

[64] Treba ipak napomenuti kako je inicijativa izgradnje utvrde postojala još u vrijeme Matije Korvina te je biskup Osvald počeo utvrđivati biskupski dvor. No, radilo se samo o palisadama, a ne čvrstom kamenom utvrđenju. Lelja DOBRONIĆ, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, Zagreb, 1988., 5, 9.

[65] O tom vidi kasnije u radu.

[66] O gradnji utvrde: DOBRONIĆ, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, 18-34.

Kaptolska je utvrda rani «izvezeni» primjerak *trace italienna* kada još nisu bili uvedeni šiljati bastioni, već rondeli.[67] Naime, tijekom 15. stoljeća, u kontekstu stalnih sukoba talijanskih vladajućih obitelji i njihovih kondotijera, talijanski arhitekti pokušavali su izumiti konstrukciju utvrde koja bi mogla izdržati vatrenu paljbu. Tvrđave koje su počeli graditi dobile su simboličan naziv *trace italienne*.[68] Za jednoga od graditelja po imenu Mihovil znamo da je bio Talijan i k tomu privilegiran po visini plaće.[69] Ova činjenica potvrđuje izravan talijanski utjecaj te se može reći kako je kaptolska utvrda bila prva u nizu snažnih renesansnih fortifikacijskih konstrukcija koje se počinju uzdizati uzduž granice s Osmanskim Carstvom.[70] Tako je Zagrebački kaptol postao jednim od pokretača obrambene strategije za koju se može reći da je doista mogla biti učinkovita u obrani protiv Osmanlija. Međutim, u pozadini priče nije stajao samo Kaptol, već i upravni aparat kojega su zajedno činili kralj i Kraljevsko vijeće te cjelokupno Kraljevstvo kojega su oni predstavljali. Dvadesetak godina kasnije Zagrebački kaptol izgradit će još jednu utvrdu koja će se nalaziti na prvoj liniji obrane – onu u Sisku.[71] Zagrebačka pak utvrda ujedno je postala i fizičkom manifestacijom korporativnoga identiteta i kaptolske samosvijesti.[72]

S druge pak strane, uz samu granicu s Osmanlijama krajem 15. i početkom 16. stoljeća nalazile su se utvrde koje zbog svoje srednjovjekovne konstrukcije nisu mogle biti učinkovite u obrani protiv Osmanlija. Karakteristika su tih utvrda visina i tanki zidovi,[73] što Osmanlijama nije bio problem srušiti topovima kojima su se služili. No, s obzirom na to da su to bile već postojeće i izgrađene utvrde, i njih se pokušavalo osposobiti za obranu. Još 1481. godine u vrijeme Matije Korvina (1458.-1490.) i biskupa Osvalda Thuza (1466.-1499.),[74] a na inicijativu kanonika Jurja i komendatora opatije Topusko Zagrebački je kaptol uveden u posjed Gradec. Posjed je zapravo bila tvrđava koju je 1481. godine Kaptol dao u zakup istom

[67] Lelja DOBRONIĆ, *Renesansa u Zagrebu*, Zagreb, 1994., 86.
[68] O razvoju *trace italiennea*: Geoffrey PARKER, «The "Military Revolution," 1560-1660 – a Myth?», *The Journal of Modern History*, vol. 48, br. 2, 1976., 41-42. Vidi i: Michael HOWARD, *Rat u europskoj povijesti*, Zagreb, 2002., 43-44.
[69]DOBRONIĆ, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, 21.
[70] Usp.: DOBRONIĆ, *Renesansa u Zagrebu*, 1994., 86; Anđela HORVAT, «Renesansa i stilsko previranje u kontinentalnoj Hrvatskoj», u: *Renesansa u Hrvatskoj i Sloveniji* (ur. Radovan IVANČEVIĆ et al.), 84-87.
[71] O gradnji sisačke utvrde: Andrija LUKINOVIĆ, «Zagrebački kaptol i obrana Siska», u: *Sisačka bitka 1593*., (ur. Ivo GOLDSTEIN – Milan KRUHEK), Zagreb – Sisak, 1994., 67-74; Monika ĐURAK, «Gradnja sisačke utvrde 1544. godine: Rekonstrukcija odnosa između Kaptola, biskupa, kralja i plemstva», u: *Kaptolski Sisak 1215.-2015. Zbornik radova sa skupa* Kaptolski Sisak 1215.-2015*. održanoga u Sisku 19. rujna 2015. godine*, (ur. Hrvoje KEKEZ – Stipica GRGIĆ), Sisak, 2017., 39-50.
[72] Zapravo će umjesto izravne uloge u obrani protiv Osmanlija, ova utvrda odigrati svoju ulogu u borbi između Kaptola i Gradeca u vrijeme sukoba Ivana Zapolje i Ferdinanda Habsburškoga. Vjekoslav KLAIĆ, *Povijest Hrvata, knj. 5*., Zagreb, 1975., 113-114.
[73] Usp. sa srednjovjekovnom načinom ratovanja: HOWARD, *Rat u europskoj povijesti*, 8-10.
[74] O biskupu Osvaldu: Stjepan RAZUM, «Osvald Thuz od Sv. Ladislava», u: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, (ur. Franko MIROŠEVIĆ et al.), Zagreb, 1995., 207-220.

Jurju i kanoniku Fabijanu de Zinche u roku tri godine, a nalazila se u blizini opatije Topusko. Kaptol im je dao utvrdu u zakup pod uvjetom da ukoliko obojica ne mogu tamo rezidirati, postave vicekastelane te su, među ostalim, iz vlastitih sredstava bili dužni nabaviti 6 topova i ostaviti ih u tvrđavi.[75]

Briga oko fortifikacijskoga sustava nije bio jedini način kako je upravni aparat nastojao djelovati u sklopu obrambene politike. Godine 1502. kralj Vladislav zamolio je biskupa Luku da zbog obrane Jajca pošalje 2000 florena iz oporuke prijašnjega biskupa Osvalda, što je Luka i učinio[76] iako je taj novac bio prvotno namijenjen obnovi biskupskoga dvora i gradnji utvrde oko Kaptola.[77] Kaptol je nadalje služio i kao «zalagaona», odnosno institucija od koje su visoki kraljevski službenici mogli posuditi novac. U zamjenu za njega ostavljali su svoja materijalna dobra kao jamstvo. Tako saznajemo primjerice da je ban Ivaniš Korvin založio svoje dragocjenosti.[78] Osim njega, svoja dobra zadužio je i ban Petar Berislavić.[79] Zalaganje dobara bila je česta praksa u srednjem vijeku, a pogotovo kada je u pitanju bilo stjecanje novca u vojnoobrambene svrhe.[80] Može se pretpostaviti kako je Kaptol zbog razvijenoga i monetiziranoga ekonomskoga sustava[81] skoro u svakom trenutku mogao skupiti određene svote kovanoga novca. Iako se nije blagonaklono gledalo na posuđivanje novca od strane kaptola, kao i drugih vjerskih institucija, budući da se ta djelatnost povezivala sa zelenaštvom, crkvene su institucije ipak često sudjelovale u ovakim oblicima poslovanja zbog čega su i same znale biti žrtvom interesa kraljevske vlasti.[82] Zagrebačkom je kaptolu upravo činjenica da su novac potraživali funkcioneri državnoga aparata zasigurno nametala i osjećaj dužnosti, bez obzira na to jesu li kanonici vjerovali da će im se novac vratiti.

Zatim, osim što je kralj tražio novac od zajedničkih kaptolskih prihoda, mogao ga je tražiti i od pojedinih kanonika. Tako primjerice iz oporuke kanonika Alfonza Tuza od Laka

---

[75] Ljudevit IVANČAN, *Podaci o zagrebačkim kanonicima*, Zagreb, 1912.-1924., II. sv., 217. Vidi i: Petra VRUČINA, «Iluminacija i minijatura kao iskaz gospodarske i političke moći: primjer *Misala Jurja de Topusko*», *Rostra*, br. 8, 2017., 84-85.

[76] MCZ III. dok. 14, str. 16-17; MCZ III, dok. 17, str. 19-20.

[77] MCZ III, dok. 4, str. 6-9. Osvald je zapravo bio oporučno ostavio deset tisuća florena kralju Vladislavu. Vidi: MCZ II, dok. 394, str. 517.

[78] Saznajemo to preko isprave Ludovika II., u kojoj njegov blagajnik traži od Kaptola 1518. da Jurju Brandenburškom vrati založene stvari jamčeći pritom Kaptolu kako će biti namiren iz poreza nametnutoga Slavoniji. MCZ III, dok. 173, str. 220. Naime, Juraj Brandenburški oženio je udovicu Ivana Korvina pa je u tom kontekstu imao prava raspolagati njegovom imovinom. Vidi: Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Beatrica Frankapan i njezin rod*, Zagreb, 1885., 53-55.

[79] *... credita autem et pecunias vestras de presenti subsidio istius regni Sclaunie de bonis vestris plene et integre retineatis*... MCZ III, dok. 155, str. 192.

[80] Vidi: Mladen ANČIĆ, «Pojasevi i druge dragocijenosti u kasnosrednjovjekovnim obiteljskim riznicama», *Starohrvatska prosvjeta*, vol 3, br. 22., 1995., 151-160.

[81] Vidi zadnje poglavlje ovoga rada.

[82] Usp.: Emilia JAMROZIAK, *The Cistercian Order In Medieval Europe 1090-1500*, New York, 2013., 194-197.

saznajemo da je posudio kralju 300 florena.[83] Ovi primjeri preusmjeravanja novca u svrhu obrane zbog Osmanlija i upćenito u kraljevsku riznicu nisu bili jedini. Jagelovići su tražili pomoć zbog Osmanlija po cijelom Kraljevstvu od drugih autonomnih entiteta.[84] Čitavo se Kraljevstvo «solidaliziralo» zbog osmanske opasnosti. Potom, u svojstvu funkcije hrvatskoga bana i s kraljevim odobrenjem, Petar Berislavić 1517. godine zatražio je od Kaptola da skupi 3 denara po selištu na svojim posjedima za uzdržavanje vojske Nikole Zrinskoga i Franje Berislavića.[85] Budući da Kraljevstvu zbog obrambenih potreba u tom trenutku nisu bili dovoljni redovni prihodi, oslanjalo se na izvanredne. Ukoliko bismo uspoređivali ovakve neuhodane mehanizme s funkcioniranjem moderne države došli bismo svakako do zaključka kako država nije funkcionirala.[86] Međutim, predmoderna država kao što je istaknuto, funkcionirala je na drugačijim postulatima – oslanjajući se na autonomne entitete pri čemu je najvažniji bio zajednički konsenzus između njih. Stoga, premda Engel ove izvanredne mjere opisuje u poglavlju pod nazivom *Decline of the State*,[87] uopće mogućnost njihovih nametanja govori o moći države da se postavi iznad autonomnih entiteta. A u vrijeme ratnoga stanja moć je države samo rasla. Naime, kako je to Charles Tilly ustvrdio, ratno stanje i učinkovitost vlasti su u korelaciji: u vrijeme rata država, preciznije rečeno, prisilna moć države i promidžba u svrhu prikupljanja poreza i općenito akumulacije kapitala, jača. Podanici u težnji da budu zaštićeni svoje povjerenje podaju onima na vlasti.[88]

A što je Kaptol bio povezaniji s kraljem, to su kralj i upravni aparat mogli vršiti veći utjecaj nad Kaptolom i ostvarivati svoje interese, odnosno interese Kraljevstva. Osim što je kralj zbog obrambene funkcije krajem srednjega vijeka imao interes kontrolirati Kaptol, imao je to i zbog tada već dobro uhodane kaptolske djelatnosti kao vjerodostojnoga mjesta.[89] Također, još od osnutka Zagrebačkoga kaptola, kralj je nad Kaptolom imao *ius patronatus*, a što je konkretno značilo kako je imao pravo imenovanja novih kanonika.[90] Godine 1500. novoizabrani biskup Luka iz Budima šalje pismo kanonicima zahtijevajući od njih da ne šalju više *expectativas litteras* kralju jer je kralj njemu povjerio patronatsko pravo: ... *ut Maiestas*

[83] MCZ III, dok. 2, str. 2.
[84] Vidi: DÖRY, *Epist. proc. Reg*., dok. 12, str. 21-22; dok. 31, str. 60-62; dok. 39, str. 81-83; dok. 55, str. 119-121; dok. 62, str. 138-141; dok. 70, str. 165-166; MCZ III, dok. 196, str. 245-246.; dok. 197.; dok. 202.
[85] MCZ III, dok. 143, str. 181-182.
[86] Usp. s primjerom izvanrednoga oporezivanja u 18.-stoljetnoj Francuskoj: SCOTT, *Seeing Like a State*, 23-24.
[87] ENGEL, *The Realm of St. Stephen*, 357-358.
[88] Charles TILLY, «War Making and State Making as Organized Crime», u: *Bringing the State Back In*, (ur. Peter EVANSE – Dietrich REUSCHEMEYER – Theda SKOCPOL), Cambridge, 1985., 169-186.
[89] Vidi potpoglavlje *Administrativno-sudska sfera*.
[90] O kraljevom patronatskom pravu i pravu predstavljanja (*ius presentandi*) vidi: JERKOVIĆ, *Djelovanje Zagrebačkog kaptola*, 101-105. I općenito o *ius patronatus*: Jadranka NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine. Rimska kurija i Dalmacija u 15. stoljeću*, Split, 2007., 111-129.

regia super omnibus beneficiiis in ipsa ecclesia conferendis nobis per suas litteras jus patronatus contulit.[91] Kralj je vjerojatno ustupio biskupu *ius patronatus* iz pragmatičnih razloga – on je najbolje poznavao situaciju na terenu. Da je to kralj i inače radio svjedoči jedan stariji primjer kada je Matija Korvin ustupio patronatsko pravo varadinskom biskupu Ivanu Vitezu.[92] Kralj je mogao imati povjerenja u biskupa jer je od vremena Sigismunda Luksemburškoga upravo on, a ne više papa, bio instancija koja je imala najviše utjecaja prilikom imenovanja biskupa u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu.[93]

Da se kralj ipak nije u potpunosti oslanjao na biskupa, svjedoče primjeri imenovanja kanonika koji su ujedno obnašali i neku dužnost na dvoru, ili bili bliski dvoru. Tako je primjerice kraljev kapelan, tituliran kao *doctor*, Antonio de Andreis imenovan za prepozita Zagrebačkoga kaptola *ad collacionem serrenisimi regis* 1500 godine.[94] Drugi je primjer još indikativniji. Naime, iz pisma kralja Vladislava 1515. godine Kaptolu saznajemo za slučaj kanonika Zagrebačkoga kaptola Ilije iz Buče koji je ujedno bio i upravitelj kraljevske kancelarije. Zbog odsutnosti Kaptol mu je odbijao davati prihode pa je kralj, za kojega je to zapravo značilo smanjivanje izdataka iz državne riznice, vlastoručno tražio da mu Kaptol ne uskraćuje prihode. Iako fizički nije bio prisutan, Kaptol je imao interesa davati mu ih jer je Ilija zauzvrat trebao zastupati Kaptol pred dvorom.[95]

Iz ove je analize razvidno kako je kraljevski upravni aparat u vrijeme Jagelovića itekako posjedovao mehanizme vršenja utjecaja na Kaptol. Unatoč tomu nije se mogla zanemarivati izgrađena autonomija kaptolske korporacije. Neke od povlastica koje je Kaptol uživao bile su navedene u Statutu, a za one koje nisu Kaptol je tražio od kralja ili biskupa potvrdu uvijek iznova. Nedugo nakon Korvinove smrti, krajem studenoga 1491., a u kontekstu još nerazriješenoga nasljednoga pitanja, liptavski, slavonski i opavski vojvoda Ivan Korvin, slavonsko-hrvatsko-dalmatinski ban Ladislav iz Egervara, zapovjednik medvedgradske utvrde Antonio de Pok i zagrebački kapetan Juraj Benković, potvrđuju Zagrebačkom kaptolu sve njegove povlastice i stavljaju ga pod svoju zaštitu.[96] Kralj je Vladislav pak 1512. godine na traženje Kaptola potvrdio povlasticu priznavanu već od strane

[91] MCZ III, dok. 3, str. 5.
[92] MCZ II, dok. 224, str. 282-283; TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. XIV, str. 32-33.
[93] Péter E. KOVÁCS, «Hungary, the Ottomans and the Holy See (1437-1490)» i András KUBINYI, «The Hungarian State and the Papacy during the Reign of Jagello Kings (1490-1526)», u: *A Thousand Years of Christianity in Hungary. Hungariae Christianae Millenium* (ur. István ZOMBORI – Pál CSÉFALVAY – Maria Antonietta DE ANGELIS), Budimpešta, 2001., 69-85.
[94] MCZ III, dok. 5, str. 9-10.
[95] MCZ III, dok. 120, str. 145-147; usp.: Mladen ANČIĆ, «Dva teksta iz sredine 14. stoljeća. Prilog poznavanju „društvenog znanja" u Hrvatskom Kraljevstvu», *Starohrvatska prosvjeta*, vol. 3, br. 40, 2013., 161.
[96] MCZ II, dok. 359, str. 480-481.

prijašnjih ugarskih kraljeva: *eisdem a divis regibus Hungarie, nostris scilicet predecessoribus, concessa et per summum eciam pontificem confirmata*. Radilo se o kaptolskom privilegiju diobe ostavštine pokojnoga kanonika na tri dijela ukoliko preminuli kanonik ne bi ostavio oporuku. Kaptol je navodno tražio ponovnu potvrdu ovoga privilegija zbog burnih vremena u kontekstu osmanskih osvajanja,[97] no vjerojatniji je razlog pokušaj uzurpacije toga prava koji se dogodio 12 godina ranije. Naime, u vremenu nakon smrti biskupa Osvalda 1499. godine, novoimenovani upravitelji zagrebačke biskupije, velikaši Petar Bočkaj i Ivan Podmanicki, prisvojili su ostavštinu jednoga preminuloga kanonika za sebe.[98] Osim te povlastice, kralj na traženje Kaptola verificira još jedan privilegij. Prema kraljevu pismu kaptolski kmetovi i predijalci bili su oduvijek oslobođeni plaćanja državnoga poreza.[99] U izvandrednim okolnostima kralj je usprkos tomu mogao tražiti da Kaptol od poreza za svojih posjeda uzdržava vojsku, kao što je to učinio Ludovik II. netom prije Sulejmanova dolaska 1526. godine.[100] Da su ipak Kraljevsko vijeće i Ludovik nastojali Kaptol održati gospodarski snažnom institucijom svjedoči posve novi privilegij koji je bio dodijeljen kanonicima 1521. godine, a radilo se o desetogodišnjem pravu na iskopavanje ruda na kaptolskim posjedima. S tim što je Kaptol trebao plaćati *lucrum camerae*.[101] Ovom je djelatnošću Kaptol bio uključen i u državnu gospodarsku politiku jer je u kasnom srednjem vijeku Kraljevstvo velik dio prihoda dobivalo upravo od rudarstva.[102]

1.3.Zagrebački kaptol i biskup – i Toma Bakač

Kada je Vladislav postao kraljem (1490.) zagrebački biskup bio je Osvald Thuz već otprilike dva desetljeća. Njegovu biskupovanju (imenovan biskupom 1466. godine) prethodila je dugogodišnja sedisvakancija i prisvajanje patronatskoga prava i od strane plemićkih obitelji.[103] No, ne samo patronatskoga prava, već i crkvene desetine. O isprepletenosti i međuovisnosti Kaptola i biskupa svjedoči kaptolska iprava iz studenoga 1467. godine nastala

[97] MCZ III, dok. 103, str. 120-122.
[98] MCZ III, dok. 1, str. 1-2. Gubernatori biskupije bili su imenovani u vrijeme sedisvakancije, i to najčešće velikaši. Uživali su biskupsku nadarbinu, no nisu upravljali biskupijom u duhovnom i crkvenom smislu. Vidi: Andrija LUKINOVIĆ, *Zagreb – devetstoljetna biskupija*, Zagreb, 1995., 32.
[99] *... semper ipsi populi et jobagiones prefati capituli a solucione huiusmodi collectarum vel denariorum fumalium in medium ipsorum regnicolarum solvi debendorum, exempti fuerint et supportati*. MCZ III, dok. 35, str. 34. Pravo na skupljanje toga poreza zapravo prelazi na Crkvu, odnosno na Kaptol. Vidi: GAJER, «Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici 14. st.», 87.
[100] MCZ III. dok. 193, str. 242-243. O obvezi slanja banderijalne vojske: BEUC, *Povijest institucija*, 99.
[101] MCZ III, dok. 172, str. 219.
[102] ENGEL, *The Realm of St. Stephen*, 324.
[103] Andrija LUKINOVIĆ, «Benedikt de Zolio»; «Toma de Debrenthe»; i «Demetrije Čupor», u: Zagrebački biskupi i nadbiskupi (ur. Franko MIROŠEVIĆ at el.), Zagreb, 1995., 189-205.

na tajnoj kaptolskoj sjednici. Na njoj su se kanonici obvezali raditi na restauriranju prikupljanja crkvene desetine iz Međimurja (*in primis quod laboribus pro decimis inter Muram et Drawam*) i ostalih crkvenih prihoda.[104] Uzurpacija crkvene desetine u Međimurju trajala je još od 1430-ih godina, u vremenu sedisvakancije, kada su ju Celjski počeli prisvajati za sebe.[105] Iako je najviši crkveni sud dosudio da Celjski moraju podmiriti desetinu,[106] uzurpacije su se nastavile sve do u vrijeme biskupa Osvalda Thuza.[107] Ovaj dakle primjer pokazuje u kolikoj je mjeri autoritet biskupa bio potreban kako bi Kaptol i biskup mirno uživali svoje prihode. Nadalje, biskup i Kaptol u upravi nad Zagrebačkom crkvom djelovali su zajednički pri čemu je biskupova odluka često bila ključna za provođenje kaptolskih odredbi. Naime, biskup je nastupao kao prva instancija u slučaju povrede kršenja kaptolskih Statuta i Kaptol je zajedno s njim donosio odluke o regulaciji obveza kanonika. Primjerice, Osvald 1488. godine donosi odluku o kažnjavanju kanonika koji se bez opravdanja ne bi pojavili na crkvenim slavljima za glavne katedralne blagdane. U slučaju nedolaska bit će lišeni prihoda.[108] Potom, biskup je u suglasnosti s Kaptolom mogao oduzeti kanonikat i prihode kanoniku. Tako je biskup Luka 1506. godine lišio kanonika lektora Stjepana kanonikata zato jer je zadržao za sebe preko 400 florena koje je oporučno ostavio kanonik Pavao iz Siska.[109] No, biskup je imao ovlasti i vratiti prihode, kao u slučaju Antuna iz Međuriječja.[110] Nadalje, biskup je posredovao prilikom sukoba Kaptola i njegovih kanonika. Tako je 1500. imenovao kanonika Antuna da riješi svađu između Kaptola i arhiđakona Jurja Barcaja.[111] Biskup je dakle djelovao kao svojevrstan arbitar i pridonosio očuvanju dobroga imidža Kaptola. Očuvanje imidža, odnosno dobroga glasa Kaptola, pridonosilo je i stvaranju percepcije o Kaptolu kao vjerodostojnoj instituciji.[112] Tako su primjerice kanonici 1484. godine suspendirali i ekskomunicirali prepozita Roberta zato jer je utamničio nekoliko svećenika te udario franjevca.[113] Potom, kaznili su kanonika Fabijana de Zempče 1494.

[104] TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. XXI, str. 36, i u: MCZ II, dok. 257, str. 318.
[105] Andrija LUKINOVIĆ (prir.), *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije. Monumenta Historica Episcopatus Zagrabiensis.* sv. VI (dalje: MHEZ VI), Zagreb, 1994., dok. 459, str. 467-475.
[106] MHEZ VI, dok. 460, str. 475-486; dok. 540, str. 572-587; dok. 558, str. 609.-612.
[107] BÓNIS, *Szentszéki regeszták*, dok. 3611, str. 478. O uzurpacijama međimurske desetine vidi i: ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, 74.
[108] TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. LIX, str. 67, i u: MCZ II., dok. 348, str. 466-467.
[109] MCZ III, dok. 49, str. 49-52. Vidi i slučaj iz 1454. godine kada su kanonici uz biskupovo odobrenje izbacili kanonika Petra Zloterića (*Sloterkch*) iz svoje korporacije jer je krivotvorio pečat: TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. VI, str. 27-28. Dokument objavljen i u: MCZ II, dok. 179-180, str. 242.-243.
[110] MCZ III, dok. 47, str. 48.
[111] MCZ III, dok. 6, str. 10.
[112] Usp. o važnosti imidža i reputacije: JAMROZIAK, *The Cistercian Order*, 48.
[113] TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. L, str. 62-63; MCZ II, dok. 338, str. 427.

godine zbog pretjeranoga javnoga druženja s Doroteom, udovicom Mateja Zekirića.[114] Ova nas odredba također navodi na zaključak da je Kaptol nastojao održati dobar imidž samo kada je u pitanju katedralno svećenstvo – glavni moralni stup lokalne, i šire regionalne zajednice. S druge pak strane, lokalni župnici često su imali konkubine i djecu.[115] Takva je praksa zapravo bila uvelike tolerirana u lokalnim župama ukoliko se radilo o «časnom» životu s jednom konkubinom.[116] Osim toga, 1484. godine kanonici su donijeli odluku kako u gostionice koje drže sami kanonici ne smiju dolaziti «sumnjive žene i piti vino» (*quod nequaquam permittat intrare mulieres suspectas et currentes ad vinum bibendum*).[117]

Biskup nadalje nije djelovao samo kao arbitar unutar katedralne zajednice, već i kao njezin predstavnik u pregovorima s najvišom crkvenom instancijom – papom. Primjerice, prije negoli je započeta gradnja utvrde oko katedrale trebalo je srušiti župnu crkvu sv. Emerika koja se nalazila ispred katedrale. Zamisao je bila zapravo premjestiti župnu crkvu na mjesto nedavno napuštenoga citercitskoga samostana. Kako je ovaj čin uključivao mijenjanje već dugo postojeće župne infrastrukture, trebalo je za to tražiti papino dupuštenje. Papa Julije II. na molbu biskupa Osvalda 1510. godine doista je dao dopuštenje,[118] što nimalo ne čudi, s obzirom na to da je ta infrastrukturna promjena trebala pomoći u obrani protiv nadirućih Osmanlija. Nadalje, o suradnji biskupa i Kaptola svjedoči činjenica da je biskup iz redova kanonika odabirao svoje pomoćnike – vikare u duhovnim i vremenitim dobrima.[119] Primjerice, 1501. godine kanonik lektor Stjepan pojavljuje se u svojstvu vikara zagrebačke crkve,[120] a 1503. kanonik kantor Andrej, ujedno i doktor kanonskoga prava i slobodnih umijeća kao *vicarius ecclesie zagrabiensis in spiritualibus*.[121] Može se pretpostaviti i da su djelomično bili za svoju dužnost plaćani iz biskupske mense.

Biskup je također imao pravo kolacioniranja nad Kaptolom,[122] čime je uvelike mogao nametati svoj utjecaj pri imenovanju kanonika. Među ostalim, biskup je ovo pravo koristio i

[114] TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. LXVII, str. 71-72; MCZ II, dok. 372, str. 492-493.
[115] Vidi: Stjepan RAZUM, «Popis svećenika Zagrebačke biskupije iz 1501. godine», *Tkalčić – godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, sv. 7, Zagreb, 2003., 291-446.
[116] Gabriella ERDÉLYI, *Cloister on Trial: Religious Culture and Everyday Life in Late Medieval Hungary*, Farnham – Burlington, 2015.,146-149.
[117] TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. XLIX, str. 62; MCZ II, dok. 337, str. 426-427. Posjedovanje gostionice i prodaja vina od strane kanonika prema ovoj odredbi očigledno se doživljavala normalnim u lokalnoj zajednici, ali ne i pristup ženama na «zlu glasu» tim istim gostionicama. Vidi više o društvenim konstruktima vezanima uz alkohol, seksualno ponašanje i rod krajem srednjega vijeka: A. Lynn MARTIN, *Alcohol, Sex and Gender in Late Medieval and Early Modern Europe*, Basingstoke, 2001.
[118] MCZ III, dok. 75, str. 79-81.
[119] LUKINOVIĆ, *Zagreb – devetstoljetna biskupija*, 32.
[120] MCZ III, dok. 9, str. 12.
[121] MCZ III, dok. 21, str. 21; MCZ III, dok. 42, str. 43; dok. 53, str. 55.
[122] MHEZ II, dok. I, str. 13. O pravu biskupskoga kolacioniranja: JERKOVIĆ, «Načini stjecanja kanonikatâ Zagrebačkog kaptola u 14. stoljeću», 15-19; NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, 110-129.

kako bi pomagao napredovati članovima svoje obitelji u crkvenoj karijeri. Godine 1499. Osvald je Thuz potvrdio prepozituru i kanonikat svom bratu Alfonzu te ga imenovao svojim prokuratorom.[123] Godine 1502. Seraphino je dobio kanonikat zahvaljujući svom bratu biskupu Luki.[124] Providiranje za članove vlastite obitelji bilo je uobičajenom pojavom toga vremena, a moglo je zapravo i doprinijeti boljim odnosima i koheziji između Kaptola i biskupa. Ukoliko su biskup i njegova rodbina bili plemićkoga podrijetla i još k tomu bliski dvoru, Kaptol je kreiranjem ovakve umreženosti mogao osigurati neformalni utjecaj na kralja.[125] Dapače, Alfonz Thuz kada je umro oporučno je ostavio pola kuće u Budimu Zagrebačkom kaptolu.[126]

Naposljetku, koliko je bila značajna uloga biskupa kao osobe koja može doprinijeti ravnoteži u odnosima u samom Kaptolu svjedoče dva incidenta u razdoblju kada Biskupija nije imala rezidirajućega biskupa. Prvi se dogodio 1513. godine: tadašnji upravitelj dobara Zagrebačke biskupije Franjo Kecer iz Radovana pokušao je prisvojiti dio posjeda i prihoda kaptolskoga Kroga.[127] Drugi se dogodio 1516. godine, a vezan je uz crkveni spor između kaptolskoga prebendarskoga zbora i upravitelja crkve sv. Marije Demetrija. Naime, nakon što je zbog gradnje zagrebačke utvrde župa sv. Emerika premještana na područje napuštenoga cistercitskoga samostana, prepozit novoosnovane župe sv. Marije pokrenuo je spor s prebendarima u vezi bivšega cistercitskoga kupališta. Pravo na korištenje i prihod od kupališta već je dugo i legitimno imao prebendarski zbor, no Demetrije se nadao kako će moći iskoristiti činjenicu da je nekada kupalište pripadalo cistercitima.[128] Također, Demetrije je vjerojatno očekivao kako će moći iskoristiti i onodobne okolnosti u biskupiji koje su mu mogle ići u korist budući da, kako je napomenuto, Biskupija nije imala rezidirajućega biskupa.

Dakle, godine 1510. umro je biskup Luka Baratin i prema sačuvanoj buli pape Julija II. novoimenovani zagrebački biskup bio je Ivan Bakač. No, on se uopće ne pojavljuje u izvorima kao djelatni biskup, a pretpostavka je da nije nikada niti došao u biskupiju obnašati ovu čast.[129] Njegovo nam ime ipak govori kako je bio u rodbinskoj vezi s Tomom Bakačem[130]

[123] MCZ II, dok. 393, str. 516.
[124] MCZ III, dok. 15, str. 17-18.
[125] Usp: Julia CONESA SORIANO, «Le haut clergé séculier dans les resaux de l'elite dirigeante urbaine du bas Moyen Âge: chanoines, liens familiaux et résaux politiques à Barcelone à la fin du XVe siècle», u: *Résaux religieux et spirituels: du Moyen Âge à nos jours,* (ur. Nicole LEMAITRE), Paris, 2016.
[126] MCZ III, dok. 2, str. 3.
[127] MCZ III, dok. 106, str. 124-125.
[128] O sporu vidi: MCZ III, dok. 121-135, str. 147-178.
[129] Andrija LUKINOVIĆ, «Ivan Bakač», u: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, (ur. Franko MIROŠEVIĆ et al.), Zagreb, 1995., 229-231. Vidi i: Conrad EUBEL, *Hierarchia Catholica Medii Aevi sive summorum pontificium, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1431 usque ad annum 1503 perducta e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita, sv. 3*, Münster 1923. (dalje HC III), 338.

za koga se i pretpostavlja da je odgovoran za Ivanovo imenovanje. Bakač je naime bio jedan od ugarskih klerika koji su vrlo dosljedno provodili tada društveno prihvaćenu nepotističku politiku.[131] Već je primjerice 1493. godine svom bratu Ferencu pomogao da postane egerski biskup.[132] Nadalje, u hrvatskoj se historiografiji za Tomu Bakača tvrdi da je bio gubernator, odnosno upravitelj Zagrebačke biskupije[133] premda u samim izvorima nema potvrde za to. Bakač se u njima spominje kao patron Zagrebačke crkve (*patronum scilicet prefate ecclesie zagrabiensis*),[134] a iz njegove titulacije iz primjerice pisma koje šalje Zagrebačkom kaptolu 1515. saznajemo da je *miseratione divina tituli sancti Martini in Montibus, sacrosancte romane ecclesie presbiter cardinalis, Strigniensis, patriarchia Constantinopolitanus, ad Hungarie, Bohemie, Polonie, Datie, Suetie et Norvegie regna, nec non Prussiam, Russiam, Liuoniam, Lithuaniam, Valachiam, Silesiam, Lusatiam, Morauiam, Transilvaniam, Sclauoniam, Dalmatiam, Croatiam et Moscouiam, omnesque et singulis regnorum et provinciarum predictorum civitates, insulas, terras atque loca illis subiecta et alia eis adiacentia apostolice sedis de latere legatus... .*[135] Znači, nije imao titulu gubernatora Zagrebačke biskupije. Iz izvora također doznajemo kako je u vrijeme dok je Bakač bio patronom Zagrebačke biskupije, njezinim prihodima upravljao (*administrator proventuum episcopatus zagrabiensis*) već spomenuti Franjo Kecer iz Radovana.[136] Da je Toma Bakač svakako imao utjecaj na Zagrebačku biskupiju, a samim tim i na Kaptol u razdoblju 1510.-1518. godine, osim imenovanja Ivana Bakača, govori i činjenica da je jedna od kula na utvrdi dobila njegovo ime prema spomen ploči na kojoj je urezano njegovo ime i reljefni portret.[137] Prigrlivši renesansni duh toga doba, jedna je od glavnih Bakačevih zanimacija bila samoreprezentacija kad bi god za to imao priliku.[138] Postavlja se dakle pitanje, još uvijek nerazriješeno u hrvatskoj historiografiji, koja je bila priroda utjecaja Tome Bakača na Zagrebačku biskupiju i kaptol te kako se taj utjecaj manifestirao? Odnosno, je li njegov portret označavo samo težnju za samopredstavljanjem, ili je Bakač doista imao stvarni utjecaj u Zagrebačkoj biskupiji i kaptolu?

---

[130] O Tomi Bakaču napisana je samo jedna biografija na mađarskom jeziku: Vilmos FRAKNÓI, *Erdődy Bakócz Tamás élete, 1442-1521* [Život Tome Bakača Erdődyja 1442.-1521.]. Jednim ju dijelom citira ERDÉLYI, u: *Cloister on Trial*, 3, 25-28.
[131] ISTA, 27-28.
[132] HC II, 167; FÜGEDI, E., «Hungarian Bishops in the Fifteenth Century: (Some Statistical Observations)», Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae, vol. 11, br. ¼, 1965., 380.
[133] Vidi primjerice: DOBRONIĆ, *Renesansa u Zagrebu*, 79; LUKINOVIĆ, «Ivan Bakač», 230; ISTI, *Zagreb – devetstoljetna biskupija*, 32.
[134] MCZ III, dok. 103, str. 121.
[135] MCZ III, dok. 118, str. 141-144.
[136] MCZ III, dok. 106, str. 124-125.
[137] DOBRONIĆ, *Renesansa u Zagrebu*, 80-81.
[138] ERDÉLYI, *Cloister on Trial*, 27.

Pođimo redom. Toma Bakač potjecao je iz korvijanskoga miljea. Naime, upravna politika Matije Korvina temeljila se, među ostalim, na oslanjanju na ambiciozne i sposobne klerike neplemićkoga podrijetla. Korvin je osiguravao njihovu lojalnost time što im je omogućavao napredovanje.[139] U vrijeme kralja Vladislava Bakač je napredovao do časti ostrogonskoga nadbiskupa (1497.).[140] Ambiciozan Bakač zahvaljujući talijanskim vezama, 1500. godine postao je i kardinalom.[141] Sada kao jedan od glavnih «udova» tijela Crkve, sam se papa uvelike na njega oslanjao u provođenju politike Papinske kurije. Početkom 16. stoljeća Papinska je kurija bila upletena u Talijanske ratove te radila na okupljanju svojih saveznika po Europi.[142] Kardinali su u tom pogledu zasigurno imali velikoga utjecaja. Nakon osnivanja Cambraiske lige 1508. godine,[143] od Bakača se vjerojatno očekivalo da pridobije i kralja Vladislava da joj pristupi. Kada je 1505. godine papa Julije II. od svoga glasnika dobio izvještaj o alarmantnom stanju Crkve, njezinih prihoda i posjeda u Ugarskoj, naložio je Bakaču da nastupi kao zaštitnik ugarske crkve i da radi na poboljšanju njezina položaja.[144] Dajući mu ovolike ovlasti, papa je ujedno mogao računati i na to da će Bakač raditi u korist politike Papinske kurije u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu.

U tom je kontekstu Bakač imao ovlasti nastupati i kao patron Zagrebačke crkve 1510. godine. Nadalje, godine 1513. novoizabrani papa Lav X. imenovao ga je legatom *a latere*[145] sa zadatkom da pokrene u Ugarskoj vojnu protiv Osmanlija.[146] U drugoj polovici 15. i početkom 16. stoljeća Papinska se kurija koristila diskursom o križarskoj vojni kako bi

---

[139] KONTLER, *Povijest Mađarske*, 127.

[140] Conrad EUBEL, *Hierarchia Catholica Medii Aevi sive summorum pontificium, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1431 usque ad annum 1503 perducta e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita, sv. 2*, Münster 1914. (dalje HC II), 242.

[141] HC II, 24.

[142] Opširnije o Talijanskim ratovima u primjerice: Richard BONNEY, *The European Dynastic States 1494.-1660*, Oxford University Press 1991., 79-124.

[143] KUBINYI, «The Hungarian State and the Papacy during the Reign of Jagello Kings (1490-1526)», 80-81.

[144] *Eapropter nos, qui licet immeriti vicem Christi in terri gerimus, ex pastorali officio nos talium rerum indignitati, quantum cum deo possumus, obviam ire volentes, tibi, qui sancte Romane eccl. venerabile membrum existis, et in universo istius Hungarie Regni Clero primas partes geris, predictarum litterarum in Brevis forma scriptarum tenore committimus, ut quatenus opus fuerit, pro ecclesiastici status omnes Regni prelatos clerumque universum congreges, coadunes et ad omne detrimentum ecclesiasici status declinandum disponas auctoritate nostra apostolica, quam tibi in hac parte amplissimam presentium tenore concedimus et demandamus*... THEINER, *Mon. Vet. Hung*, dok. DCCLX, str. 567. Vidi i: dok. DCCLXI i DCCLXII, str. 567-568;

[145] Prema *Liber Extra* postojalo je nekoliko kategorija papinskih reprezenata, odnosno legata: legat *a latere* imao je najveći autoritet te predstavljao utjelovljenje samoga pape zbog čega su samo kardinali mogli biti imenovani legatom *a latere*; *legatus missus* dobivao je od pape točno određeni zadatak; funkcija *legatus natusa* bila je vezana uz nadbiskupsku čast; obični izaslanici koji su dulje vrijeme boravili u zemlji zvali su se nunciji. Vidi: Antonín KALOUS, *Plenitudo potestatis in partibus: Papežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku (1450–1526)*, Brno, 2010., 443. Knjiga je napisana na češkom, no i sažetak na engleskom bio je dovoljno ukazujuć. Sadržaj i sažetak knjige preuzet s: https://upol.academia.edu/AntoninKalous (pristupljeno: 11. 8. 2017.). Vidi i: Robert C. FIGUEIRA, «The Classification of Medieval Papal Legates in the "Liber Extra"», *Archivum Historiae Pontificiae*, vol. 21, 1983., 211-228.

[146] THEINER, *Mon. Vet. Hung*, dok. DCCC, str. 594-596.

nametnula svoj diplomatski utjecaj u Europi.[147] No, osim toga, može se pretpostaviti kako je Giovanni de Medici imenovao Bakača legatom i jer ga je htio udaljiti iz Papinske kurije. Naime, 1513. godine Bakač je sudjelovao u konklavama prilikom izbora za novoga papu i dapače sam radio na tome da bude izabran te bio poprilično utjecajan kardinal.[148]

Iako Bakač više nije mogao napredovati u Rimu, njegova pozicija u Ugarskoj nakon imenovanja Giovannija de Medicia papom 1513., samo je ojačala. Uz to što ga je imenovao za papinskoga legata, Lav X. potvrdio je Bakaču i pravo na duhovnu i svjetovnu vlast nad svom Crkvom u Ugarskoj, a što je uključivalo i imenovanje prelata te crkvenu sudsku jurisdikciju.[149] Čast ostrogonskoga nadbiskupa bila je ona ugarskoga primasa, što znači da su mu sve biskupije, uključujući i Zagrebačku, bile podložne.[150] Međutim, Bakač nije imao utjecaj samo nad Crkvom u Ugarskoj. Kao član Kraljevskoga vijeća i kraljevski kancelar od 1491. godine uvelike je utjecao na državnu politiku. U toj mjeri čak da je funkcioniranje Kraljevskoga vijeća skoro sasvim ovisilo o njemu.[151] Bakačev osobni politički utjecaj u Kraljevstvu ilustrira i komentar jednoga papinskoga službenika prema kojemu se Bakač uopće nije ponašao kao papinski legat, već kao kraljeva «ulizica».[152] Naime, nakon neuspješnoga pokretanja križarske vojne 1514. godine koja se premetnula u seljačku bunu,[153] Bakač se nije više u toj mjeri isticao u obavljanju svoje dužnosti legata *a latere*. Bez obzira dakle na titularnu poziciju legata, nije se nakon 1514. godine previše trudio ostvarivati interese Papinske kurije, već se mnogo više politički angažirao. Dapače, slučaj u Körmendu svjedoči kako je sam papa Lav X., vjerojatno zbog staroga rivalstva, nastojao osujetiti Bakačev

[147] Usp.: KALOUS, *Plenitudo potestatis in partibus,* 445. Vidi primjerice pisma Julija II. 1503. godine kralju Vladislavu u kojima promovira mir unutar *reipublicae Christianae*: DÖRY, *Epist. proc. Reg*., dok. 23-25, str. 45-51.

[148] Osim toga, kako je Bakač bio u službi kralja iz dinastije Jagelovića, papa je njegov autoritet u svojstvu legata *a latere* proširio i na Poljsku s ciljem da radi na pomirenju Poljaka i teutonaca. KUBINYI, «The Hungarian State and the Papacy during the Reign of Jagello Kings (1490-1526)», 82; usp. i: KALOUS, *Plenitudo potestatis in partibus,* 445.

[149] THEINER, *Mon. Vet. Hung*, dok. DCCCIII, str. 597-606. Prenosi i ERDÉLYI, u: *Cloister on Trial*, 32.

[150] FÜGEDI, «Hungarian Bishops in the Fifteenth Century: (Some Statistical Observations)», 376.

[151] ENGEL, *The Realm of St. Stephen*, 352-354.

[152] Citat Paridea Grassia iz 1518. godine donosi Kalous, a jer mi se činio važnim i ja ovdje prenosim dio: *Replicavi, per ipsum Strigoniensem non esse utilem legatum, quia cum sit de natione et tanquam regis Hungarie creatura, non se gerit tanquam legatum, sed tanquam capellanum regis; nam cum deberet esse tanquam legatus apostolicus supra regem, non solum non est supra regem, sed sub illo et in omnibus regi defert tanquam minor; sed et minister eius, quia lavanti manus regi ministrat mappam et in missa pacem et librum, quod non deberet facere et propterea in his et in aliis ipse legatus detrahit honori sedis apostolice, quia semper legati debent esse supra reges quoscunque. Et papa respondit, quod hoc idem a pluribus aliis de hoc Strigoniensi cardinali intellexit, qui se male habet cum honore, imo cum dedecore sedis apostolice et quod ille esset male aut parum nationi acceptus et parum existimatus, unde volebat providere*. Vidi u: Antonín KALOUS, «Jagiellonian Kings of Bohemia and Hungary and papal legates», *The Jagiellonians in Europe: Dynastic Diplomacy and Foreign Relations* (ur. Attila BÁRÁNY), Debrecen, 2016., 165-166.

[153] Prema Erdélyi, jedan od razloga pretvaranja ove akcije u bunu bio je taj što je Bakač angažirao franjevce kao propovjednike istovremeno zanemarujući sukob koji se događao unutar njihovih vlastitih redova – između opservanata i konventualaca. ERDÉLYI, *Cloister on Trial*, 51.

«svemoćan» položaj u Kraljevstvu. Godine 1517. u to je mađarsko mjestašce, nad kojim je patronat imao Bakačev nećak Petar Erdődy, Bakač doveo franjevce pri tomu istjeravši augustince, a s ciljem reformiranja redovništva. Augustinci su nakon toga podigli tužbu pred papom protiv Bakača te je papa poslao svoje delegate da istraže slučaj. No, kako je ustvrdila Erdélyi, ovaj je papin potez bio posve neutemeljen u kanonskom pravu. Bakač je u funkciji legata *a latere* bio percipiran kao produžena ruka pape pa je sukladno tomu imao i pune ovlasti provesti reformu redovništva na način koji je htio. Istraga je na kraju pokazala kako su se augustinci doista kompromitirali na sve moguće načine te kako je lokalna zajednica s odobravanjem dočekala dolazak franjevaca.[154]

Nadalje, postavlja se pitanje može li se Bakačevo političko djelovanje u Kraljevstvu shvatiti samo kao «ulizivanje» kralju? Kao što je naznačeno, u vrijeme Jagelovića Kraljevsko je vijeće zajedno s kraljem kreiralo državnu politiku. A iako se može pretpostaviti, sukladno Bakačevim potezima, da je Bakač u Kraljevskom vijeću radio ponajviše za vlastite interese i stjecanje posjedovnih i matrijalnih dobara, ne može se zanemariti i činjenica da je svoje djelovanje pred drugim članovima vijeća morao opravdavati državnim / kraljevskim interesima, kako bi ono bilo prihvaćeno.[155] Politički angažman zbog vlastitih interesa, najbolje se ogleda u činjenici da je Bakač svoj crkveni i državni položaj maksimalno iskoristio kako bi osigurao državne i crkvene položaje za članove vlastite obitelji. Naposljetku je i svu imovinu koju je stekao transformirao u obiteljsko bogatstvo. Ono će biti osnovicom za prosperitet dinastije Erdődy, dinastije utjecajne tijekom čitavoga ranoga novoga vijeka, kako u Ugarskoj tako i Hrvatskoj.[156] A u samom središtu Bakačeva interesa nalazila se i Zagrebačka biskupija nad kojom je imao patronat. Godišnji prihod Zagrebačke biskupije ipak je iznosio 18 000 florena. U usporedbi s drugim ugarskim biskupijama po prihodu nalazila se točno na sredini.[157] I osim toga, nakon smrti Ivana Korvina 1504. godine Bakač je naslijedio neke od njegovih posjeda u zagrebačkoj okolici pa je jasno zašto je Bakač bio zainteresiran upravo za Zagrebačku biskupiju.[158] Godine 1518. od kralja je ishodio da njegov nećak Šimun Erdődy postane zagrebački biskup (1518.-1543.).[159] Bakačev utjecaj nad Kaptolom možemo

[154] ERDÉLYI, *Cloister on Trial*, 30-44.
[155] Usp.: CRONE, *Pre-Industrial Societies*, 134-135.
[156] ERDÉLY, *Cloister on Trial*, 3, 28.
[157] FÜGEDI, «Hungarian Bishops in the Fifteenth Century: (Some Statistical Observations)», 390.
[158] Radi se o Susedgradu, Medvedgradu, Stubici i Rakovcu, a kasnije je još stekao Moslavinu i Kutinu. Vidi natuknicu o Tomi Bakaču iz Hrvatskoga biografskoga leksikona: http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1083 (pristupljeno: 13. 2. 2018.)
[159] HC III, 338; O Šimunu Erdődyju: Andrija LUKINOVIĆ, «Šimun Erdödy», *Zagrebački biskupi i nadbiskupi* (ur. Franko MIROŠEVIĆ at el.), Zagreb, 1995., 233-237.

pratiti i prilikom imenovanja novih kanonika. Godine 1517. potvrdio je kanonikat u Zagrebačkom kaptolu Ivanu Goričaju.[160]

Da sam Kaptol nije bio u najboljim odnosima s Tomom Bakačem može posvjedočiti ranije istaknut spor između upravitelja Demetrija[161] i prebendarskoga zbora u kojem je prebendarski zbor kao svoju prizivnu sudsku instanciju izabrao papu umjesto Bakača.[162] Bakač je dapače opomenuo Kaptol što ga se sramoti pred papom.[163] Ignorirajući njegovu sudsku jurisdikciju Kaptol je tim činom izrazio «bunt» protiv Tome Bakača. To potvrđuje i činjenica da je u trenutku kad se Demetrije odlučio pozvati na prizivni Bakačev sud, prebendarski zbor svoje negodovanje javno izrazio tim što je postavio cedulju s iskazom protesta na vrata katedrale.[164] Odnosi između novoga biskupa Šimuna i Kaptola također nisu bili idealni jer je odmah na početku Šimunova biskupovanja došlo je do posjedovnoga spora između njega i Kaptola.[165] Šimun je htio razriješiti spor tražeći Zagrebački kaptol stare posjedovne isprave, no kad mu ih Zagrebački kaptol nije htio dati tužio (*per modum protestacionis*) ga je Čazmanskom kaptolu.[166] Kaptol je pristao dati isprave tek nakon što su protonatar i suci zagrebačke županije tako dosudili.[167]

1.4. Zagrebački kaptol i papa

Od 14. je stoljeća i Zagrebački kaptol bio uključen u hiperbirokratski porezni sustav Avinjonskoga papinstva. Uz kralja i biskupa, i Papinska je kurija mogla izravno providirati za crkvene *stallume,* a uspostavila je i sustav rezervacija. Svaki puta kada bi klerik uputio supliku za željeno mjesto ili rezervirao svoju nadarbinu, ili čast, morao je Kuriji uplatiti pristojbu. Rezervacija nije značila da će kleriku mjesto biti osigurano, ali mu je uopće otvarala mogućnost za njega. Ovaj je administrativnoporezni sustav, iza kojega se krio pokušaj centralizacije kršćanskoga svijeta u 14. stoljeću, bio legitimiran idejom o papinskoj *plenitudo potestatis*. Marko Jerković na temelju prozopografske studije pokazao je kako je u 14. stoljeću Zagrebački kaptol bio itekako dijelom ovoga sustava.[168]

---

[160] MCZ III, dok. 148, str. 185-186.
[161] MCZ III, dok. 128, str. 157-158.
[162] MCZ III, dok. 127, str.156-157.
[163] *... et ut infamia huiusmodi et ignominia eo notior et vulgarior fieret, lites huiusmodi ad curiam quoque romanam, ac si judices vobis in regno Hungarie defuissent, provocasse...* MCZ III, dok. 122, str. 148.
[164] MCZ III, dok. 128, str. 157-158.
[165] MCZ III, dok. 174, str. 220-221.
[166] MCZ III, dok. 161, str. 197-198.
[167] MCZ III, dok. 175, str. 221-222.
[168] Vidi opširnije: JERKOVIĆ, *Djelovanje Zagrebačkog kaptola*, 72-96; ISTI, «Načini stjecanja kanonikatâ Zagrebačkog kaptola u 14. stoljeću», 4-14; NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, 145-231.

Sačuvane uplate od prihoda prve godine ujedno su i indikator da je sam papa providirao za te časti i nadarbine. Naime, uključenost u papinski birokratski sustav, podrazumijevala je i uplaćivanje prihoda od prve godine korištenja nadarbine papi, tzv. anate.[169] Tako je 1488. godine klerik Juraj, izabrani rožanski biskup, uplatio 95 zlatnih florena za čast čazmanskoga prepozita, odnosno kanonikat i prebendu u Zagrebačkoj crkvi,[170] a 1504. godine klerik Stjepan, također izabrani rožanski biskup za čast kustosa i prebendu uplatio je 105 florena.[171] I također, već je spomenuto kako je sačuvana uplata iz 1510. godine kojom je Kurija potvrdila kaptolske Statute.[172] Dakle, krajem 15. i početkom 16. stoljeća Kaptol je nastavio biti dijelom poreznoadministrativnoga sustava Kurije, no vjerojatno u manjoj mjeri. Razlog tomu treba tražiti u nešto ranijem vremenu i vladavini Sigismunda Luksemburškoga (1387.-1437.), čijom je crkvenom politikom početkom 15. stoljeća utjecaj pape unutar Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva bio umanjen – u korist kralja.[173] Mada renesansno papinstvo karakterizira veoma kompleksan administrativan aparat,[174] razdoblje kraja 15. stoljeća i početka 16. stoljeća općenito je period redefiniranja papinske politike prema kršćanskim vladarima zbog jačanja koncepta teritorijalnosti ranomodernih monarhija u nastajanju, a može se reći i svojevrsne protonacionalnosti europskih sila. Proces snažnijega formiranja europskih država potaknuo je i formiranje «nacionalnih crkvi» koje nisu ujedno uzrokovale raskol jedinstvenoga crkvenoga tijela.[175] U tom kontekstu međutim slabe centralizacijski pokušaji Papinske kurije. Primjerice, i u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu krajem 15. stoljeća donosili su se zakoni upereni protiv jurisdikcije Papinske kurije.[176]

Papinska kurija ipak je uspješno održavala vezu s kršćanskim svijetom preko sustava «ambasadora» koji se razvijao stoljećima te koji je na institucionalnoj razini osiguravao moć Papinske kurije stvarajući čvrste veze između centra i periferije. Isprva crpeći legitimaciju iz samoga grada Rima koji je predstavljao «sveto» te kopiravši uvelike model reprezentacije po

[169] O pristojbama (*annatis*): JERKOVIĆ, *Djelovanje Zagrebačkog kaptola*, 92; NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, 70-75; 84-99.
[170] BARBARIĆ, Josip, KOLANOVIĆ, Josip, LUKINOVIĆ, Andrija, MARKOVIĆ, Jasna (prir.), *Camera Apostolica. Obligationes et solutiones. Camerale Primo (1299-1560), sv. 1.*(dalje: MCV I), Zagreb-Rim, 1996., dok. 1113, str. 592.
[171] MCV I, dok. 1119, str. 594.
[172] Vidi str. 11 ovoga rada.
[173] JERKOVIĆ, *Djelovanje Zagrebačkog kaptola*, 102-103.
[174] Vidi primjerice: NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, 19-56.
[175] Catherine VINCENT, *Église et société en Occident: XIIIe-XVe siècle*, Paris, 2011., 12.; Petra VRUČINA, «Osmanski uspjesi: i zbog europskih interesa», *Zbornik radova Društva studenata »Ivan Lučić - Lucius«*, (ur. Ante BEĆIR – Petra VRUČINA), br. 22, Zagreb, 2017., 119-120.
[176] ENGEL, *The Realm of St. Stephen*, 355. O dinamici odnosa Kurije i Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva krajem srednjega vijeka: KUBINYI, «The Hungarian State and the Papacy during the Reign of Jagello Kings (1490-1526)», 79-85.

uzoru na rimski sustav, od sredine 11. stoljeća sustav se oslanjao na kanonsko pravo.[177] Među stalnim papinskim predstavnicima u Zagrebačkoj biskupiji u kasnom srednjem vijeku bio je primjerice zagrebački cistercitski opat koji je imao ovlasti papinskoga reprezenta u sudskim sporovima. Godine 1493. papa Aleksandar VI. tražio je toga cistercitskoga opata da posreduje u slučaju povezanim s hospitalom sv. Marije na Gradecu. Njegov je naime upravitelj tvrdio da nekoliko građana Gradeca te laika i klerika iz biskupije duguje novac ovom hospitalu.[178] Papa je tako angažiranjem lokalnoga opata na lokalnoj razini očitovao svoju univerzalnu moć, a istovremeno se oslobodio bavljenja manjim sudskim sporovima. Osim toga, i opatu je zasigurno ta funkcija donosila određen društveni ugled.[179] Kada su cisterciti napustili crkvu sv. Marije, a 1511. godine župa sv. Emerika premještena na njezino mjesto, čast prepozita novoosnovane župe sv. Marije spojena je ponovno s časti papinskoga predstavnika u crkvenim sporovima, kojega bi sam papa potvrđivao. Kako te sporove Kaptol ne bi kompromitirao, prepozit nije smio biti ni članom Zagrebačkoga niti Čazmanskoga kaptola.[180] Međutim, kada je prepozit župe sv. Marije Demetrije i sam bio jednim od protagonista u sporu kojega je pokrenuo 1516. godine, papa Lav X. morao je nekoga drugoga imenovati da nadgleda spor i u ovom slučaju imenovao je instituciju – Čazmanski kaptol.[181] Priča s premještajem župe nije još sasvim završena. Nekoliko godina kasnije, 1523., kralj Ludovik II. potvrdio je zagrebačkim biskupima patronatsko pravo nad ovom župom na zahtjev tadašnjega biskupa Šimuna Erdődyja pozivajući se na *juspatronatus nostrum regium, quod in dicta prepositura sicut et in aliis huius regni nostri habemus*.[182] Ova Šimunova zamolba govori upravo o promjeni u odnosima moći pape i kralja, odnosno države, u korist potonje. No, govori zasigurno i o dobrim odnosima kralja i biskupa s obzirom na to da je Šimun bio nećak Tome Bakača. Osim što je papa bio prizivna sudska instancija Kaptolu, Kaptol mu se mogao obraćati i s posebnim molbama kako bi zaštitio svoje interese, kao primjerice 1510. godine

[177] O djelovanju papinskih legata u srednjem vijeku: Pierre BLET, *Histoire de la Représentation Diplomatique du Saint Siège des origines à l'aube du XIXe siècle*, Città del Vaticano 1982., 1-215. O teorijskim konceptima koji su legitimirali djelovanje papinskih legata u ranom srednjem vijeku te o praksi delegiranja u tom početnom razdoblju: RENNIE, *The Foundations of Medieval Papal Legation*.
[178] MCZ II, dok. 370, str. 491.
[179] NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, 235-236.
[180] *... ac rectorem in dicta ecclesia beate Marie virginis pro tempore, non de canonicis ecclesiarum zagrabiensis et chasmensis capitulorum, constitutum, perpetuum prepositum, dignitariumque eiusdem ecclesie sancte Marie, cui scilicet eciam a sede apostolica cause rite et legittime committi sive delegari possint et valeant, vocandum, nominandum, et appelandum, hisdemque eundem prepositum juribus et privilegiis quibus alias abbates ibidem pro tempore constituti*... MCZ III, dok. 96, str. 112; MCZ III, dok. 83, str. 90-91.
[181] MCZ III, dok. 132, str. 166-168.
[182] MCZ III, dok. 179, str. 226-227.

kada se obratio Juliju II. da potvrdi kaptolsku odluku o uskraćivanju dohotka onim kanonicima koji su bili odsutni bez opravdanja.[183]

Postojali su još neki mehanizmi kako je papa izravno na terenu preko stalnih predstavnika nametao svoj utjecaj – npr. slanjem već spominjanih legata.[184] Jedan od njih našao se 1489. godine i u Zagrebačkoj dijecezi. Bio je to biskup Orta u Italiji (*episcopus ortanensis*) Angel s punom ovlasti legata *a latere*.[185] Pod prijetnjom ekskomunikacije naložio je Kaptolu i Gradecu da sklope mir nakon jednoga od njihovih stalno tinjajućih sukoba.[186] Nadalje, 1525. godine papinski legat ovlastio je zagrebačkoga biskupa Šimuna da proglasi jubilej u biskupiji te su ga i sami kanonici pod prijetnjom ekskomunikacije morali razglašavati u arhiđakonatima.[187] Jubilarna godina uvedena je još za vrijeme Bonifacija VIII. 1300. godine i u počecima se odnosila ekskluzivno na hodočašćanje i dobivanje oprosta u Rimu.[188] Proglašavanje jubilarne godine u ostalim dijelovima kršćanstva vjerojatno je trebalo poslužiti osnaživanju vjerskih osjećaja u vremenu kada se protestantizam opasno širio.[189] Utjecaj Rima na pobožnost Zagrebačke crkve ostvarivao se na još jedan način: nekolicina zagrebačkih kanonika, prebendara, župnika, ali i laika krajem srednjega vijeka bila je dijelom bratovštine sv. Duha u Rimu (*sancti Spiritus de Urbe*).[190] To je zasigurno značilo da je dio članova hodočastio do središta kršćanstva. Dapače, kanonik Luka de Dombro, prilikom jednoga takvoga hodočasničkoga posjeta Rimu 1487. godine vlastoručno se potpisao (*meque propria manu inscripsi*).[191] Potom, 1516. godine među kanonicima Zagrebačkoga kaptola pronalazimo i jednoga s titulom komesa i apostolskoga protonotara (*comiti et prothonotario apostolico*) Andriju Česija, čazmanskoga prepozita, a ujedno i visokoobrazovanoga klerika

[183] MZC III, dok. 74, 77-79.
[184] Vidi bilj. 145 ovoga rada.
[185] Vidi o tom biskupu: HC II., 166.
[186] MCZ II, dok. 352 i 353, str. 471-475.
[187] MCZ III, dok. 195, str. 244-245.
[188] Herbert L. KESSLER, Johanna ZACHARIAS, *Rome 1300: on the path of the pilgrim*, New Haven – London, 2000., 1-3.
[189] O nastanku i širenju protestantizma vidi primjerice: BONNEY, *The European Dynastic States 1494.-1660*, 1-56. O širenju protestantizma u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu ukratko: ERDÉLYI, *Cloister on Trial*, 156-157.
[190] Vidi: FRAKNÓI, *Liber confr. s. Spiritus de urbe*, fol. 179 a. (IV.), fol. 425 a. (I.), fol. 271 b. (I.), str 6; fol. 271b. (V.), fol. 271 b. (IX.), fol. 193 a. (I.), fol. 379 a. (Loco penult.), str. 7; fol. 310 a. (V.), str. 9; fol. 42S a. (II.), str. 10; fol. 207 b. (II.), str. 15; fol. 260 a. (XI.), str. 32; fol. 312 a. (VII.), str. 35; fol. 106 a. (XI.), str. 38; fol. 426 b. (XV.), fol. 426 b. (XIV.), str. 39; fol. 112 a. (XI.), str. 49; fol. 104 b. (IX.), str. 54; fol. 332 b. (VII.), str. 55; fol. 332 b. (VI.), str. 56; fol. 312 b. (XI.), str. 57; fol. 126 a. (V.), str. 59; fol. 101b. (I.), str. 60; fol. 201 a. (XI.), str. 66; fol. 409 a. (II.), str. 79; fol. 164 a. (VII.), str. 95; fol. 325 a. (III.), str. 96; fol. 296 a. (V.), str. 102; fol. 210 b. (II.), str. 106; fol. 410 b. (III.), str. 107; fol. 308 a. (XI.), str, 109; fol. 103 a. (XII.), str. 112; fol. 203 a. (IV.), str. 113; fol. 80 b. (VII.), str. 115; fol. 184 a. (IV.), fol. 471a (VII.), str. 118; fol. 471a. (IX.), fol. 471 a. (X.), fol. 126 b. (I), str. 119; fol. 471 b. (I), fol. 203 b. (IV.), fol. 118 a. (X), fol. 378 a. (VII.)str. 120; fol. 104 a. (IV.), fol 155a (IV), str. 123; fol. 429 b. (X.), str.125; fol. 462 b. (I.), fol 473 a. (II.) str. 127; fol. 103 b. (VIII), str, 132; fol. 182 b. (VII.), str. 147.
[191] FRAKNÓI, *Liber confr. s. Spiritus de urbe*, fol. 304 b. (IV.), str. 9.

(*arcium, decretorum et sacre theologie doctor*).[192] S obzirom na titulu i obrazovanje, moguće da je neko vrijeme boravio kao protonotar u Papinskoj kuriji, ili mu je pak papa dodijelio ovu titulu kao zaslugu za nadziranje premještanja župe sv. Marije. Naime, nakon što je 1510. godine umro biskup Osvald papa je ovlastio prepozite zagrebačkoga i čazmanskoga kaptola Alberta i dotičnoga Andriju da imaju autoritet upravljati nad premještajem župe (*executores et commissarii a sede apostolica specialiter electi et deputati*).[193]

I najzad, treba pripomenuti još nešto. Nakon smrti Tome Bakača 1521. godine u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu utjecaj pape ponešto je porastao, što se može vidjeti u činjenici da je papa poslao vrlo agilnoga legata Antonia Burgia u Budim. On je pak zaslužan za to da je kraljevskim kancelarom 1526. godine postao Stjepan Brodarić,[194] nekoć i sam uživatelj nadarbine Zagrebačkoga kaptola.[195] Kao dio državnoga upravnoga aparata Brodarić je radio na osnaživanju autoriteta mladoga kralja Ludovika u Kraljevskom vijeću. Njegovim naporima međutim stala je na kraj Mohačka bitka, a državna struktura Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva krenula se razvijati u nešto drugačijem smjeru, u sklopu Habsburškoga Carstva.

[192] MCZ III, dok. 129, str. 158-159.
[193] MCZ III, dok. 95, str. 109; MCZ III, dok. 83, str. 90-91.
[194] KLAIĆ, *Povijest Hrvata, knj. 4*., 399-400; KUBINYI, «The Hungarian State and the Papacy during the Reign of Jagello Kings (1490-1526)», 85.
[195] MZC III, dok. 48, str. 48-49.

2. Institucionalni položaj Kaptola

Kako bi se shvatilo funkcioniranje institucija od pomoći nam može biti antropološka teorija o institucijama koju je razradila već spomenuta Mary Douglas u knjizi *How Institutions Think*. Douglasova je u jednom od poglavlja ustvrdila kako su institucije postojeće, odnosno stabilne, zato što usađuju identitet uz pomoć istovjetnosti.[196] Istovjetnost nastaje kao posljedica institucionalnih procedura i mehanizama. Iduća dva potpoglavlja pokušat će stoga definirati procedure i mehanizme vezane uz duhovno-karitativnu jurisdikciju Zagrebačkoga kaptola te administrativnu i pravnu, kao i utvrditi u kojoj je od tih sfera Kaptol djelovao autonomno, a u kojima heteronomno. S obzirom na svoj dvojak položaj Zagrebački je kaptol ucjepljivao i dvostruki identitet – s jedne strane lokalan, a s druge strane onaj vezan za kraljevsku dinastiju i državu.

1.1. Duhovno-karitativna sfera

Godine 1505. biskup Luka inicirao je ponovno liturgijsku praksu da se u Zagrebačkoj biskupiji svaki dan održava pjevana misa u čast sv. Stjepana kralja, a Kaptol je trebao provesti ideju u djelo. U zamjenu za održavanje liturgije biskup je darovao Kaptolu svoju desetinu s posjeda Gradec i Petrinja. Sveti Stjepan kralj bio je patron i zaštitnik Zagrebačke crkve te je ova inicijativa putem religijske tradicije trebala doprinijeti jačanju moći i identiteta Zagrebačkoga kaptola: *Nolentes sanctas, salubres et legittimas predecessorum nostrorum ordonaciens, quantum in nobis est, aliquatenus supprimere, aut eciam quoquomodo diminuere, quin pocius ope nitimur neglecta hactenus corrigere, diminuta redintegrare, necessaria de novo edificare, cultum divinum alimonia ministrorum minus sufficienter fundatum, donis melioribus, quum accionis pie optima mensura sit immensitas, firmare et augmentare, antecessorum siquidem salutaria instituta non servare nil aliud est, ut canonica certatur auctoritas, quam sibi ipsi iniurie facere*.[197] Osim toga, ova je liturgijska praksa ujedno služila i kao «promidžba» vladarskoj, a može se reći i državnoj ideologiji u Zagrebačkoj biskupiji zbog toga što je sv. Stjepan kralj bio u prvom redu ugarski vladar. Bio

[196] DOUGLAS, *How Institutions Think*, 55-68.
[197] MCZ III, dok. 40, str. 39-41.

je to dakle i način ucjepljivanja društvenoga znanja o svetim vladarima u lokalnoj zajednici.[198]

Kaptol je ozbiljno shvatio ovu zadaću te je čak propisao i globe za one kanonike koji bi propustili izvršiti svoju dužnost.[199] Međutim, par mjeseci kasnije Kaptol je slavljenje mise u čast sv. Stjepana kralja ipak prepustio prebendarskom zboru.[200] Kaptol je i inače prebendarima prepuštao veći dio liturgijskih obveza. Naime, kako se širila djelatnost Zagrebačkog kaptola, kanonici su već sredinom 13. stoljeća (vjerojatno 1269.) osnovali kolegij prebendara, koji bi imao zadaću samo duhovnoga karaktera. Patronatsko pravo nad imenovanjem 27-ice prebendara imao je sam Kaptol, a za svoje su službe – čitanje mise u čast Blažene Djevice Marije, prigodničarske mise i mise za pokojnike dobivali stanovite nadarbine.[201] U drugoj polovici 15. stoljeća (1468.) prebendarski je zbor u toj mjeri razvio svoje djelatnosti da je sastavio vlastiti statut,[202] a koji je nastao na temelju proširenih odredbi Statuta iz 1334./1354.[203] Zbor je nadalje imao vlastite posjede te prava na desetinu, statut dapače navodi da je imao vlastitu mensu (*Et principaliter privilegia decimarum nostrarum ad mensam nostram prebendalem spectantium de territorio seu districtu Marocha*...).[204] Iako imovno samostalan, korporativizam prebendara ipak nije bio zasebno oblikovan identitet, odvojen od katedralne korporacije. Tako je sudsku jurisdikciju nad prebendarskim zborom imao sam Zagrebački kaptol.[205] Da su se nadalje prebendari doživljavali prvenstveno kao dio šire kaptolske korporacije pokazuju nam oporučna prenošenja imovine od strane kanonika i prebendara, koji su oporučne legate ostavljali ponajviše članovima korporacije, bilo kanonicima bilo prebendarima, čime se i korporativizam manifestirao.[206] Primjerice, kanonik Alfonz Tuz oporučno je ostavio pola svoje kuće u Budimu kanonicima i prebendarima 25 florena;[207] kanonik Andrija iz Kamarje 1502. godine ostavio je pola svoje imovine

[198] Usp.: ANČIĆ, «Dva teksta iz sredine 14. stoljeća. Prilog poznavanju „društvenog znanja“ u Hrvatskom Kraljevstvu», 159. O političkoj dimenziji štovanja svetaca: Eamon DUFFY, *Stripping of the altars: Traditional Religion in England c. 1400 – c. 1580*, New Haven – London, 1992., 164. Blagdan sv. Stjepana kralja bio je općenito jedan od najvažnijih blagdana u liturgijskoj godini Zagrebačke crkve, u vrijeme koga se održavao i dvotjedni tržišni sajam. Vidi popis najvažnijih blagdana: MCZ II, dok. 351, str. 469-471; TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. 60, str. 67-69.
[199] MCZ III, dok. 41, str. 41-43.
[200] MCZ III, dok 44, str. 45-46.
[201] O prebendarima Zagrebačkoga kaptola detaljnije: GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 55-56; JERKOVIĆ, *Djelovanje Zagrebačkog kaptola*, 66-68.
[202] MCZ III, addenda A, str. 291-321.
[203] MHEZ II, cap. XXXVI-XLIV, str. 33-40.
[204] MCZ III, addenda A, str. 298.
[205] MCZ III, dok. 123, str. 149-152.
[206] Usp. s engleskim primjerom gdje su laici oporučno ostavljali materijalne dragocjenosti ili novac župi zbog osjećaja kolektivne dužnosti: DUFFY, *Stripping of the altars*, 133-135.
[207] MCZ III, dok. 2, str. 3.

prebendarima;[208] župnik Juraj iz Gragene 1503. godine oporučno im je ostavio novac;[209] kanonik Juraj iz Rovišća 1519. godine ostavio je prebendarima 100 zlatnih florena.[210] U jednom je pak slučaju jedan prebendar, Mihael, oporučno ostavio upravitelju oltara sv. Trojstva svoj posjed koji se nalazio blizu Velike Mlake, potom posjed Pleso i Kuće u Rakitovcu te svoj plemićki dvor.[211]

O djelatnosti prebendarskoga zbora svjedoče nadalje još neke isprave s kraja 15. i početka 16. stoljeća. Primjerice, ispravom iz travnja 1503. godine saznajemo da se prebendarski zbor obvezao slaviti misu u čast Djevice Marije svaki dan do kraja godine za što bi dobili 25 florena.[212] Kult Blažene Djevice Marije postojao je u Zagrebačkom kaptolu od samoga njegova osnutka, a što je povezano s tim da veći dio crkvenih knjiga Kaptol tada dobio od benediktinaca,[213] koji su bili poznati upravo po štovanju Djevice Marije.[214] Iz godine 1508. ostala je sačuvana isprava u kojoj Kaptol ugovara s prebendarima održavanje misa za pokojnike, također u iznosu od 25 florena godišnje.[215] Koliko je bila smatrana važnom ova praksa svjedoči činjenica da ukoliko je kanonik umro bez oporuke trećina njegove imovine koristila se upravo za ovu namjeru.[216] Osim u kontekstu brige za spasenje, za mise za pokojnike možemo gledati i u kontekstu valorizacije predaka i također kao sredstvo legitimacije prošlošću.[217]

Kaptol je dakle svoj imidž religiozne institucije i održavanja zasebnoga autonomnoga identiteta mnogo dugovao prebendarskom zboru jer su sami kanonici dosta vremena provodili u ponešto svjetovnijim aktivnostima – brinući se za posjede, i u administrativnim poslovima. Redovno održavanje liturgije od strane prebendara doprinosilo je uspostavljanju i održavanju povjerenja[218] između Kaptola i svih kojima je Kaptol kao senior bio nadređen[219] te ostalima koji su se obraćali Kaptolu zbog njegovih usluga kao vjerodostojnoga mjesta budući da je jedna od glavnih životnih okosnica laika u kasnom srednjem vijeku bila religioznost. Njezino se iskazivanje očitovalo upravo vjerskim ritualima, tj. liturgijom, primjerice: činom

[208] MCZ III, dok. 16, str. 18-19.
[209] MCZ III, dok. 21, str. 21.
[210] MCZ III, dok. 156, str. 193-194.
[211] MCZ III. dok. 114, str. 134-136.
[212] MCZ III, dok. 18, str. 20.
[213] JERKOVIĆ, *Djelovanje Zagrebačkog kaptola*, 37.
[214] JAMROZIAK, *The Cistercian Order*, 14.
[215] MCZ III, dok. 63, str. 65-66.
[216] MCZ III, dok. 1, str. 1-2.
[217] Usp.: DOUGLAS, *How Institutions Think*, 51-52. Vidi primjer „knjiga mrtvih“ sastavljanih u Clunyju i klinijevskim samostanima: MELVILLE, *The World of Medieval Monasticism*, 64.
[218] O konceptu povjerenja u povijesti: Geoffry HOSKING, «Trust and distrust: a suitable theme for historians?», *Transactions of the Royal Historical Society*, vol. 16, 2006., 95-115.
[219] Vidi zadnje poglavlje ovoga rada.

ispovijedi, Euharistijom, procesijom za Tijelovo i druge blagdane, općenito slavljanjem mise. Rituali su bili javni i kolektivni – svatko tko je bio članom zajednice morao je sudjelovati.[220] Također, postojano održavanje vjerskih rituala osiguravalo je društvenu stabilnost i koheziju doprinoseći tako konsenzusu između potreba kolektiviteta i želja pojedinaca[221] s obzirom na to da društvena solidarnost ne postoji tamo gdje se ne dijele iste kategorije misli.[222] Koliku je duhovnu ulogu u samoj lokalnoj zajednici imao prebendarski zbor svjedoči nadalje nekoliko slučajeva doniranja novca ili imovine od strane građanstva u zamjenu za molitve. Odnos je između laika i katedralnoga svećenstva funkcionirao po principu recipročnosti – prepuštanjem dobara laici su priznavali svećenstvu njihovu ulogu posrednika u komunikaciji s Bogom i profitirali od molitvi prebendara.[223] Tako je bivši gradečki (*Montegrecensi*) sudac Matija Brumnić 1504. godine oporučno ostavio prebendarima novac.[224] Godine 1515. knjigovezac Pavao i njegova žena Elizabeta prodali su svoju kuću u Opatovini i vrt u Laškoj ulici za 110 zlatnih florena kanoniku Ladislavu budući da je Ladislav sagradio oltar sv. Emerika u katedrali i imao patronat nad njim. Također, Elizabeta se obvezala davati svijeće dokle god je živa kako bi se na tom oltaru slavila misa u njezino ime i ime njihovih predaka.[225] I također saznajemo iz isprave iz 1517. da je kuća stanovitoga Domkona završila u vlasništvu prebendarskoga zbora, no ne navodi se na koji način.[226] Osim prebendara, i sami su kanonici nastojali osnivanjem novih oltara pobuđivati vjerske osjećaje. Spomenut je ranije kanonik Ladislav koji je dao postaviti oltar sv. Emerika u katedrali nakon što je srušena župna crkva sv. Emerika. Potreba za osnivanjem ovoga oltara proizlazila je upravo iz želje za očuvanjem sjećanja na nekoliko stoljeća staru srušenu župu ispred katedrale. Nekoliko godina ranije, 1496. kanonik Juraj posvetio je novi oltar u čast sv. Marije.[227]

Nadalje, u razdoblju dugoga 15. stoljeća (1370.-1520.) koje je vrvilo vjerskim strujanjima i pokretima, a koji su prema Johnu van Engenu bili rezultat lokalno-regionalne religijske samosvijesti i inovativnosti te djelomično i odgovor na centralizaciju Papinske kurije,[228] ovi primjeri svjedoče kako je i na području nad kojim je jurisdikciju imala Zagrebačka crkva, lokalna tradicija imala najviše utjecaja na formiranje duhovno-vjerske

[220] O ulozi liturgije u društvu i o samim vjerskim ceremonijama vidi više: DUFFY, *Stripping of the altars,* 11-51, 91-130; ERDÉLYI, *Cloister on Trial,* 131-138.
[221] CRONE, *Pre-Industrial Societies*, 127.
[222] DOUGLAS, *How Institutions Think,* 8.
[223] Usp.: JAMROZIAK, *The Cistercian Order*, 92-94; MELVILLE, *The World of Medieval Monasticism*, 58-60.
[224] MCZ III, dok. 26, str. 25.
[225] MCZ III, dok. 115, str. 136-138.
[226] MCZ III, dok. 144, str. 182-183.
[227] MCZ II, dok. 383, str. 507.
[228] John VAN ENGEN, «Multiple Options: The World of the Fifteenth-Century Church», *Church History*, vol. 77, br. 2, 2008., 257-284.

prakse na razmeđi srednjega i ranoga novoga vijeka. Posebna pak pozornost posvećena liturgiji bila je važna i jer su od nje proistjecale vjerske paradigme i općenito vjerovanja.[229] Liturgija u Zagrebačkoj crkvi, a za koju se brinuo Kaptol stoga je bila i razlogom da se protestantizam koji je tada jačao, teško ovdje mogao ukorijeniti. Naime, krajem srednjega vijeka, uz to što je težnja za «konzumacijom religioznosti» među laicima bila snažna jer su, kako je to Gabriella Erdélyi ustvrdila, nju doživljavali kao uzročnika svjetovnoga prosperita i kao preduvjet za život nakon smrti, često je znalo dolaziti do kriza u crkvenim institucijama. Jedna od njih dogodila se krajem 15. i početkom 16. stoljeća u mađarskom Körmendu. Augustinci koji su tamo prebivali javno su pili po gostionicama i nemoralno se ponašali zbog čega je lokalno stanovništvo izražavalo svoje nezadovoljstvo. Redovništvo, ali i dijecezansko svećenstvo u ovom je razdoblju više nego prije podlijegalo svjetovnim načinima ponašanja.[230] U slučaju Zagrebačkoga kaptola, možemo vidjeti, kako je usprkos naznakama te iste svjetovnosti,[231] Kaptol konstantno težio i održavati duhovnost s kojom će njezini «konzumenti» biti zadovoljni.

Osim u duhovnim stvarima, Kaptol se brinuo za svoju lokalnu zajednicu na još nekoliko načina, a koji su se doticali njegova karitativnoga djelovanja. Imao je *ius patronatus* nad bolnicom sv. Elizabete što saznajemo iz isprave koju šalje Toma Bakač 1512. godine. U njoj je Bakač molio Kaptol da potvrdi kanonika Marka upraviteljem ove bolnice zbog lošega stanja u kojemu se hospital našao.[232] Ova molba upućuje na zaključak da funkcije upravitelja bolnice i kanonika nisu uglavnom bile ujedinjene, vjerojatno zbog toga što je većina prihoda trebala ići za potrebe bolnice. Međutim, u ovom iznimnom slučaju jedan od kanonika prihvatio se zadaće «restrukturiranja» bolnice, što znači da je Kaptol iskazivao težnju aktivno se brinuti za nju. Za aktivnu brigu oko bolnice svjedoči i nešto raniji posjedovni spor iz 1509. godine u kojem je lektor Zagrebačkoga kaptola provevši istragu dokazao kako zemlja Koritače pripada bolnici sv. Elizabete.[233] Kaptol se nastojao brinuti za zdravlje stanovništva i izdavanjem kalendara na koje bi kao dodatak umetnuo «zdravstvene savjete». Danas se naravno zna da puštanje krvi nije bilo ni od kakve pomoći, ali ovo je svejedno bio izraz aktivne brige za zdravlje stanovištva u Biskupiji.[234] Da je ovaj kalendar doista mogao imati utjecaja u lokalnoj zajednici može posvjedočiti jedna analogija. Eamon Duffy analizirajući laičku pobožnost na području Engleske krajem srednjega vijeka, došao je do zaključka da su

[229] DUFFY, *Stripping of the altars*, 2.
[230] ERDÉLYI, *Cloister on Trial*, 111-183.
[231] Vidi str. 20-21 ovoga rada.
[232] MCZ III, dok. 100, str. 117-119.
[233] MCZ III, dok. 71, str. 75-76.
[234] MCZ III, «Kalendarium ecclesiae Zagrabiensis», 263-286.

širenje pismenosti i pojava tiskanih matrijala bili dodatan poticaj za njeno osnaživanje te da se i prije širenja reformacije pobožna literatura počela prevoditi s latinskoga na narodni jezik.[235] Pored toga, postoji sačuvana odredba u Crvenoj knjizi prema kojoj su se kanonici 1492. obvezali uplaćivati doktoru medicine Henriku Almanusu svaki dan iznos od 50 dukata unutar godine dana za njegove usluge.[236] Nadalje, postoje naznake da se Kaptol brinuo za siromašne u svojoj okolici. One se ne mogu izraziti kvantitativno kao u slučaju npr. engleskih kaptola,[237] zbog manjka izvora, no određeni nam indikatori govore da je i to bio važan aspekat institucionalnoga djelovanja ove korporacije. Već je spomenuta dioba ostavšine kanonika u slučaju smrti bez oporuke na tri dijela, pri čemu je jedan dio mogao ići i za potrebe siromašnih.[238] Oporuka kanonika Pavla Siščanina koji je ostavio novac hospitalima sv. Elizabete i sv. Antuna u Laškoj Vesi te siromašnima[239] govori nam u prilog tomu da su i ostali kanonici ostavljali svoju imovinu u istu svrhu.

1.2.Administrativno-sudska sfera

Gregorijanska reforma u 11. stoljeću, barem na idejnoj razini, beskompromisno je odvojila društvo – na jednoj su strani bili oni koji su posvećeni (klerici), a na drugoj oni koji pripadaju svjetovnom stilu života (laici). Sukladno toj podjeli, razdvajanju *temporalnoga* od *duhovnoga*, klerici su ostvarivali svoju vlastitu pravnu jurisdikciju i imali pravo na vlastite prihode.[240] U Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, međutim, događa se jedan veoma specifičan fenomen. Država, odnosno Kraljevstvo prisvojilo je autoritet nad jednim dijelom pravno-administrativne klerikalne jurisdikcije. Crkvene institucije kaptola i samostana, po čitavom su Kraljevstvu postale ujedno i *loca credibilia* – mjesta koja su izdavala javnovažeće isprave, provodila druge pravne poslove i istrage na nalog kralja te drugih niže rangiranih kraljevskih službenika.[241] Ovaj proces «prisvajanja» administrativno-pravnih djelatnosti crkvenih institucija nije bio iniciran samo od strane kralja i države, već i od samih crkvenih institucija

[235] DUFFY, *Stripping of the altars*, 68-87.
[236] MCZ II, dok. 361, str. 482-483; TKALČIĆ, «Isprave XV. vieka... », dok. 62, str. 69-70.
[237] Vidi na primjeru engleskih kaptola: David LEPINE, «Cathedrals and Charity: Almsgiving at English Secular Cathedrals in the Later Middle Ages», *The English Historical Review*, vol. 126, br. 522, 2011., 1066-1096.
[238] TKALČIĆ, MCZ III, lx.
[239] MCZ III, dok. 49, str. 52.
[240] VINCENT, *Église et société en Occident: XIIIe-XVe siècle*, 16-17.
[241] O kaptolima kao vjerodostojnim mjestima: Mladen ANČIĆ, «Splitski i Zadarski kaptol kao „vjerodostojna mjesta“», *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, vol. 11, br. 1, 2005., 14-16; Martyn RADY, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, New York – London, 2000, 66-78; GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni* kaptoli, 16. O Zagrebačkom kaptolu kao vjerodostojnom mjestu u 13. i 14. stoljeću: ISTO, 57-63; JERKOVIĆ, *Djelovanje Zagrebačkog kaptola*, 275-357.

koje su imale potrebu za pisanim ispravama o svojim posjedima zbog čestih uzurpacija. Martyn Rady tvrdi da je uz crkvene institucije veliku ulogu imao i priljev stranih plemića kojima usmeno svjedočanstvo nije bilo dovoljno kako bi mogli dokazati posjedovno vlasništvo.[242] Širenje vjerodostojnih mjesta po čitavom Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu potaknulo je društveno-civilizacijsku transformaciju – prelazak s usmene na pisanu kulturu,[243] ali ujedno postalo i instrument za učinkovitije funkcioniranje Kraljevstva. Naime, kako bi kralj uopće mogao provoditi vlast nad svojim podanicima – suditi i nametati svoj autoritet, ili kako je to James C. Scott mnogo preciznije definirao: čuvati red, nametati poreze i podizati vojsku,[244] morao je raspolagati određenim korpusom preciznih i vjerodostojnih informacija o primjerice posjedima i imovini plemića, korporacija i drugih autonomnih entiteta. *Loca credibilia* u tom su pogledu bila administrativna središta koja su barem donekle to omogućavala vladaru, i to na način da su svrhu ekstrahiranja informacija pojednostavljivala kompleksnu stvarnost.[245] Vremenom je dapače došlo do uniformiranja sustava – korištenja istih ili sličnih pravnih procedura i terminologije u mjestima javne vjere po čitavom Kraljevstvu,[246] čime je srednjovjekovno Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo kreiralo institucionalni aparat koji je težio obuhvatiti cijelo Kraljevstvo. Istovremeno, širenjem vjerodostojnih mjesta i jačanjem njihove društvene uloge na lokalnoj razini osnaživao se i «državni imaginarij».

Treba međutim napomenuti kako se transformacija iz usmenoga na pisani princip događala postupno te ni u kasnom srednjem vijeku lokalna zajednica nije bila lišena legitimacije usmenim putem. Još primjerice 1509. godine, u posjedovnom sporu čiji je predmet bila zemlja Koritače, odnosno pripada li ta zemlja hospitalu sv. Elizabete, istraga se temeljila na usmenim iskazima svjedoka, a ne na pisanim ispravama.[247] Ipak, sama brojka koptola i samostana koji su djelovali kao *loca credibilia* govori za sebe. Samo u Slavoniji krajem srednjega vijek djelovalo je 10-ak vjerodostojnih mjesta: Zagrebački i Čazmanski kaptol, Požeški kaptol, Đakovački kaptol, dva katedralna srijemska kaptola, cistercitska opatija Topusko te neko vrijeme glogovnička zajednica regularnih kanonika svetoga Groba Jeruzalemskoga Glogovničkoga,[248] i cistercitski samostan u Zagrebu.[249] Kao mjesto koje je

[242] RADY, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, 67.
[243] JERKOVIĆ, 276-277; RADY, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, 62-65.
[244] SCOTT, *Seeing Like a State*, 51.
[245] ISTO, 11-52.
[246] RADY, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, 74-78.
[247] MCZ III, dok. 71, str. 75-76.
[248] GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 11; JERKOVIĆ, *Djelovanje Zagrebačkog kaptola*, 279.
[249] Vidi ispravu koju izdaje opat Nikola: MCZ II, dok. 385, str. 508-509.

izdavalo vjerodostojne isprave i vodilo istrage u ovom razdoblju afirmirao se i Gradec.[250] Dapače, Ivan Korvin u jednom pismu moli Kaptol da se više ne miješa u spor između građana Gradeca jer se radi o svjetovnom, a ne o crkvenom slučaju (*et uti ex racionibus premissis cognoscere poteritis non vestrum ecclesiasticum sed seculare iudicium concernentis, cessare neque vos intromittere ad ea, que nostrum concernunt officium*).[251] Dakle, kako bi pojedinci mogli ostvarivati svoje interese u većini su slučajeva u ovom vremenu morali raspolagati ovjerenom ispravom. Primjerice, u pokušaju da prisvoji vlasništvo cistercitskoga kupališta, prepozit Demetrije oslanjano se na kolektivno sjećanje o tomu da je kupalište bilo cistercitsko, ali sačuvane isprave nepobitno su dokazivale da je kupalište u međuvremenu bilo darovano prebendarima te im pripadalo u cijelosti, zajedno s prihodima.[252]

S obzirom na više mogućnosti odabira mjesta pravne transakcije o nekoliko je kriterija ovisilo koje će vjerodostojno mjesto pojedinac odabrati. Prije svega, o geografskoj blizini, a potom o prestižu i reputaciji institucije – što je ugled bio manji, to je i doseg vjerodostojnosti bio manji, i obrnuto.[253] Zagrebački je kaptol kao prvi i najstariji kojem je kralj povjerio ovu dužnost na području Slavonije[254] vjerojatno imao najveći ugled među institucijama javne vjere na tom prostoru. Bio je također prema broju članova najveća crkvena institucija u Slavoniji te gospodarski veoma utjecajan. Jedan slučaj, doduše iz 14. stoljeća i izniman, svjedoči kako je ugled ove institucije dosezao i do područja Ninske biskupije.[255] Dakle, svojim je institucionalnim djelovanjem Zagrebački kaptol utjecao donekle i na integraciju prostora Slavonije i južne Hrvatske.

Među objavljenim ispravama, tzv. izjavama i izvještajima koje je Kaptol izdavao krajem srednjega vijeka,[256] njihov najveći broj vezan je za crkvene osobe, ili pak crkvenu imovinu. Među njima nalaze se izvještaji o ponovnom utvrđivanju granica: u sačuvanom slučaju radilo se o utvrđivanju toka rijeke Medveščak između posjeda prebendara i prepozita Dimetrija.[257] Potom, ponovnom uvođenju u posjed koji su tražile dominikanke.[258] Nadalje, kralj Vladislav

[250] Vidi: MCZ II, dok. 355, str. 476-477; dok. 358, str. 479-480; dok. 360, str. 480-481; MCZ III, dok. 13, str. 15-16; dok. 28, str. 27-28; dok. 33, str. 32-33; dok. 45, str. 46-47; dok. 56, str. 59-60; dok. 58, str. 60-61; dok. 61, str. 63-64; dok. 69, str. 73-74; dok. 70, str. 74-75; dok. 87, str. 93-94; dok. 136, str. 174-175; dok. 138, str. 176-177; dok. 163, 199-200; dok. 176, str. 222-223; dok. 180, str. 227-228.
[251] MCZ III, dok. 9, str. 12-13.
[252] Vidi str. 22 ovoga rada.
[253] JERKOVIĆ, *Djelovanje Zagrebačkog kaptola*, 295-297; RADY, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, 68-69.
[254] JERKOVIĆ, *Djelovanje Zagrebačkog kaptola*, 283.
[255] ISTO, 295-296.
[256] Detaljnije o klasifikaciji i proceduri i usp. s primjerima izjava iz 14. stoljeća: JERKOVIĆ, *Djelovanje Zagrebačkog kaptola*, 297-314.
[257] MCZ III, dok. 112, str. 131.
[258] MCZ II, dok. 357, str. 478-479.

tražio je Kaptol 1491. da uvede upravitelja (*rectoris*) kapele sv. Duha, ujedno i župnika sv. Magarete u četiri selišta na Črnomercu.[259] Kaptol je također izdavao isprave u kojima su bila zabilježena usmena svjedočanstva: upravitelj hospitala sv. Antuna u Laškoj ulici 1510. dao je napraviti ispravu o tom da je primio 10 florena od oporučnih legata biskupa Luke.[260] Nalazile su se tu i žalbe: dominikanski prior usprotivio se 1519. godine tomu što je Ludovik II. darovao posjed Stupnik u dominikanskom vlasništvu drugim fizičkim osobama.[261] I naposljetku nalaze se prijepisi / transumpti isprava također vezanih uz crkvenu jurisdikciju,[262] oporučna darivanja[263] te izvještaji o sudskim crkvenim sporovima.[264] Unatoč tomu što je Gradec mogao izdavati vlastite vjerodostojne isprave, u nekoliko navrata i on se našao kao potražitelj usluga Kaptola kao *locus credibilis*. Primjerice, godine 1497. Gradec je tražio da se transumira isprava kralja Vladislava da je Ivan Korvin postavljen za bana.[265] Potom, gradečki se sudac 1506. godine preko Kaptola žalio na samoga kralja Vladislava u vezi njegove odluke o pripadnosti posjeda Petrovine i Šiljakovine.[266] U jednom se slučaju javlja i gradečki građanin.[267] Konačno, među potražiteljima usluga našao se i dalmatinsko-hrvatsko-slavonski ban Ladislav Egervarski 1492.[268] godine u kontekstu prenošenja kraljevskoga mandatarskoga prava na niže upravne instance.[269]

Kaptol je u svojstvu vjerodostojnoga mjesta imao ovlasti i prinuditi pojedince da ispoštuju odredbe pojedine isprave pa među izvještajima nailazimo na slučajeve «utjerivanja dugova», ili pak poziva na sud. U izvorima se dakle nailazi na slučaj da je prebendarski zbor tražio intervenciju Kaptola jer bi prebendarima pojedinci često oporučno stavljali određenu svotu novca ili pak imovinu koju je taj pojedinac nekom drugom posudio, ali drugi pojedinac nije vratio. Procedura je bila takva da je Kaptol kao vjerodostojno mjesto delegirao lokalnim župnicima zadaću da dostave opomenu dužniku i upozore ga na isplatu. Primjerice, 1504. godine kantor Andrej tražio je sisačkoga župnika Grgura da Pavao Kunić isplati oporučni dug prebendarima u roku 9 dana, ili će biti ekskomuniciran i pozvan na sud.[270] S obzirom na to da

[259] MCZ II, dok. 378-379, str. 502-504.
[260] MCZ III, dok. 82, str. 89.
[261] MCZ III, dok. 162, str. 198-199.
[262] MCZ III, dok. 168, str. 208-209.
[263] MCZ III. dok. 114, str. 134-136.
[264] Vidi primjerice: MCZ III, dok. 123, str. 149-152; MCZ III, dok. 133-135, str. 169-174; MCZ III, dok. 146, str. 183-184.
[265] MCZ II, dok. 388; str. 511-512.
[266] Vidi i: MCZ III, dok. 55, str. 57-58.; MCZ III, dok. 189, str. 238; MCZ III, dok. 153, str. 190-191; MCZ III, dok. 181, str. 228-230; MCZ III, dok. 189, str. 238.
[267] MCZ III, dok. 157, str. 194-195. Iz izvještaja saznajemo da je *Petrus litteratus* tražio prijepise isprava.
[268] MCZ II, dok. 363 i dok. 364, str. 484-486.
[269] Usp.: JERKOVIĆ, *Djelovanje Zagrebačkog kaptola*, 329-335.
[270] MCZ III, dok. 31, str. 30-31.

dug u međuvremenu nije isplatio, kaptolski su mu izaslanici ponovno uručili poziv na sud i prijetili ekskomunikacijom.[271] Budući da se Pavao Kunić više ne javlja u izvorima, drugi je poziv vjerojatno shvatio ozbiljno. Potom, 1506. godine čazmanski prepozit Andrej ovlastio je župnike Luku i Blaža da opomenu Stjepana i Nikolu koji su živjeli *in Abbacia zagrabiensi* da u roku 6 dana moraju isplatiti oporučni dug prebendarima. U slučaju neizvršavanja također je slijedila ekskomunikacija.[272] Upravo zbog ekskomunikacije može se pretpostaviti da sustav bio poprilično učinkovit. Ovo duhovno oružje upereno nad svjetovnjacima u krajnjoj je liniji za pojedinca značilo potpuno isključenje iz društvene zajednice. Naime, onoga tko je ekskomuniciran, drugi su kršćeni trebali izbjegavati.[273] U srednjem je vijeku to za pojedinca bila najgora moguća kazna jer su se oni najčešće ostvarivali kao dio neke manje ili pak veće zajednice – obitelji, bratovštine, grada, [274] u ovom slučaju lokalne seoske zajednice.

Same kaptolske izvore sastavljali su kaptolski notari, a na čelu ove kaptolske administrativne djelatnosti nalazio se kanonik lektor.[275] Može se pretpostaviti da je pozicija lektora bila veoma unosna, a izvori nam razotkrivaju i podložna «korupciji» zbog čega je, kao što je to pokazano, i biskup znao intervenirati,[276] a u jednom slučaju i sam kralj Vladislav.[277] Kako bi isprava koju je izdao ili redigirao Zagrebački kaptol bila smatrana valjanom i obvezujućom, morala je zadovoljiti određenu formu.[278] Najvažniji dio isprave, koju je izdavao Kaptol, i općenito vjerodostojna mjesta, bio je pečat. Bez ove autenticirajuće oznake, isprava se nije smatrala valjanom.[279] Stoga su postupak pečaćenja regulirali sami Statuti,[280] a kasnije, 1483., dodana je još jedna odredba koja je postala dijelom Crvene knjige. Radilo se o tomu da u slučaju da kanonik koji je imao ključeve od pečata nije na dan pečatiranja donio pečat, mora platiti kaznu kanoniku kustosu u iznosu jednoga zlatnoga florena. U slučaju da ode s ključevima bez dozvole, kaznu određuju lektor ili vikar.[281] Osim označavanja isprave autenticirajućom oznakom, forma isprave bila je zadovoljena i korištenjem određenih formula

[271] MCZ III, dok. 42, str. 43-44.
[272] MCZ III, dok. 53, str. 55-56.
[273] Véronique BEAULANDE, «La force de la censure: l'excommunication dans les conflits de pouvoir au sein des villes au XIIIe siècle», *Revue Historique*, vol. 646, br. 2, 2008., 257. U nastavku članka vidi više o proceduri same ekskomunikacije, 257-261.
[274] RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 194, 336.
[275] O lektoru i notarima: JERKOVIĆ, *Djelovanje Zagrebačkog kaptola*, 286-289.
[276] Vidi str. 20 ovoga rada.
[277] MCZ III, dok. 60, str. 62-63.
[278] Usp. s tezom Tomislava Popića o složenosti procedure sudskih sporova te s druge strane uniformiranosti i pojednostavljenosti isprava u svrhu njihove legitimacije: Tomislav POPIĆ, *Krojenje pravde: zadarsko sudstvo u srednjem vijeku: (1358.-1458.)*, Zagreb, 2014.
[279] U počecima izdavanja isprava Kaptol je koristio i hirograf. Više o hirografiranju i pečaćenju: JERKOVIĆ, *Djelovanje Zagrebačkog kaptola*, 341-350.
[280] MHEZ II, cap. IV, str. 14-16.
[281] MCZ II, dok. 332, str. 422.; TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. XLVI, str. 61.

poput npr. ove koja je uglavnom stajala na početku: *Nos capitulum ecclesie Zagrabiensis. Memorie commendamus tenore presencium significantes, quibus expedit universis.*[282] U historiografiji se vodila i rasprava o mjestu izdavanja isprave, odnosno mogućem postojanju posebne kancelarije, ili mogućnosti da je samo sakristija bila korištena u tu svrhu.[283] Sudeći po izvorima gdje se kao mjesto sastavljanja isprave spominju i domovi pojedinaca, čini se da mjesto izdavanja isprave samo po sebi nije bilo od presudne važnosti. Važno je bilo, kao što je već rečeno, da forma i procedura budu ispoštovane, kako bi isprava bila smatrana legitimnom.

Osim što je Kaptol u lokalnoj i široj regionalnoj zajednici, utjecao na «konstruiranje svakodnevice pojedinaca»[284] preko djelatnosti vjerodostojnoga mjesta, činio je to možda još više u svojstvu institucije koja provodi pravdu nad svojim podanicima, a na što je kao zemljoposjednik imao pravo.[285] Na najnižoj je razini to činio tako što je u svakom od sela nad kojim je imao vrhovnu vlast na dan sv. Lovre (10. kolovoza) dekan u ime Kaptola izabirao vesnika koji je smio suditi u seoskim zajednicama u manjim sudskim sporovima u vrijednosti do 6 denara, a dio prihoda od globa i njemu je pripadao.[286] Godine 1344. na vlastelinstvu se prvi puta pojavilo i «polutrgovište» koje je imalo pravo birati vlastitoga vesnika.[287] U slučaju težih zločina, dakle onih koji su se doticali ubojstava, pljački, požara itd. Kaptol je suđenje u selima nad kojima je izravno upravljao, ali i na onim posjedima kojima su upravljali predijalci, prepuštao sucu koji je vjerojatno bio svjetovnjak i koji se također izabirao na dan sv. Lovre.[288] Budući da o tijeku odvijanja sporova nema sačuvanih pisanih tragova, to nas upućuje na zaključak da se suđenje na posjedima Zagrebačkoga kaptola odvijalo samo usmenim putem.

[282] Vidi primjerice: MCZ III, dok. 157, str. 194-195.
[283] JERKOVIĆ, *Djelovanje Zagrebačkog kaptola*, 290-292.
[284] Tomislav POPIĆ, «Oblikovanje srednjovjekovne stvarnosti – sociologija znanja i povijest», *Povijesni prilozi*, vol. 33, br. 33, 240-241, 2007., 240-241.
[285] MHEZ II, cap. IX, str. 17.
[286] MHEZ II, cap. XXXV, str. 33. O suđenju usp. i: TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. XXIII, str. 39-40.
[287] Vidi zadnje potpoglavlje ovoga rada.
[288] MHEZ II, cap. XXXIV, str. 32-33. Vidi i odredbu koja govori o ogluhama i kazni za ubojstva: MHEZ II, cap. XI, str. 18-20.

3. Gospodarski položaj Kaptola

Institucionalni je položaj Zagrebačkoga kaptola u duhovno-karitativnoj sferi bio autonoman, međutim u administrativnoj podređen Kraljevstvu. Slično je bilo i s gospodarskim položajem. On je bio autonoman utoliko što je Kaptol sam provodio regulaciju nad svojim posjedima i brižno čuvao tradicionalna prava i privilegije dobivene od kralja. No, s druge strane, kao što ćemo vidjeti, kaptolsko je gospodarsko djelovanje tim istim pravima bilo ograničeno, a preko sudskoga aparata kralj je imao zadnju riječ.

3.1. Okvir i ograničenja gospodarskoga razvoja

Među gospodarski najvažnijim i najunosnijim privilegijima koje je Kaptol u srednjem vijeku dobio od kralja bilo je pravo na trg, odnosno pravo ubiranja dijela prihoda od robe koju su trgovci prodavali prilikom trajanja sajma ispred katedrale. Ne zna se točno kada je Kaptol dobio to pravo, no zna se da ga svakako uživa u vrijeme Andrije II. Arpadovića (1205.-1235.).[289] Kaptolu je ono donosilo važan dio prihoda zbog čega je regulirao odvijanje sajma i krajem srednjega vijeka. Jednom je klauzulom 1483. godine Kaptol tako utvrdio da nadgledanje trga provodi kaptolski špan ili sudac koji ima ovlasti ispitati neregularnosti ukoliko bi do njih došlo prilikom bilo kakve prodaje ili kupnje na trgu. Također je imao ovlasti i utamničiti osobu. Ukoliko bi pak sam špan ili sudac uznemiravao trgovce ili zanemarivao svoje dužnosti, Kaptol ga je mogao kazniti.[290]

No, u ovom razdoblju Kaptol se nije sasvim neometano služio ovim privilegijem. Naime, od prve polovice 14. stoljeća dolazi do snažnijega korporativnoga jačanja susjednoga Gradeca te se ova susjedna «svjetovna korporacija» počinje nametati Kaptolu kao gospodarski konkurent. Između Kaptola i Gradeca zato dolazi do sukoba oko ovoga i drugih gospodarskih privilegija te zemljišnih posjeda.[291] Sukobi su se najčešće manifestirali u obliku sudskih

[289] BUNTAK, *Povijest Zagreba*, 41-43; Ivan Krstitelj TKALČIĆ, *O staroj zagrebačkoj trgovini i obrtima*, Zagreb, 1999., 60. O sukobu Kaptola i Gradeca pisao je i zagrebački kanonik i crkveni povjesničar Toma Kovačević (1664.-1724.) u svom djelu: Toma KOVAČEVIĆ, *Manifestatio Dissidiorum Civitatis Montis Graecensis Zagrabiensis cum Capitulo Zagrabiensi*, ostavština Ljudevita Ivančana, Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (u originalu u Arhivu HAZU, signatura II.b.7.), str. 142-215; Index, str. 216-219 (navedena je paginacija iz Ivančanova prijepisa).

[290] TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. XLVII, str. 62. Vidi i raniju odredbu iz Statuta koja je regulirala sajamske daće: MHEZ II, cap. XII, str. 20-22.

[291] Vidi primjerice sukob oko posjeda Cerja, Kobiljka, Sviblja i Narta: MCZ III, dok. 64., str. 66-68 i MCZ III, dok. 72, str. 76-77.

sporova, no često su znali prerasti i u nasilne eskalacije.[292] One su mogle biti manjega razmjera i doticati se sukoba među pojedinacima kao primjerice 1510. godine kada je nekolicina građana Gradeca upala nezakonito u kuriju kanonika Ivana iz Čazme. Kako Ivana nije bilo doma, napali su njegova «pobratima» (*fratris adoptivi*).[293] Ali, sukobi su mogli biti i većega razmjera kao npr. 1514. godine kada je čitava naoružana četa na nalog samoga gradskoga suca na gradečkom brdu, uništila i odnijela veće dio onogodišnjih poljoprivrednih prihoda s kaptolskoga posjeda Krog.[294] Može se pretpostaviti da su do neke mjere sukobi bili uzrokovani osobnim neprijateljstvima, no prije svega proizlazili su iz osviještenosti o korporativnom identitetu s jedne i druge strane koji je ujedno definirao razlikovni identitet. Bili su također rezultat pokušaja nametanja gospodarske nadmoći. Jedan od ozbiljnijh konflikata krajem srednjega vijeka, a koji je bio vezan upravo uz pravo na trg prerastao je u sudski spor na međužupanijskoj razini uključivši ujedno najvažnije slavonske zemljoposjednike toga razdoblja. Sve je započelo kada je Gradec uputio prosvjed kralju protiv Kaptola 1510. godine jer je Kaptol, uz to što je uzurpirao pravo na trg, sagradivši dućane izmamio trgovce s područja Gradeca.[295] Kralj Vladislav na to je naložio protonotaru Franji iz Moravča i sucima zagrebačke županije da povedu istragu oko pitanja trga kako bi se spriječilo nasilje s obje strane[296] te naložio plemstvu i drugim osobama u zagrebačkoj županiji i okolici da iznesu vjerodostojan iskaz.[297] Nakon što su Vladislavu nastavili pristizati prosvjedi, sad s kaptolske strane,[298] kralj je u istragu uključio i plemstvo iz križevačke i varaždinske županije[299] iako je sam slavonski sabor potvrdio Kaptolu pravo na trg (*in area capitulari Zagrabiae existente ab antiquis temporibus*).[300] Na saboru u Križevcima 1511. godine na kraljev mandat provedena je i istraga vezana uz kaptolski trg. Svjedočilo je preko 50 osoba, među kojima se nalazilo plemstvo, uvjetno plemstvo, trgovci, građani, kanonici. Većina je potvrdila da Kaptol, od vremena od kada se oni sjećaju (*a tempore quo memoria sua comprehendere possit*), ima pravo na trg te da stranci na tom istom trgu oduvijek prodaju svoju robu.[301] Na oktavalnom je sudu kralj potvrdio ove iskaze i kaptolsko pravo na trg.[302]

[292] O sukobima vidi: BUNTAK, *Povijest Zagreba*, str. 63, 87, 88, 113-116, 123-126; KLAIĆ, *Zagreb u srednjem vijeku*, 104-112; TKALČIĆ, *O staroj zagrebačkoj trgovini i obrtima*, 78-122.
[293] MCZ III, dok. 76, str. 82.
[294] MCZ III, dok. 108, str 126-128.
[295] MCZ III, dok. 78, str. 84.
[296] MCZ III, dok. 79, str. 84-86
[297] MCZ III, dok. 80, str. 86-87.
[298] MCZ III, dok. 81, str. 87-89.
[299] MCZ III, dok. 90, str. 97-98; MCZ III, dok. 91, str. 98-99.
[300] MCZ III, dok. 89, str. 95-96.
[301] MCZ III, dok. 94, str. 101-108.
[302] MCZ III, dok. 97, str. 114.

Dakle, iz ovoga se vidi kako je Kaptol svoj gopodarski položaj obranio ponajviše argumentom *ab antiquo*. I mada je Kaptol imao superioran gospodarskotrgovački značaj na području čitave Slavonije, što se može vidjeti iz same činjenice da su na tom sajmu sudjelovali trgovci iz Primorja i iz Njemačke (*tam de partibus maritimis, quam eciam de Alemania*),[303] Kaptol nije uspijevao i «monopolizirati» trgovačku djelatnost, u čemu ga je spriječavao Gradec. Gradec i Kaptol nastavljaju sa sudskim sporenjem kod kralja već 1516. godine kada mu se Kaptol požalio da pri pobiranju tridesetnice Gradec ubire više od uobičajenoga.[304] Ovi slučajevi nadalje pokazuju da je barem u ovom razdoblju institucionalnopravni sustav Kraljevstva[305] bio donekle učinkovit u zaustavljanju intenziviranja nasilja između ovih dviju korporacija te je ovo upravo primjer kako je država na institucionalnoj razini pokušavala kontrolirati nasilje, ali i gospodarstvo.[306] Samo dva mjeseca prije Mohačke bitke kralj Ludovik zabranio je Kaptolu da iznajmljuje svoje dućane stranim trgovcima.[307] S druge strane, može se sugerirati da su sukobi oko gospodarske nadmoći korporacija bili dobrodošli kralju jer su spriječavali daljnje gospodarsko, ali i političko osnaživanje bilo jedne bilo druge korporacije. Održavanje odvojenih jurisdikcija lokalnih zajednica radi političke pasivnosti, bio je primarni cilj predmodernih vlada.[308]

Najveći pak broj gospodarskih sukoba bio je vezan uz posjede i njihovo omeđivanje. Već je spomenut gradečki napad na Krog koji se dogodio u kontekstu gradačkoga svojatanja toga posjeda, od čega je naposljetku Gradec odustao.[309] Potom, kada je 1503. godine Gradec promijenio granice na posjedima Jarun i Rudeš u svoju korist, Kaptol se požalio tadašnjem banu Ivanu Korvinu, koji je obećao i razriješiti sukob.[310] Još jedan slučaj dogodio se 1508. godine kada je izbio prijepor oko posjeda Kraljevec, Sviblje, Cerje i Nart. Gradec je tvrdio da ti posjedi pripadaju njemu, no da su potvrde izgubili u vrijeme sukoba sa Celjskima.[311] Iz sačuvanoga dokumenta koji je izdao Čazmanski kaptol doznajemo da je Vladislav u vezi ovoga prijepora sazvao banski sud za koji možemo pretpostaviti da je posjede dosudio Kaptolu budući da Gradec ponovno 1510. godine u vezi istih posjeda upućuje prigovor

[303] MCZ III, dok. 94, str. 103.
[304] MCZ III, dok. 126, str. 155-156; dok. 130. str. 160; dok. 167, str. 207-208.
[305] Funkcioniranje institucionalnopravnoga sustava vidi u: BEUC, *Povijest institucija*, 94-95, 105-106.
[306] Za primjer jačanja kontrole centralne vlasti nad periferijom u 17. stoljeću vidi slučaj u Engleskoj: Catherine F. PATTERSON, «Corporations, Cathedrals and the Crown: Local Dispute and Royal Interest in Early Stuart England», *History*, vol. 85, br. 280, 2000., 546-571.
[307] MCZ III, dok. 198, str. 246-247.
[308] CRONE, *Pre-Industrial Societies*, 56-57.
[309] MCZ III, dok. 109-111, str. 128-130.
[310] MCZ III, dok. 20, str. 21.
[311] MCZ III, dok. 64, str. 66-68.

Budimskom kaptolu.[312] Najzad saznajemo i da se Kaptol jednom prilikom pokušao okoristiti situacijom kada je sudjelovao u okupaciji gradečkoga posjeda Hrašće od strane Jurja Branderburškoga.[313]

Zagrebački je kaptol, kako u slučaju trgovine tako i u slučaju posjeda, imao superiorniji položaj nad Gradecom ponajviše stoga što je imao više posjeda. Osim Zagrebačkoga vlastelinstva,[314] kao što je već napomenuto, Kaptol je od 13. stoljeća upravljao i posjedima oko Siska i Varaždinskih Toplica, koji od sredine 14. stoljeća postaju trima uvelike homogeniziranim posjedima. U tom je vremenu dakle došlo i do konačne formalne regulacije upravljanja posjedima jer tada bivaju sastavljeni Kaptolski statuti. Upravljanje nad ovim trima posjedima najvećim se dijelom temeljilo na prenošenju vlasništva na zakupce (*dominium utile*) u isto vrijeme perpetuirajući shvaćanje o vrhovnoj vlasti (*dominium directum*) Kaptola u svijesti podanika.[315] Kako je to izgledalo u praksi najbolje može posvjedočiti jedan sačuvani ugovor iz 1440. godine. Tada je naime *vir Johannes litteratus de Ludbreg* sklopio ugovor s Kaptolom o zakupništvu predija Kobiljak (*predium nostrum Kobilaak*) koji se nalazio u sklopu Zagrebačkoga vlastelinstva. Prema tom ugovoru Kaptol je njemu i njegovim muškim nasljednicima zbog njegovih zasluga dao taj posjed na vječno uživanje (*perpetuo et irrevocabiliter tenedum, possidendum et habendum*) s pravom na desetinu od svih prihoda (*decimas nobis ex eisdem provenientes omnino eidem relaxamus*). No, ukoliko bi se pokazao nezahvalan ili nevjeran Kaptolu bio bi lišen, ili njegovi nasljednici, svega.[316] Sam dakle odnos predijalaca i Kaptola definirala je recipročnost: Kaptol je predijalcu davao zemlju na uživanje, ali je zauzvrat očekivao vjernost, poštivanje sebe kao vrhovnoga gospodara i određene obveze – dio od prihoda i ukoliko je potrebno vojnu pomoć. U spomenutom se ugovoru spominje davanje cenzusa iako je to bila uobičajena novčana daća koju je zakupnik morao davati Kaptolu. Zakupništvo, odnosno koristovno vlasništvo na ovaj je način prije svega s jedne strane onemogućavalo trajno otuđivanje posjeda, a s druge omogućavalo stalnu

[312] MCZ III, dok. 72, str, 76-77.
[313] MCZ III, dok. 92, str. 99, 100.
[314] Za ubikaciju posjeda Zagrebačkoga kaptolskoga vlastelinstva u prvoj polovici 14. stoljeća vidi: GAJER, «Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici 14. st.», 28-54.
[315] ISTO, 58. Kronologiju transferiranja posjeda u kaptolsko vlasništvo od strane kralja i biskupa vidi u: GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 29-37.
[316] TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. III, str. 25. Ispravu vidi i u: MHEZ VI, dok. 568, str. 619-620. Vidi i godinu dana stariju ispravu o davanju u zakup posjeda Vurot u Sisačkoj provinciji: MHEZ VI, dok. 553, str. 604. Posjedovanje fizičkoga ugovora prema Statutima bio je uopće preduvjet za uživanje neke zemlje. Ukoliko se ugovor ne bi nabavio u roku od dva mjeseca, Kaptol je oduzimao posjed (*quicumque autem secus fecerit, nec super adeptis, tamquam violentus cadat ab omni iure, quod sibi poterat conpetere in hac parte, et ad disposicionem nostram libere talia devolvantur*). MHEZ II, cap. VII, str. 16-17.

poljoprivrednu proizvodnju.[317] Ono je također utjecalo na formiranje specifične društvene skupine na vlastelinstvu – one uvjetnoga plemstva pa se i dotični Ivan zasigurno počeo smatrati jednim od njih. Naime, u srednjem vijeku plemićem su se doživljavali svi oni koji su posjedovali zemlju, no u slučaju koristovnoga vlasništva nad posjedom nije se moglo raditi o pravom, već samo o uvjetnom plemstvu.[318]

Kaptol nije naravno sve posjede davao u zakupništvo. Dijelom posjeda, pretežito se radilo o selima (*villae*), Kaptol je upravljao izravno, a jedan dio predija uživali su sami kanonici u obliku kanoničkih prebendi. Kanonički prediji postojali su samo na Zagrebačkom vlastelinstvu jer je ono bilo najbliže središtu Kaptola.[319] Uprava nad Sisačkim i Topličkim vlastelinstvom ponešto se razlikovala od one nad Zagrebačkim. Iz Statuta doznajemo da su se ta dva vlastelinstva nazivala komitatima. Na njihovom je čelu bio komes biran na najviše godinu dana iz redova kanonika (*tali ex nobis, ut plurimum annis singulis*). Komes je nadzirao skupljanje kaptolskih daća i desetine, koji su pripadali Kaptolu zajednički.[320] U kasnom srednjem vijeku Kaptol je nešto povećao autonomiju Sisačkoga vlastelinstva. Tako su od 1470. godine Siščani imali pravo jednom godišnje, na blagdan sv. Lovre u Selima, izabrati vojvodu koji je dijelio jurisdikciju s kaptolskim komesom. Također, prema ovoj klauzuli Sisačko vlastelinstvo nije se više nazivalo komitatom, već provincijom.[321] Za Topličko znamo da se već 1420. nazivalo provincijom, a ne komitatom.[322] Promjena imena administrativnih zemljoposjedničkih jedinica povezana s tim što su se od razvijenoga srednjega vijeka ugarske županije počele nazivati komitatima (*comitatus*) pa su radi diferenciranja nazivlja prvo biskupske, a potom i kaptolske administrativne jedinice dobile ime *provincia*.[323] Osim što u kasnom srednjem vijeku možemo pratiti trend osnaživanja autonomije kaptolskih komitata, možemo pratiti i trend osnaživanja autonomije pojedinih naselja, o čemu će biti više riječi u zadnjem poglavlju.

---

[317] Kako su taj odnos definirali sami Statuti vidi: MHEZ II, cap. XLV-XLVI, 40-41. Detaljnije o odnosu zemljoposjednika i predijalaca: GAJER, «Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici 14. st.», 71-71; JERKOVIĆ, «Rijeka Sava i Zagrebački kaptol u razvijenome srednjem vijeku», 144-146; RADY, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, 82-84.

[318] ISTO, 79. No, treba također napomenuti kako se radilo o heterogenoj društvenoj skupini te su predijalci mogli biti i pravi plemići i druge crkvene organizacije. Vidi: JERKOVIĆ, «Rijeka Sava i Zagrebački kaptol u razvijenome srednjem vijeku», bilj. 56 i 57, str. 145.

[319] Vidi više: GAJER, «Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici 14. st.», 58-64.

[320] Vidi detaljnije o upravi nad komitatima: MHEZ II, cap. LXI-LXV, str. 59-62.; Više o formiranju i načinu uprave Zagrebačkoga kaptola nad Sisačkim komitatom: JERKOVIĆ, «Uprava Zagrebačkog kaptola nad sisačkim vlastelinstvom od 1215. godine do sredine 14. stoljeća», 149-176.

[321] TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. XXIII, str. 38-42. O ovim promjenama vidi i: JERKOVIĆ, «Kaptolski Sisak u srednjem vijeku: Društvo, gospodarstvo, posjedi», 22-24.

[322] TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. I, str. 23.

[323] Zlatko HERKOV, «Organizacija Čazmanske provincije u početku 15. stoljeća», u: *Čazma u prošlosti i danas. Zbornik radova čitanih na simpoziju o 750. obljetnici osnivanja Čazme održanog u Čazmi studenoga 1976*., (ur. Hrvoje TARTALJA – Valentin PUTANEC – Mirko VALENTIĆ), Čazma, 1979., 115.

3.2. Fenomen monetizacije, širenja tržišta i «ruralne urbanizacije» na kaptolskim posjedima: ka gospodarskim modelima

Da je Kaptol posve autonomno regulirao odnose na svojim posjedima u kasnom srednjem vijeku vidi se upravo iz brojnih promjena koje se mogu pratiti u tom razdoblju, a koje su rezultat prilagodljivosti katedralne korporacije na nove okolnosti.[324] Možda jedna od najvećih koja se može pratiti iz statutarnih odredbi jest povećanje autonomije naselja: osnaživanje autonomije već postojećih, ili pak osnivanje novih. Odnosno, od 1344. godine može se pratiti trend nečega što bismo mogli nazvati «ruralnom urbanizacijom».[325] Tada se naime prvi puta osniva naselje s privilegiranim – slobodnim stanovništvom. Nova je Ves (*Nova Villa*) osnovana prvenstveno s ciljem koloniziranja sjevernoga nenastanjenoga dijela kanoničkoga naselja (*terram nostram, nunc pro nobis inutilem*), no postala je model za osnivanje sličnih naselja na kaptolskim vlastelinstvima. Novoveško bismo naselje nadalje mogli okarkterizirati kao «polutrgovište» zbog toga što je njegovo osnivanje bila pomno razrađena inicijativa zagrebačkih kanonika da koncept trgovišta i slobodne trgovine preinače na svoj način i posve uklope u postojeći gospodarski sustav. To vidimo primjerice u tomu što su s jedne strane građani (*cives*) Nove Vesi imali pravo na izabiranje vlastitoga vesnika (*villicus*), no vesnik nije imao pravo suditi u slučajevima težih zločina, već je to imao kaptolski svjetovni sudac (*iudex secularis*). Potom, Kaptolu su građani bili dužni uplaćivati marturinu / porez u iznosu od 40 denara i tri puta godišnje davati darove (*munera*). Dakle, unatoč tomu što su građani Nove Vesi birali vlastitoga vesnika, gospodarski i jurisdikcijski potpadali su pod autoritet Kaptola. I pored toga, mada su građani imali pravo raspolagati vlastitom imovinom, u onim slučajevima kada pojedinci nisu imali potomaka unutar tri generacije, odnosno, nisu imali kom oporučno ostaviti imovinu, trećina imovine pripadala je Kaptolu.[326] S obzirom na to da se gospodarski sustav Zagrebačkoga kaptola temeljio ponajviše na poljoprivrednoj proizvodnji, razvoj pravoga gradskoga naselja nije bio moguć u tim uvjetima jer je gradsko naselje u srednjem vijeku u zemljoposjedničkom društvu skoro pa «parazit». Naime, ništa ne

[324] Tezu iznosi Marko Jerković u: «Kaptolski Sisak u srednjem vijeku: Društvo, gospodarstvo, posjedi», 9-27.
[325] Pojam posuđen od Pála Engela: ENGEL, *The Realm of St. Stephen*, str. 325.
[326] Osnivačku povelju *Novae Villae* vidi u: MHEZ II, dok. XXVII, str. 145-147, i u: Tadija SMIČIKLAS (et alii), *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, (dalje: CD), sv. XI, Zagreb, 1913., dok. 114., str. 152–154. Postoji još nekoliko isprava povezanih s osnivanjem N. Vesi: iz koje saznajemo o osnivanju i dotiranju župe u N. Vesi (CD XI, dok. 293, str. 387-388); biskupova potvrda o pravu patronata Kaptola nad N. Vesi iz 1347. godine (CD XI, dok. 327, str. 433-434); isprava iz 1361. iz koje saznajemo da će Kaptol u roku od iduće tri godine ukinuti davanje darova (CD XIII, dok. 99, str. 149).

proizvodi za okolicu, već ona proizvodi za njega.[327] Zbog toga je kanonicima model naselja između sela i grada, a koje bi ujedno moglo biti manjim administrativnim središtem, mnogo više odgovarao.

Idući puta kada saznajemo za postojanje sličnoga modela naselja po uzoru na Novu Ves jest 1420. godine kada Kaptol privilegira trgovište Toplice (*oppidum nostrum Tuplicha*) u Topličkoj provinciji kako bi ga demografski ojačali (*multitudine populorum et civium decorare cupientes*). Ovo nam također sugerira da ovo trgovište / *oppidum* postoji već neko vrijeme,[328] ali sada mu Kaptol osnažuje autonomiju budući da *oppidum Tuplicha* dobiva pravo izabrati vesnika (*veleant villicum inter se deligere*). Također, potaknut vjerojatno iskustvom *Novae Villae* kojoj je ukinuo davanja darova, Kaptol topličkim građanima ne nameće davanje istih (*nec non tria munera consveta... nostro comiti dare et solvere teneantur*) niti tlake (*nec non daciis et collectis ac laboribus... nec non victualia*). Jedina daća bila im je novčana u iznosu od jednoga zlatnoga florena (*unum florenum aureum*). Premda oslobođeni darova i tlake građani Toplica i dalje su bili dužni uplaćivati crkvenu desetinu (*preter decimas ac taxas quas pro necessitatibus ecclelsie nostre super ipsam provinciam nostram plerumque imponere*) za koju ne znamo je li novčana ili u naturi. [329] Da je u Sisačkoj provinciji postojao isti ili sličan model trgovišta saznajemo 1470. godine kada se sisačko trgovište (*oppidum zxytheczensi*) spominje u povećoj klauzuli statuta koja je nastala u kontekstu reorganizacije uprave nad cjelokupnom Sisačkom provincijom. Trgovište je također imalo pravo izabrati vesnika, ali ne saznajemo iz same isprave od kada. Građani ovoga trgovišta bili su Kaptolu dužni davati porez (*taxa*) u iznosu od jednoga zlatnoga florena.[330] Povećavanje autonomije topličkom i sisačkom naselju vjerojatno je ponajviše bio rezultat potrebe za administrativnim središtem Topličke i Sisačke provincije budući da kanonici nisu tamo imali stalnu rezidenciju kao u Zagrebu. I najzad, kanonici se još jednom odlučuju za osnivanje ovakvoga naselja i to u kontekstu osmanskih osvajanja. Kaptol je 1478. Opatovini dodijelio pravo izabiranja suca (*iudex*), koji je u većim kriminalnim parnicama opet bio podređen kaptolskom svjetovnom sucu. Kaptol nadalje od svojih podanika u osnivačkoj povelji, kao i u prijašnjim dvama slučajevima, traži da ga poštuju kao prirodnoga gospodara. Ovoga puta međutim posebno je naglašena obrambena funkcija (*ut autem ipsi hospites nostri pro tantis beneficiis nostris nobis ac nostris successoribus semper grati existant, volumus quod nos recognoscant pro suis dominis naturalibus et graciosis et nobis teneantur assistere semper in vigilia et custodia*

[327] CRONE, *Pre-Industrial Societies*, 17-18.
[328] *Cives de vesnicatu* spominju se već 1385. godine. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, 164.
[329] TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. I, str. 23.
[330] TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. XXIII, str. 41-44.

civitatis nostre presentis et in aliis agendis nostre eclesie). Konačno, jednom su godišnje stanovnici bili dužni uplaćivati petinu zlatnoga mađarskoga florena.[331] U kontekstu osmanskih osvajanja još je jedno naselje 1482. godine dobilo određene povlastice – Petrovina. Međutim, za razliku od navedenih privilegiranih naselja, stanovnici ovoga morali su davati i dalje desetinu u naturi.[332]

Osnivanjem novih trgovišta (Nove Vesi, Opatovine) i reformiranjem postojećih (Sisak, Toplice) po uzoru na Novu Ves očigledno je osnažen proces monetizacije zbog toga što je sada jedan određeni dio stanovništva na posjedima morao davati samo porez u novcu. Jačanje toga procesa možemo nadalje pratiti i u trendu osnaživanja tržišne inicijative pojedinaca i općenito komutaciji. Tako je suprotno dugo pamćenom običaju (*observata consvetudine*) da vino u Topličkoj provinciji u onom trenutku kada ga prodaju komesi provincije, ne smiju prodavati i ostali građani, predijalci i koloni, na zahtjeve podanika, Kaptol početkom 15. stoljeća povećao broj dana kada i oni mogu prodavati vino.[333] Godine 1422. u Ivanjoj je Reci uvedena godišnja daća u iznosu od 120 denara kao zamjena za sve radove, daće, terete i službe;[334] 1424. novi su stanovnici Otoka na Savi oslobođeni tlake te im je uvećana novčana daća.[335] Zatim, na zahtjeve podanika (*decrevimus eciam et eisdem populis et iobagionibus nostris ad instanciam peticionis ipsorum*), Kaptol je 1470. desetinu u naturi koju su dugovali koloni, pretvorio u novčanu u iznosu od jednoga zlatnoga florena.[336] Potom, 1482. također na traženje samih podanika iz Sesveta kojima su Osmanlije i vojska na posjedima nanijeli tešku štetu (*quomodo vidilicet ipsi iam a quampliribus annis, tum per incursus Turcorum, tum vero per varios et continuos descensus exercituum nec non et alios quoslibet equites et pedites pretereuntes adeo in bonis et rebus nec non domorum, curiarum et ortorum edificiis dampnifati oppressisque fuissent in diesque dampnificaretur et opprimentur*) Kaptol je zamijenio tlaku novčanom daćom.[337] Vjerojatno zbog istih razloga Kaptol je komutirao tlaku podanicima u Brestju.[338] Naposljetku, već je spomenuto da je zakupništvo bila uobičajena pojava na kaptolskim vlastelinstvima. U 15. pak stoljeću, uz zakup zemlje javlja se i zakup desetine koji je ipak davan samo kanonicima i crkvenim osobama uz iznimku

[331] MCZ II, dok. 309, str. 385-390.
[332] TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. XLIII, str. 57-59.
[333] TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. II, str. 24. U izvoru nije navedena godina, no s obzirom na to da su isprave poredane kronološki, radi se o periodu 1420.-1440.
[334] ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, 123.
[335] ISTO, 64.
[336] TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. XXIII, str. 41.
[337] TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. XLV, str. 59-61.
[338] TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. XL, str. 55.

Međimurja.[339] Opisane promjene na vlastelinstvima na prvi se pogled mogu interpretirati kao jačanje procesa monetizacije na vlastelinstvima i tržišne inicijative pojedinaca. Međutim, s obzirom na to da se radi o zemljoposjedničkom sustavu treba se postaviti pitanje može li se na ove promjene gledati iz perspektive funkcioniranja kapitalističkoga tržišta. Odnosno, treba se postaviti pitanje jesu li ove promjene ipak iznimka. Naime, velik, ako ne i najveći, dio prihoda Kaptol je nastavio dobivati u naturi te istovremeno s komutacijom nailazimo i na odredbe kojima Kaptol i dalje inzistira na naturalnim podavanjima, a neki puta i na tlaci. Spomenuta je primjerice komutacija daće u Brestju, no podanici su i dalje bili obvezni davati desetinu pšenice i prosa (*item obligabuntur decimas triciti et millii*), voziti sijeno i drva te davati darove (*munera*).[340] Potom, unatoč tomu što je na sisačkim posjedima glavna daća postala novčana, kanonici su i dalje inzistirali da se kaptolski podanici brinu o njihovim livadama, da iznova sagrade kuću za njih (*item quod populi nostri iobagionesque nostri tam in dicta provincia quam in oppido commorantes domum nostram communem in dicto oppido sitam, dummodo opus fuerit de novo edificare, semperque reformare et fenilia nostra similiter communia falcare et extirpare tenebuntur*) te da im također daju *munera*. Na istom je vlastelinstvu desetina svinja i dalje bila naturalna daća, i to najvažnija.[341] Desetinu svinja u naturi podavali su i kmetovi sa kaptolskih zagrebačkih posjeda te topličkoga krajem 15. i početkom 16. stoljeća.[342] Nadalje, i u Petrovini je uz novčanu daću u iznosu od jednoga zlatnoga florena, druga važna obveza bila desetina u naturi (*item decimas vini, tritici, ordei, siliginis, avene et milii, alteriusque cuiusvis bladi in specie dare debunt*). Isto tako morali su se brinuti za kaptolske mlinove i za livadu, a bili su obvezni i na davanje darova.[343] Na Topličkom je vlastelinstvu od druge polovice 15. stoljeća marturina, a koja je inače novčano podavanje[344] pretvorena dijelom i u naturalno podavanje koje se zvalo *avena mardurinalis*.[345] Na istom je vlastelinstvu i dalje jedna od obveza bilo davanje *munera*.[346] Desetinu u naturi morali su davati i kmetovi iz Otoka i Ivanje Reke.[347] Na crkvenim posjedima oko Zagreba krajem 15. i početkom 16. stoljeća desetina vina koja se dijelila između zagrebačkoga biskupa i Kaptola pobirana je u naturi, kao i na zajedničkim kaptolskim posjedima u Štibri.[348]

[339] ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, 88-89.
[340] TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. XL, str. 55.
[341] TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. XXIII, str. 42-45.
[342] ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, 118.
[343] TKALČIĆ, «Izprave XV. vieka... », dok. XLIII, str. 57-59.
[344] O marturini: Vjekoslav KLAIĆ, *Marturina: slavonska daća u srednjem vijeku*, Zagreb, 1904.
[345] ADAMČK, *Agrarni odnosi*, 99, 124.
[346] ISTO, 104.
[347] ISTO, 107.
[348] ISTO, 114-115.

Da se funkcioniranje zemljoposjedničkoga kaptolskoga sustava u srednjem vijeku ne može promatrati u okvirima *laissez-faire* tržišnoga sustava sugerira analiza poljskih zemljoposjedničkih sustava u ranom novom vijeku Witolda Kule. Naime, Kula je ustvrdio da su seljaci, odnosno podanici zemljoposjednika, prodaju svojih prihoda smatrali obvezom kako bi namaknuli novac za daću i ne izgubili posjed zbog čega je njihovo sudjelovanje na tržištu bilo obrnuto proporcionalno kapitalističkom: ukoliko su cijene rasle, prodavali bi manje, a ukoliko su cijene padale, prodavali su više. Prodaju poljoprivrednih proizvoda u zemljoposjedničkom sustavu ponajprije je regulirala žetva. Ukoliko je ona bila slabija, seljak je prodavao samo onoliko koliko mu je bilo nužno da namiri svoje obveze zemljoposjedniku.[349] Kaptolska vlastelinstva ipak ne možemo u potpunosti poistovjetiti s poljskima budući da ona skoro uopće nisu bila monetizirana, razlog čemu je nepostojanje zakupa.[350] Zato bi bilo potrebno napraviti dodatna istraživanja koja bi se temeljila na analizi računa za potvrdu ove tvrdnje. U uvjetima monetizacije kakva je postojala na kaptolskim vlastelinstvima seljaci su zasigurno na određen način profitirali. Međutim, ono što Kulina teorija nesumnjivo pokazuje, a da vrijedi i za kaptolska vlastelinstva jest da sami zemljoposjednici nisu razmišljali na poduzetnički način. Kula je naime nadalje ustvrdio da su zemljoposjednici koristili gospodarski višak za vlastitu konzumaciju i luksuzne proizvode koji su služili kao iskaz njihove gospodarske moći. Dakle, jedini razlog zašto bi zemljoposjednici dodatno ulagali u poboljšanje funkcioniranja svoga gospodarskoga sustava u svrhu nekakve dodatne akumulacije bogatstva bila je vanjska reprezentacija.[351] Budući da je Kaptol bio crkvena korporacija, ulagao je ponajviše u liturgijske predmete koji su trebali reprezentirati njezinu moć.[352] Ovaj se pak fenomen može usporediti s etnološkom analizom Bronislawa Malinowskoga, koji je opisao način funkcioniranja gospodarskoga sustava domorodačkoga stanovništva s Papue Nove Gvineje. Stanovništvo toga otočja proizvodilo je više hrane i dobara potrebnih za reprodukciju. Dapače, onaj tko je proizveo više smatrao se uglednijim u društvu. No, naposljetku proizvedeni je višak domorodačko stanovništvo naprosto uništavalo. Tom je naime društvu bio važan proces proizvodnje sam po sebi, njegov estetski i kvantitativan rezultat budući da je obrađivanje vrta bilo u središtu njihovoga društvenoga interesa i društvenih rituala. Međutim, nisu smatrali važnim iskoristiti višak – može se reći da

[349] KULA, *An Economic Theory of the Feudal System*, 43, 57.
[350] ISTO, 61.
[351] ISTO, 51-52.
[352] Vidi kao primjer: VRUČINA, «Iluminacija i minijatura kao iskaz gospodarske i političke moći: primjer *Misala Jurja de Topusko*», 79-90.

ga nisu uopće percipirali kao dio proizvodnoga procesa.[353] Iz ovoga se može zaključiti da su društveno-kulturni obrasci i vrijednosti određivale funkcioniranje gospodarskoga sustava. U istom smjeru išla je i Thompsonova studija o moralnoj ekonomiji. Njegova je teza bila da su pobune seljačkoga stanovništva u Engleskoj u 18. stoljeću bile uzrokovane željom seljaka da njihovi gospodari djeluju i dalje u okvirima staroga zemljoposjedničkoga gospodarskoga sustava, gdje su cijene bile unaprijed dogovorene i smatrane «pravednima», a ne da se vode slobodnim tržištem.[354] Godine 2016. Jaime Palomera i Theodora Vetta nastavljajući se na Thompsonov rad, ustvrdili su u svom članku kako je svaka ekonomija moralna, odnosno potječe iz tradicionalnih običaja i vrijednosti.[355] Ovdje se želi sugerirati kako je i gospodarski sustav Zagrebačkoga kaptola do kraja svoga postojanja funkcionirao po tradicionalnom principu, čiji su izraz bili Kaptolski statuti. Prilikom svake promjene običaji opisani u Statutu bili su polazišna točka. Kaptol je time konstantno iznova legitimirao recipročnu vezu između sebe i svojih podanika – građana, kmetova i uvjetnoga plemstva. Koliko je snažna bila ta veza krajem srednjega vijeka najbolje svjedoči slučaj iz 1469. godine kada su kanonici u zakup za iznos od 500 zlatnih florena dali vlastito trgoviše Toplice.[356] Novac su naime vjerojatno namijenili obrani od Osmanlija jer se ranije te iste godine dogodila osmanska provala sve do Save.[357]

Najzad, ova interpretacija preispituje i fenomen koji se u historiografiji naziva «refeudalizacija», a koji označava vraćanje stjecanja kapitala natrag s trgovine na zemljišni posjed te poništavanje uspjeha ekonomskoga i urbanoga razvitka.[358] No, je li moglo doći do ponovne feudalizacije ukoliko se gospodarski model uopće nikada niti nije izmijenio?[359]

[353] Bronislaw MALINOWSKI, *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagos of Melanesian New Quinea*, London, 2002., 44-45. O predmodernoj poljoprivrednoj proizvodnji i trgovini usp. i: CRONE, *Pre-Industrial Societies*, 22-25.
[354] E. P. THOMPSON, «The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century», *Past & Present*, br. 50, 1971., 76-136.
[355] Jaime PALOMERA, Theodora VETTA, «Moral economy: Rethinking a radical concept», *Anthropological Theory*, vol. 16, br. 4, 2016., 413–432.
[356] TKALČIĆ, «Isprave XV. vieka... », dok. XXII, str. 36-37.
[357] MCZ II, dok. 266, str. 331.
[358] O refeudalizaciji: ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, 229-231; DEAN, *Land and Power in Late Medieval Ferrara*, 8-10.
[359] Max Weber u *Protestanstskoj etici i duhu kapitalizma* gospodarski koncept u kojem je cilj stalno stjecanje profita oslobođeno orgraničenjima postavljenih potrebama, odnosno reprodukcije, suprotstavlja tradicionalnoj ekonomiji. Vidi: Max WEBER, *Protestanstka etika i duh kapitalizma*, Zagreb, 2006., 41-62.

Zaključak

Organizacija države u srednjem vijeku, kao i danas, bio je iznimno složen proces. U srednjem je vijeku dapače taj proces bio otežan zbog nepostojanja tehnologije i mogućnosti kontrole kakvu danas imamo. Međutim, već su tada razvijeni učinkoviti mehanizmi kontrole, čijim shvaćanjem možemo više razumijeti i misaone okvire funkcioniranja današnjega svijeta. Zagrebački kaptol krajem srednjega vijeka (1490.-1526.) uz to što je crkvena, jest i kraljevska, odnosno državna institucija. Vidi se to u tomu što je Kaptol izdavao i redigirao isprave sa snagom javne vjere te u administrativnom smislu vršio kontrolu nad «marginalnim» krajevima Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva. U tom se vremenu Kaptol uključio i u stvaranje učinkovitoga obrambenoga sustava. S obzirom na akumulirano bogatstvo stečeno viškom proizvodnje na trima velikim posjedima te zahvaljujući funkcionalnim upravnim strukturama na lokalnoj razini, Kaptol je svakako bio institucija na koju je kralj mogao i trebao računati u tom smislu. Stalnim jačanjem utjecaja centra na periferiju, afirmirala se i nepersonalna država. No, usprkos tomu što je veza između centra i periferije konstantno jačala, Zagrebački kaptol nikada se nije u potpunosti afirmirao kao državna institucija. Možda tomu najbolje svjedoči primjer iz druge polovice 17. stoljeća. Tada se naime, kako je to Ivana Jukić opisala, prema «gotovo filmskoj priči», odvila jedna zanimljiva epizoda u odnosima kraljevske / državne vlasti i Zagrebačkoga kaptola. Leopold I. Habsburški vodeći se idejom aposolutističke vlasti pokušao je podvlastiti kaptolsku sisačku utvrdu. Kao jedna od važnijih utvrda koje su se nalazile na granici s Osmanskim Carstvom, ali i kao utvrda sa snažnom simboličkom vrijednosti s obzirom na Sisačku bitku, nije teško za shvatiti zbog čega ju je Leopold htio uključiti u svoju sve centraliziraniju vojnu aparaturu. No, nakon deset godina opsade i pregovora s kanonicima, (1672.-1682.) Leopold je vratio zagrebačkim kanonicima njihovu utvrdu.[360] Ova epizoda očigledno pokazuje da je Zagrebački kaptol bio dovoljno moćna institucija suprotstaviti se apsolutističkim težnjama vladara u ranom novom vijeku. Ta je moć proizlazila iz korporativnoga identiteta legitimiranoga tradicijom. Korporativni je identitet bio razlogom kreiranja složenih normativnih odredbi iskazanih kaptolskim Statutima, koji su vremenom bili osnaženi tradicijskom moći, zbog čega su mogli biti polazište i inspiracija za promjene na kaptolskim vlastelinstvima. Oslanjanje na tradiciju, učvršćivalo je prije svega recipročnu vezu između Kaptola i njegovih podanika.

[360] Ivana JUKIĆ, «Kralj, Kaptol i sisačka utvrda 1672.-1682.: granice političke moći», u: *Kaptolski Sisak 1215.-2015.: Zbornik radova sa skupa* Kaptolski Sisak 1215.-2015. *održanoga u Sisku 19. rujna 2015. godine*, (ur. Hrvoje KEKEZ – Stipica GRGIĆ), Sisak, 2017., 67-77.

Osim što je tradicija doprinosila stvaranju koherentnoga gospodarskoga sustava, doprinosila je i stvaranju koherentnoga vjerskoga sustava budući da je vjerska praksa krajem srednjega vijeka ponajviše ovisila o običajima opisanima u samom Statutu. Koncept dvojakosti institucionalnogospodarskoga položaja Zagrebačkoga kaptola u predmodernom dobu, a koji bi trebalo tek preispitati, omogućuje jasnije pozicioniranje ove institucije unutar političkih i crkvenih struktura te rekonstrukciju formiranja pa i mijenjanja njegova osobnoga identiteta, kao i utjecaja na oblikovanje identiteta lokalne zajednice.

Primarni izvori

BARBARIĆ, Josip, KOLANOVIĆ, Josip, LUKINOVIĆ, Andrija, MARKOVIĆ, Jasna (prir.), *Camera Apostolica. Obligationes et solutiones. Camerale Primo (1299-1560), sv. 1.*, Zagreb-Rim, 1996.

BARBARIĆ, Josip, IVANOVIĆ, Jozo, KOLANOVIĆ, Josip, LUKINOVIĆ, Andrija, MARKOVIĆ, Jasna, RAZUM, Stjepan (prir.), *Camera Apostolica. Annatae, Introitus et exitus, Obligationes pro communibus servitiis, Obligationes et solutiones-additamenta (1302-1732), sv. 2.*, Zagreb, Rim, 2001.

BÓNIS, György (prir.), *Szentszéki regeszták: iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae), Jogtörténeti Tár 1/1*, Budimpešta, 1997.

BRODARIĆ, Stjepan, *Mohačka bitka 1526. [preveo i bilješkama popratio Stjepan Sršan]*, Vinkovci, 1990.

DÖRY, Ferenc, (prir.), *Epistolae procerum Regni Hungariae, pars* I., Bécs, 1806.

FRAKNÓI, Vilmos (prir.), *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, sv. V: Liber confraternitatis sancti Spiritus de Urbe*, Budimpešta, 1889.

KOVAČEVIĆ, Toma, *Manifestatio Dissidiorum Civitatis Montis Graecensis Zagrabiensis cum Capitulo Zagrabiensi*, ostavština Ljudevita Ivančana, NAZ (u originalu u Arhivu HAZU, signatura II.b.7.), str. 142-215.

LUKINOVIĆ, Andrija (prir.), *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije. Monumenta Historica Episcopatus Zagrabiensis*. sv. VI, Zagreb, 1994.

SMIČIKLAS, Tadija (et alii), *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. XI, Zagreb, 1913.

THEINER, Augustin, *Vetera Monumenta Historica Hungariam sacram illustrantia*, sv. I, Rim, 1859.-1860.

TKALČIĆ, Ivan Krstitelj (prir.), *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije (Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis)*, Zagreb, 1874.

TKALČIĆ, Ivan Krstitelj (prir.), «Izprave XV. vieka iz „crvene knjige“ zagrebačkog kaptola», *Starine JAZU*, sv. XI (1879.), str. 19.-75.

TKALČIĆ, Ivan Krstitelj (prir.), *Povijesni spomenici slobodnog i kraljevskog grada Zagreba, Monumenta historica liberae et regiae civitatis Zagrabiensis*, sv. II. i III, Zagreb, 1880.-1905.

Literatura

ADAMČEK, Josip, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Zagreb, 1980.

ANČIĆ, Mladen, «Pojasevi i druge dragocijenosti u kasnosrednjovjekovnim obiteljskim riznicama», *Starohrvatska prosvjeta*, vol. 3, br. 22, 1995., 151-160.

ANČIĆ, Mladen, «Splitski i Zadarski kaptol kao „vjerodostojna mjesta“», *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, vol. 11, br. 1, 2005., 11-77.

ANČIĆ, Mladen, «Dva teksta iz sredine 14. stoljeća. Prilog poznavanju „društvenog znanja“ u Hrvatskom Kraljevstvu», *Starohrvatska prosvjeta*, vol. 3, br. 40, 2013., 155-199.

BAK, János, «The Late Medieval Period, 1382-1526», u: *A History of Hungary* (ur. Peter F. SUGAR – Péter HANÁK – Tibor FRANK), Bloomington – Indianapolis, 1994., 65-67.

BEAULANDE, Véronique, «La force de la censure: l'excommunication dans les conflits de pouvoir au sein des villes au XIIIe siècle», *Revue Historique*, vol. 646, br. 2, 2008., 251-278.

BEUC, Ivan, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb, 1985.

BLET, Pierre, *Histoire de la Représentation Diplomatique du Saint Siège des origines à l'aube du XIXe siècle*, Città del Vaticano, 1982.

BONNEY, Richard, *The European Dynastic States 1494.-1660,* Oxford University Press, 1991.

BUNTAK, Franjo, *Povijest Zagreba*, Zagreb, 1996.

CARTLEDGE, Paul, «What is Social History now?», u: *What is History Now* (ur. David CANNADINE), Basingstoke, 2002., str. 19-35.

CONESA SORIANO, Julia, «Le haut clergé séculier dans les resaux de l'elite dirigeante urbaine du bas Moyen Âge: chanoines, liens familiaux et résaux politiques à Barcelone à la fin du XVe siècle», u: *Résaux religieux et spirituels: du Moyen Âge à nos jours* (ur. Nicole LEMAITRE), Paris, 2016.

VAN CREVELD, Martin, *The Rise and Decline of the State*, Cambridge University Press, 2003

CRONE, Patricia, *Pre-Industrial Societies: Anatomy of the Pre-Modern World*, Oxford, 2009.

DEAN, Trevor, *Land and Power in Late Medieval Ferrara: The Rule of the Este 1350-1450,* Cambridge University Press, 1988.

DOBRONIĆ, Lelja, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, Zagreb, 1988.

DOBRONIĆ, Lelja, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Zagreb, 1991.

DOBRONIĆ, Lelja, *Renesansa u Zagrebu*, Zagreb, 1994.

DOUGLAS, Mary, *How Institutions Think*, Syracuse University Press, 1986.

DUFFY, Eamon, *Stripping of the altars: Traditional Religion in England c. 1400 – c. 1580,* New Haven – London, 1992.

ĐURAK, Monika, «Gradnja sisačke utvrde 1544. godine: Rekonstrukcija odnosa između Kaptola, biskupa, kralja i plemstva», u: *Kaptolski Sisak 1215.-2015. Zbornik radova sa skupa* Kaptolski Sisak 1215.-2015*. održanoga u Sisku 19. rujna 2015. godine* (ur. Hrvoje KEKEZ – Stipica GRGIĆ), Sisak, 2017., 39-50.

ENGEL, Pál, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895-1526*, London – New York, 2001.

ERDÉLYI, Gabriella, *Cloister on Trial: Religious Culture and Everyday Life in Late Medieval Hungary*, Farnham – Burlington, 2015.

EUBEL, Conrad, *Hierarchia Catholica Medii Aevi sive summorum pontificium, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1431 usque ad annum 1503 perducta e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita, sv. 2*, Münster, 1914.

EUBEL, Conrad, *Hierarchia Catholica Medii Aevi sive summorum pontificium, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1431 usque ad annum 1503 perducta e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita, sv. 3*, Münster 1923.

FIGUEIRA, Robert C., «The Classification of Medieval Papal Legates in the "Liber Extra"», *Archivum Historiae Pontificiae*, vol. 21, 1983., 211-228.

FINE, Robert, CHERNILO, Daniel, «Classes and Nations in Recent Historical Sociology», u: *Handbook of Historical Sociology* (ur. Gerard DELANTY – Engin F. ISIN), London – Thousand Oaks – New Delhi, 2003., 235-249.

FOUCAULT, Michel, *Surveiller et punir: naissance de la prison*, Paris, 1975.

FÜGEDI, E., «Hungarian Bishops in the Fifteenth Century: (Some Statistical Observations)», Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae, vol. 11, br. ¼, 1965., 375-391.

GAJER, Radovan, «Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici 14. st.», *Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu*, br. 11, Zagreb, 1978., 5-102.

LE GOFF, Jacques, *L'Imaginaire médiéval: essais,* Paris, 1985.

GULIN, Ante, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli: loca credibilia sjeverne i središnje Hrvatske,* Zagreb, 2001.

GURVIČ, Žorž, *Sociologija prava*, Podgorica, 1997.

HERKOV, Zlatko, «Organizacija Čazmanske provincije u početku 15. stoljeća», u: *Čazma u prošlosti i danas. Zbornik radova čitanih na simpoziju o 750. obljetnici osnivanja Čazme održanog u Čazmi studenoga 1976.,* (ur. Hrvoje TARTALJA – Valentin PUTANEC – Mirko VALENTIĆ), Čazma, 1979., 113-121.

HORVAT, Anđela, «Renesansa i stilsko previranje u kontinentalnoj Hrvatskoj», u: *Renesansa u Hrvatskoj i Sloveniji* (ur. Andro MOHOROVIČIĆ et al.), 82-92.

HOSKING, Geoffry, «Trust and distrust: a suitable theme for historians?», *Transactions of the Royal Historical Society*, vol 16, 2006., 95-115.

HOWARD, Michael, *Rat u europskoj povijesti*, Zagreb, 2002.

HUIZINGA, Johan, *Jesen srednjeg vijeka*, Zagreb, 1991.

IVANČAN, Ljudevit, *Podaci o zagrebačkim kanonicima*, Zagreb, 1912.-1924.

IVANČAN, Ljudevit, «Zagrebački kaptol (1093.-1932.)», *Croatia sacra*, 2, 1932., 161-275.

JAMROZIAK, Emilia, *The Cistercian Order In Medieval Europe 1090-1500*, New York, 2013.

JERKOVIĆ, Marko, *Djelovanje Zagrebačkog kaptola i njegovi kanonici u 14. stoljeću*: *doktorski rad*, Zagreb: Hrvatski studiji, 2011.

JERKOVIĆ, «Uprava Zagrebačkog kaptola nad sisačkim vlastelinstvom od 1215. godine do sredine 14. stoljeća», u: *Antiquam fidem – Radovi sa znanstvenoga skupa. Sisak, 3.-5. prosinca 2010.*, (ur. Spomenka JURIĆ – Darko TEPERT), Zagreb, 2011., 149-176.

JERKOVIĆ, Marko, «Načini stjecanja kanonikatâ Zagrebačkog kaptola u 14. stoljeću», *Croatica Christiana Periodica*, vol. 36, br. 70, 2012., 1-25.

JERKOVIĆ, Marko, «Kandidati za prebendu Zagrebačkog kaptola u provizijama pape Bonifacija IX. (1389.-1404.)», *Croatica Christiana Periodica*, vol. 37, br. 72, 2013.

JERKOVIĆ, Marko, «Rijeka Sava i Zagrebački kaptol u razvijenome srednjem vijeku», u: *Rijeka Sava u povijesti – Zbornik radova znanstvenog skupa održanog u Slavonskom Brodu 18-19. listopada 2013*. (ur. Branko OSTAJMER), Slavonski Brod, 2015., 127-161.

JERKOVIĆ, Marko, «Posttridenstka obnova i Zagrebački kaptol u prvoj polovici 17. stoljeća», u: *Tridentska baština: katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama: Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 6. i 7. prosinca 2013*., Zagreb, 2016., 157-171.

JERKOVIĆ, Marko, «Kaptolski Sisak u srednjem vijeku: Društvo, gospodarstvo, posjedi», u: *Kaptolski Sisak 1215.-2015.: Zbornik radova sa skupa* Kaptolski Sisak 1215.-2015. *održanoga u Sisku 19. rujna 2015. godine,* (ur. Hrvoje KEKEZ – Stipica GRGIĆ), Sisak, 2017., 9-27.

JUKIĆ, Ivana, «Kralj, Kaptol i sisačka utvrda 1672.-1682.: granice političke moći», u: *Kaptolski Sisak 1215.-2015.: Zbornik radova sa skupa* Kaptolski Sisak 1215.-2015. *održanoga u Sisku 19. rujna 2015. godine,* (ur. Hrvoje KEKEZ – Stipica GRGIĆ), Sisak, 2017., 67-77.

KALOUS, Antonín, «Jagiellonian Kings of Bohemia and Hungary and papal legates», u: *The Jagiellonians in Europe: Dynastic Diplomacy and Foreign Relations* (ur. Attila BÁRÁNY), Debrecen, 2016., 159-169.

KANTOROWICZ, Ernst H., *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*, New Jersey – Oxford, 2016.

KESSLER, Herbert L., ZACHARIAS, Johanna, *Rome 1300: on the path of the pilgrim*, New Haven – London, 2000.

KLAIĆ, Nada, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb, 1982.

KLAIĆ, Vjekoslav, *Marturina: slavonska daća u srednjem vijeku*, Zagreb, 1904.

KLAIĆ Vjekoslav, *Povijest Hrvata, knj. 4.*, Zagreb, 1980.

KLAIĆ, Vjekoslav, *Povijest Hrvata, knj. 5.*, Zagreb, 1975.

KONTLER, László, *Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi*, Zagreb, 2007.

KOVÁCS, Péter E., «Hungary, the Ottomans and the Holy See (1437-1490)», u: *A Thousand Years of Christianity in Hungary. Hungariae Christianae Millenium* (ur. István ZOMBORI – Pál CSÉFALVAY – Maria Antonietta DE ANGELIS), Budimpešta, 2001., 69-78.

KUBINYI, András, «The Hungarian State and the Papacy during the Reign of Jagello Kings (1490-1526)», u: *A Thousand Years of Christianity in Hungary. Hungariae Christianae Millenium* (ur. István ZOMBORI – Pál CSÉFALVAY – Maria Antonietta DE ANGELIS), Budimpešta, 2001., 79-85.

KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan, *Beatrica Frankapan i njezin rod*, Zagreb, 1885.

KULA, Witold, *An Economic Theory of the Feudal System: Towards a model of the Polish Economy 1500-1800*, London – New York, 1976.

LEPINE, David, «Cathedrals and Charity: Almsgiving at English Secular Cathedrals in the Later Middle Ages», *The English Historical Review*, vol. 126, br. 522, 2011., 1066-1096.

LUKINOVIĆ, Andrija, «Zagrebački kaptol i obrana Siska», u: *Sisačka bitka 1593*., (ur. Ivo GOLDSTEIN – Milan KRUHEK), Zagreb – Sisak, 1994., 67-74.

LUKINOVIĆ, Andrija, «Benedikt de Zolio»; «Toma de Debrenthe»; «Demetrije Čupor», u: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi* (ur. Franko MIROŠEVIĆ at el.), Zagreb, 1995., 189-205.

LUKINOVIĆ, Andrija, «Ivan Bakač»; «Šimun Erdődy», u: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, (ur. Franko MIROŠEVIĆ et al.), Zagreb, 1995., 229-237.

LUKINOVIĆ, Andrija , *Zagreb – devetstoljetna biskupija*, Zagreb, 1995.

MALINOWSKI, Bronislaw, *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagos of Melanesian New Quinea*, London, 2002.

MARTIN, A. Lynn, *Alcohol, Sex and Gender in Late Medieval and Early Modern Europe*, Basingstoke, 2001.

MELVILLE, Gert, *The World of Medieval Monasticism: Its History and Forms of Life*, Collegeville, 2016.

NERALIĆ, Jadranka, *Put do crkvene nadarbine. Rimska kurija i Dalmacija u 15. stoljeću*, Split, 2007.

NOVAK, Ana, *Gorski arhiđakonat Zagrebačke biskupije od 1334. do 1501. godine (Povijesni razvoj crkvenoadministrativnoga područja), doktorski rad*, Zagreb: Hrvatski studiji, 2011.

NOVAK, Ana, «Sisački kaptolski posjedi u 14. stoljeću», u: *Antiquam fidem – Radovi sa znanstvenoga skupa. Sisak, 3.-5. prosinca 2010.*, (ur. Spomenka JURIĆ – Darko TEPERT), Zagreb, 2011., 177-192.

PALOMERA, Jaime, VETTA, Theodora, «Moral economy: Rethinking a radical concept», *Anthropological Theory*, vol. 16, br. 4, 2016., 413–432.

PAPP, Sándor, «Hungary and the Ottoman empire (from the beginnings to 1540)», *Fight against the Turk in Central-Europe in the first half of the 16th century*, (ur. István ZOMBORI), Budimpešta, 2004., 37-89.

PARKER, Geoffrey, «The "Military Revolution," 1560-1660 – a Myth?», *The Journal of Modern History*, vol. 48, br. 2, 1976., 37-54.

PATTERSON, Catherine F., «Corporations, Cathedrals and the Crown: Local Dispute and Royal Interest in Early Stuart England», *History*, vol. 85, br. 280, 2000., 546-571.

POPIĆ, Tomislav, «Oblikovanje srednjovjekovne stvarnosti – sociologija znanja i povijest», *Povijesni prilozi*, vol. 33, br. 33, 2007., 239-248.

POPIĆ, Tomislav, *Krojenje pravde: zadarsko sudstvo u srednjem vijeku: (1358.-1458.)*, Zagreb, 2014.

RADY, Martyn, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, New York – London, 2000.

RAUKAR, Tomislav, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*, Zagreb, 1997.

RAZUM, Stjepan, «Osvald Thuz od Sv. Ladislava», u: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, (ur. Franko MIROŠEVIĆ et al.), Zagreb, 1995., 207-220.

RAZUM, Stjepan, «Popis svećenika Zagrebačke biskupije iz 1501. godine», *Tkalčić – godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, sv. 7, Zagreb, 2003., 291-446.

RENNIE, Kriston, R., *The Foundations of Medieval Papal Legation*, Basingstoke, 2013.

SCOTT, James, C., *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*, New Haven – London, 1998.

SPIEGEL, Gabrielle M., «Political Utility in Medieval Historiography: A Sketch», *History and Theory*, vol. 14, br. 3, 1975., 314-325.

TILLY, Charles, «War Making and State Making as Organized Crime», u: *Bringing the State Back In*, (Peter EVANSE – Dietrich REUSCHEMEYER – Theda SKOCPOL), Cambridge, 1985., 169-186.

TKALČIĆ, Ivan Krstitelj, *O staroj zagrebačkoj trgovini i obrtima*, Zagreb, 1999.

DE VIVO, Filippo, «Historical Justifications of Venetian Power in the Adriatic», *Journal of the History of Ideas*, vol. 64, br. 2, 2003., 159-176.

VINCENT, Catherine, *Église et société en Occident: XIIIe-XVe siècle*, Paris, 2011.

VRUČINA, Petra, «Iluminacija i minijatura kao iskaz gospodarske i političke moći: primjer *Misala Jurja de Topusko*», *Rostra*, br. 8, 2017., 79-90.

VRUČINA, Petra, «Osmanski uspjesi: i zbog europskih interesa», *Zbornik radova Društva studenata »Ivan Lučić - Lucius«*, (ur. Ante BEĆIR – Petra VRUČINA), br. 22, Zagreb, 2017., 113-134.

WEBER, Max, *Economy and Society. An Outline of Interpretative Sociology*, Berkely – Los Angeles – London, 1978.

WEBER, Max, *Protestanstka etika i duh kapitalizma*, Zagreb, 2006.

Preuzeto s ineterneta:

KALOUS, Antonín, *Plenitudo potestatis in partibus: Papežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku* (1450–1526), Brno, 2010., 443. Sadržaj i sažetak knjige preuzet s: https://upol.academia.edu/AntoninKalous (pristupljeno: 11. 8. 2017.)

Natuknica o Tomi Bakaču iz Hrvatskoga biografskoga leksikona: http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1083 (pristupljeno: 13. 2. 2018.)